

HOLMI

XVI. évfolyam 10. szám

2004. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Szélkakas • 1187
Haditudósító • 1188
De senectute • 1188
- Horváth Elemér*: levél new yorkba • 1189
hallucináció • 1189
brecht halála • 1190
josephus • 1190
- Spiró György*: Fogság (*Részlet*) • 1191
- Berniczky Éva*: Titkos imágó • 1211
- Vaderna Gábor*: Egy csók és más semmi (Berzsenyi Dániel
1810-es pesti kirándulása) • 1217
- Beke József*: Zrínyi állatai • 1234
- Kőrizs Imre*: Ut pictura poesis • 1242
Ez az egész • 1242
- Vladimir Nabokov*: Szalondráma 1945-ből (*M. Nagy Miklós*
fordítása) • 1244
- Kardos Eszter*: Janus • 1252
- Tandori Dezső*: Akár • 1269
„A boldog Hamlet” • 1274
- Ullmann Tamás*: Az örök visszatérés imperatívusza • 1275
- Darányi Sándor*: Ketten • 1286
- Bratka László*: Födélzeti cicókölyök • 1287
Volt két ikerfivér... • 1288
Értékvesztés • 1289
Archetípusok éjszakája • 1290

- Fisli Éva:* NYERSfordítás (32-es Browning
Róbert: Az exnőm) • 1291
William Shakespeare: Négy szonett (Szabó T. Anna
fordításai) • 1292
Szabó T. Anna: Lehetne ma • 1294
Lenni a mindent • 1295

FIGYELŐ

- Lator László:* Figyelni (Szabó T. Anna: Rögzített
mozgás) • 1296
Szabó T. Anna: „Megfakult melódiák” (Vadász Géza:
A legfőbb tudomány) • 1299
Bán Zoltán András: Lovagok egymás közt (Krúdy Gyula:
Bródy Sándor vagy A nap lovagja) • 1301
Kocsis Zoltán: Dohnányi Dohnányit játszik (Dohnányi
plays Dohnányi) • 1304
Havasréti József: Széteső dichotómiák (Klanczay Júlia–
Sasvári Edit [szerk.]: Törvénytelen
avantgárd. Galántai György
balatonboglári kápolna-
műterme 1970–1973) • 1309

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

SZÉLKAHAS

A tetőn odafönn
nem járkal senki sem
ott rám nem is köszön
se holt se eleven
nem hangzik jó napot
se a jó éjszakát
nem kérdi ki vagyok
vetélytárs vagy barát
ha felhördül a szél
goromba északi
velem ő sem beszél
csak dühét önti ki
csak dönget csak csupál
hogyan csikorgok bele
nincs ellenállni már
erőm szemernyi se
forduljon az idő
ezért imádkozom
délről roppant tüdő
fordít is posztomon
bár jobbról balra pörget
se nyugat se kelet
helyemről le se dönthet
amíg recseghetek
és amikor dereng
fölharsan odalent
éles *kukorikú*
félre gond félre bú
a hangtulajdonosnak
ez a szózat elég-e
a vasból való létre

HADITUDÓSÍTÓ

Minden író haditudósító
egy düledékké perzselt városból
küldözgeti bajkiáltó távmondatait
a remény elszenesedett falai közül
emberalakban futkározó fáklyákról
égő otthonok fényénél olvas
kocsihúzója tetemén pihenteti fejét
körötte csoportképeken taposnak
széttépett öröklétet ki rakosgatna össze
jobb híján kordéba csimpaszkodnak a vének
de a kulik már nem veszik föl a hámot
az áhított pénz értéktelen
minden sarkon ateista imádkozik
föltámadó szél mondja rá az áment
nincs ideje már a megbánásnak
a vágy tegnapi tárgya mára
csitíthatatlan hahotára gerjeszt
elhamvadtak a történetek is
elhomályosultak az erkölcs fogalmai
segédcsapatot indítani fölösleges
ám jöjjön kereső kutya érte nem kár
a kisdedeket régésznek neveljék

DE SENECTUTE

Mikor az ember menthetetlenül öreg
olyan mint egy óceáni korallsziget
meszesedő gesztusokból még épül egyre
de többé mégse nő más földrészekkel össze
s bár önmaga párját ritkító fauna flóra
csak belakatlan tengermoraj beszél róla

Horváth Elemér

LEVÉL NEW YORKBA

végül is nem engedted meg nekem
hogy szeresselek olyan egyszerűen
vagy talán olyan hétköznapian
hogy meghatározzam velem magam
asszonyt élettársat és szeretőt
a szomszédok s ország-világ előtt
úgy érzem lefokoztál valahogy
nem asszonyod csupán múzsád vagyok
de így is köszönöm a verseket
tudom mennyire fontosak neked
te 70 évesen is csak gyerek
a vájtfülűek egyike-másika
úgy véli nem hervadnak el soha
én nem értek hozzájuk annyira

HALLUCINÁCIÓ

a valóság hallucináció
nincsen 2. világháború
következésképp kommunizmus sem
nem sokkal az érettségid után
feleségem lettél se egyetem
se egyéb nagymenős ambíció
nem állt utunkba apám üzlete
kitűnően eltartott bennünket
háromszor szültél 2 lány 1 fiú
(az országos átlag körülbelül)
kisebbik lányunk tehetségesebb
mint én voltam 18 évesen
radnóti miklós pesti lapjában
megjelentek az első versei

BRECHT HALÁLA

még ő sem bírta ki amerikát
ő az emberi méltóság híve
és minden hatalom kritikusa
de csak akkor jött rá hogy tévedett
miután hazatért az új romok
s a régi varjak tudatták vele
amit már zsigereiből tudott
bankbetétjét a tőle megszokott
józansággal svájcban helyezte el
s útra készen tartotta bőröndjét
bár tudta többé nem fog menni már
írt még néhány rövid szívszorító
verset apró köznapi dolgokról
ember költő marék otthoni por

JOSEPHUS

a zsidóságot nem tagadta meg
de jeruzsálemből elege volt
mint régi heves önmagából is
a diaszpóra nem volt idegen
babilontól az új babilonig
hosszú komoly s értékes hagyomány
s a zsoltár zengőbb mint jeremiás
és mindent megfontolva józanul
a római civitas szabadabb
mint a gettó s a rezerváció
hősködni nem volt kedve sohasem
csak írt s vigyázott érdekeire
s ami kegyet az udvartól kapott
visszaadta a zelótáknak is

Spiró György

FOGSÁG

Részlet

– Jeruzsálembe indulsz holnapután!

Uri felriadt.

Az apja állt fölötte.

Uri felhúzódkodott a rongyain, a kezéből kicsúszott tekercest felvette a földről, és ül-tében bocsánatkérően felnézett. Zavart félmosoly jelent meg az ajkán, mint mindig, amikor rajtakapták, és mindig rajtakapták, akkor is, ha nem tett semmi rosszat.

Ácsorgott még az apja a félhomályos zugban egy darabig, az udvarról a szürke, februári délután megvilágította komoly, szakállas arcát, kiugró pofacsontját, mélyen ülő szemét, a falba vágott kicsi négyzet épp Uri bozontos, zsíros haja fölött fénylett. Komoran állt az apja, nem nézett rá többé, az udvart bámulta, aztán sarkon fordult, és az ajtónyílásra akasztott szőnyeget a vállával olyan erővel lökte félre, hogy abban benne volt a mélységes elégedetlensége a fiával, a saját helyzetével meg a Teremtéssel általában.

Uri még nem érkezett vissza a tudata felszínére, csak a szégyent érezte, amiért az apja rajtakapta: olvasás közben elaludt. El szokott aludni délutánonként, s noha semmi dolga nem volt, bármikor a vackába húzódkhatott, és aludhatott is akár; mégis lelkifurdalást érzett. Mintha az olvasás magára rótt vezeklés, kínos kötelesség lett volna valamely ősbűnért, amit el sem követett. Pedig szeretett olvasni, azt szeretett egyedül.

Kezében a tekerccsel felállt, fájós derekát nyújtogatta, a nyakát csavargatta, ropogtatta, a vállát húzogatta, hajladozott, és kibámult az ablakon.

Lucskos, nyirkos, hűvös a február eleje Rómában, Uri borzongott. A lelkében az álom képei úsztak még, mind mélyebbre merülve, mint az iszapba iszoló halak a Tiberisben, és összeolvadtak az udvar homályos fényköreivel. Nem lehetett kellemetlen az álom, mert valami jó érzés bujkált még benne, valami reményteli kép, de már hiába próbálta visszahívni. Mintha álmában igazán élt volna. Emberek mászkáltak az udvaron, eléggé messze ahhoz, hogy ne tudja felismerni őket, csak a megsokszorozódott körvonalakat látta. Nők lehettek ilyen idő tájt, mert a férfiak még a dolguk után jártak.

Urinak rossz volt a szeme.

Rossz volt a lába is, lábfeijében, bokájában fájdalmat okozott a járás, meg gyakran fájt a dereka is kicsi kora óta, a jobb csípője nagyobbra sikeredett, mint a bal, de leginkább a szeme volt elátkozva: csak közelre látott élesen. Nem volt ez mindig így, tizenegy-tizenkét éves koráig mindent tudott, amit a vele egykorú fiúk, de aztán kimaradt a játékaikból, bizonytalanabban mozgott náluk, hunyorgott, és olvasás közben egyre közelebb hajtotta a fejét a tekerccsekhez. Eleinte nem zavarta, nem is vette észre, mert fokozatosan történt, csak a feje fájt gyakran.

Eusebius, a tanító, aki tíz-tizenöt másik fiúval együtt vele is foglalkozott az imaházban, ezért fizette a gyülekezet, megmondta Józsefnek, hogy szerinte Uri nem lát jól. József tiltakozott: az ő családjában senkinek sem volt rossz a szeme, az ő fiáé sem le-

het az. A tanító a fejét csóválta. Józsefnek csak az elsőszülöttje volt fiú, utána két lány következett, és a kisebbik lány születése óta a felesége már nem esett teherbe, értette a tanító, hogy nehéz a helyzete Józsefnek.

Aznap este az apja kérdőre vonta.

– Igaz, hogy te nem látsz jól? – kérdezte élesen.

A nagyszoba legtávolabbi sarkába ment, és megkérdezte, hány ujját tartja fel. Nem volt tágas a nagyszoba, mégis messze volt a kéz, homály is volt, az olajmécses alig pis-lákolt, de füstölt, mint mindig, az is zavaró; Uri felsóhajtott, és találomra azt mondta: kettőt. A csöndből megértette: tévedett.

Akkor romlott el a viszonya az apjával.

Addig ő volt az egyetlen fiú, az egyetlen egész ember, akit József nemzeni volt képes. Addig ő volt a kedvenc. Az apja boldog volt, amiért a fia előbb tanult meg írni és számolni, mint a kortársai, büszkélkedett vele, és az üzleti elgondolásaiba is beavatta, mintha már felnőtt ember volna.

Fél évvel később apja megismételte a kísérletet. Uri akkor becsületesen megmondta, hogy nem látja, hány ujját mutat az apja.

– Mert nem akarsz látni! – kiáltotta dühösen József.

Urit ez a mondat azóta kísérti.

Attól kezdve az apja elbújt előle. Nem akarta látni, hogy a fia nem lát. A balsamfa szárított gyantájának az orvosok szerint kedvező a hatása a hályogra és a rövidlátásra, s mivel József korábban balsammal és datolyával is kereskedett, és még most is szállítottak neki néha ezekből a júdeai árukból, meghagyta Urinak, hogy a balsamgyanta vízben oldott porával borogassa a szemét minden este. Uri szorgalmasan borogatta, a balsam illata émelyítette, és a látása nem javult. Újabb fél év múlva, amikor Uri megint nem látta, hány ujját mutatja fel az apja, József közölte: ne borogasson többé, a balsam drága.

Uri megkönnyebbült és kétségbeesett.

Holott olvasni tudott, sőt ha nagyon hunyorgott, szinte egészen jól látott távolabbra is, ha pedig a kezének ujjából kicsi tölcserűt formált, és azon keresztül nézett, egészen messzire is el tudott látni. Igaz, hogy nagyon kicsi körben, de tényleg egészen messzire. Sokat próbálgatta magányában, mert lassanként a kicsi vackokba vonult vissza, és az udvarra is alig lépett ki: a kicsi vackon belül mindent jól látott, ott minden közel volt. Nézdegélt kifelé az udvarra az ujjai közötti résen át, és így igen távoli szögleteket is meglátott.

Nagy volt az udvar, és nem is lehetett tudni, hol a vége. Igazából sem kezdete, sem vége nem volt sehol.

A házak a Tiberisen túl, amit latinul Transtiberimnek, a római zsidók pedig Túlnan néven emlegettek, mintha ők is máshonnan, az igazi Rómából néztek volna magukra kívülről sajnálkozva, sőt kissé megvetően, az udvaraikkal együtt eredetileg összekapáltak. Egyetlen bonyolult, kiszámíthatatlanul kanyargó, elnyúló ház- és udvarrendszert képezett a régi Túlnan, s mert úgy építették a házaikat, mint otthon, Palesztinában valaha rég, vagyis kifelé csak egybefüggő fal létezett, és ablakok és szobaajtók csak befelé, az udvarra nyíltak, így hát végtelen, kívülről átláthatatlan földszintes, rendszeretlen közökben erős kapukkal megtűzdelt, cikcakkos erődítményrendszer jött létre haldan, titokzatos és egzotikus azok számára, akik a Transtiberim e részében nem voltak járatosak. De hogy nyomorultul élnek a zsidók, azt tudták: a Porta Capena környékén,

a Via Appia elején leprás zsidók kéregettek, ezt láthatta akárki, és sokan vetődtek arra, lévén a közeli Via Ostiensisen kívül ez volt a déli kereskedelem kapuja, s mert ott olcsóbbak voltak a termények, mint a Forum környékén, fél Róma odajárt vásárolni. Azt is láthatták, hogy nyúzott, hajlott hátú emberek mászkálnak korsóikkal szakállasan, vedlett saruban, rongyos tógában: ivóvízért mentek, mert a Túlnant ellátó vezetői vize szennyezett, legföljebb öntözésre ha alkalmas, de hiába kérelmezték nemzedékek óta, nem kaptak jobb vizet a Várostól, és a jobb vízzel megáldott kerületekben pénzért kellett venniük a helyiektől, amit azok ingyen kaptak. A Tiberis elvileg iható volt, a zsidók azonban tisztátalannak tartották, minthogy időnként túl sok volt benne a hulla, és nem ittak belőle, még mosásra sem használták. A ciszternák vizét használták inkább, s akadtak megveszekedettek, az őseik vallási előírásait az átlagnál szigorúbban betartók, akik a más kerületekből származó vizet is tisztátalannak tartották, és családjuknak tiltották a használatát. Lehetett valami igazuk, mert az ólomcsövön érkező víz szürke bevonatot képezett a gyerekek bőrén, és az ilyenek lassúbbak és butábbak lettek a többiekénél.

A leprásokkal egyébként rendesen bántak, a közösségből nem taszították ki őket, egy nagyobb hodályt jelöltek ki a lakhelyükként, a minimális ellátásukat biztosították, megkapták a cupát, amelyre a világ minden zsidó közösségében számíthatnak a legszegényebbek és a vendégek, de mert a leprások tisztátalanok voltak, többé a családtagjaik sem érintkezhetek velük, csak messziről, kiabálva társaloghattak, s kötelességük volt a betegeknek, hogy az egyszer használatos agyagedényüket, amellyel a közösség látta el őket, minden étkezés után összetörjék, és háromlátnyi mélységben elássák, az edénykereskedők örömeire. Ettől még szabadon mászkálhattak, és a zsidónegyed falain túlra is járhattak kéregetni, akárcsak a többi beteg ember. Imaházba nekik is kellett járniuk, ám pap nemhogy nem érinthette, de még csak nem is láthatta őket, hogy tisztátalanná ne válják, így aztán a leprások a templom deszkával elkülönített, sötét zugában ácsorogták végig az istentiszteletet; előbb érkeztek, mint a pap, és jóval utána távoztak.

A papok tisztaságát a legősibb, legszigorúbb rendszabályok szerint védelmezték, mert nagyon kevés volt belőlük; őket, Áron leszármazottait, Júdeából küldték Rómába a nagyobb ünnepekre, hogy áldást osszanak, és aztán mentek is vissza Jeruzsálembe. Néhány lévítát is küldtek Jeruzsálemből az évtizedek során, akik papok nem lehetek, de a papok segédei igen: ők fűjták meg ünnepekkor a sófárt, ők énekeltek és zenéltek, ők szedték be az adókat, és a rituális metszők meg a mészárosok is közülük kerültek ki; belőlük több volt Rómában, mint papból.

A papi és a lévita családok az előírt vallásos ténnyedésen kívül nem szóltak bele a gyülekezetek életébe, nem úgy, mint Keleten: Rómában a gazdag és tekintélyes családok nem engedték át a lényeges döntéseket senkinek, így a római lévíták közül sokan vissza is kéredeztek Jeruzsálembe, és a római magisztrátus szívesen elengedte őket. Jöttek a helyükbe látogatóba Jeruzsálemből mások, az alsópapság és az alsóbb lévíták köreiből; ott sem mehetett fényesen minden papnak és minden lévítának; némi ügyintézési huzavonát követően általában beengedték őket Rómába, különösen, ha gazdag zsidó családok kezeskedtek a megélhetésükért. Ha ez megtörtént, a magisztrátus tisztviselői fellélegeztek: nem kell ingyengabonát juttatniuk a jövevénynek és családjának, mert hiszen családostul érkeztek az ilyenek, ez is volt a lényeg, amiért a Szent Várost odahagyták, és a tisztátalan diaszpórába utaztak; pár hét vagy hónap múltán azonban megunták a római klímát, és visszamentek Jeruzsálembe, és vagy

küldtek helyettük mást, vagy sem. Aztán néhány lévita család letelepedett, és meggazdagodott, főleg a rituálisan tiszta olaj és bor révén, amelyet Júdeából és Galileából importáltak.

Nem nagyon érdekelte a római nem zsidókat, hogyan is élnek a zsidók a Tiberis jobb partján.

Sok kicsi etnikai zárvány élt Rómában, a kívülállók azokba sem láthattak bele, és a zsidó enklavé nem tartozott a nagyobbak és jelentősebbek közé: lehetek akkor az egymillió városban legfőljebb harminc-negyvenezren, többségük a ritkás időközönként Rómába hurcolt rabszolgák lassanként felszabadult ivadécai. De volt imaházuk, szám szerint tizenkettő, ebből egy a Via Appián, ahol egy katakombájuk is volt, temetőjük a föld alatt – a majdani feltámadásra számítva nem égették el a halottaikat, mint a balga latinok –; hét imaházuk volt csak az ostiai út mentén; ez az az útvonal, amelyen a tengeren szállított áruk a szárazföldön Rómába érnek.

Az első, időközben Marcus Agrippáról, a zsidókat pártoló római nagyúrról elnevezett imaház, amelyet csaknem száz éve építettek, még állt, s bár Uriék nem oda jártak, József megmutatta a kisfiának, és elmesélte, hogy az első zsidó fogolyszállítmány tagjai nem voltak hajlandók dolgozni, amíg a római rabszolgatartók bele nem törődtek, hogy ezek a rabok szombaton pihennek, vallási törvényeiket mindenáron betartják, és imaházat is akarnak maguknak. Néhányat megöltek közülük emiatt, de a többi mégsem engedett. Uri tapsikolt örömeiben ezt hallván, és megfogadta, hogy ő is lesz ilyen bátor, ha kell.

És annak is örült, amikor az apja elmondta: az urak a férfi és női rabszolgáikat összebörönálták, hogy ingyen gyarapítsák a rabszolgáik számát, de a zsidó férfiak erre csak akkor voltak hajlandók, ha a nem zsidó nők, akiket nekik szaporodásra kijelöltek, átérték, és zsidók lettek maguk is; később aztán, az egyszerűség kedvéért, a zsidó birodalomból importáltak nőket a számukra. Nagy Heródes, Marcus Agrippa barátja, jó viszonyba került Augustus császárral, és kieszközölte, hogy nőket szállíthasson Rómába. Voltak köztük prostituáltak meg tolvajok meg folyósok, de zsidó nők voltak, és az áttérésükkel nem kellett bajlódni.

A szállításuk azonban pénzbe került, mesélte az apja, és ezt semmilyen államhatalom nem szereti. Nagy Heródes és Augustus császár is belátta ezt, és ez a nőforrás hamarosan elapadt.

A római törvény szerint a rabszolgák ivadécai az uruk vallását örökölték, de a zsidók így nem voltak hajlandók szaporodni, velük kivételt kellett tenni. A nem zsidó rabszolgák, nem hivatkozhatván arra, hogy az ő vallásuk is ezt kívánja, ezeket a kedvezményeket nem kapták meg, és a zsidókat utálták, ami nem volt új dolog: amióta Nagy Sándor meghódította a Keletet, az ott élő nem zsidók mindig haragudtak a kivételes elbánást követelő zsidókra, akik a perzsa uralom alatt kiharcolt előjogaikra hivatkoztak mindenütt. Más dolog, ha görög és zsidó egyaránt idegen – perzsa – uralom alatt áll, és más, ha a zsidók görög uralom alá kerülnek; ám ezt a zsidók évszázadok óta nem akarták elfogadni, amióta pedig mind a görögök, mind a zsidók római uralom alá kerültek, immár Rómát tekintették Babilonnak a zsidók, amelynek buzgóbban hódoltak a gyakorlatban, mint a görögök. A rabszolgánők egyébként szívesen álltak zsidónak: tudták, hogy a zsidók, a görögöktől és a latinoktól eltérően, nem tesznek ki gyereket. Voltak zsidó hitre áttérő férfi rabszolgák is, őket az a számítás vezette, hogy a zsidó gyülekezetek hozzájárulnak a felszabadításuk összegéhez, és egy-egy zsidóvá lett rabot va-

lóban ki is vásároltak. Őket a körülmetélés gondolkottatta csak el, fájdalmas procedúra ez felnőttkorban, és nem is mindig veszélytelen; ám a nőket a csikló kimetélése nem fenyegette, a római zsidók nem követelték meg, így hát rengeteg szír, görög, arab, etióp, abesszin, egyiptomi, germán, gall, hispán, trák, illír és egyéb származású rabszolganő lett zsidóvá Rómában, az Egyetlen Isten dicsőségére, és szült zsidó gyereket a zezugos nyomornegyedbe, amelynek Túlán a neve. S mert a Transtiberim területén, amely akkoriban még körül sem volt kerítve, noha már a város részének tekintették a szervek, bár nem hivatalosan, nemcsak zsidók éltek, hanem mindenféle meghódított népség, gyakran csak néhány háznyira költöztek odébb a zsidóvá megtért, otthonukban fölösleges lányok, és a szülői házba visszajárhattak, ha akartak. Nem nagyon akartak: minden nem zsidó szülő örült, hogy végre megszabadult tőlük, és ezt az értésükre is adták. Amúgy is a férj családjába került a nő örök időkre, és a szülei családjához nem kötötte többé semmi, ebben a latin és a zsidó törvény egyezett. Hálát adhattak ezek a lányok az Egyetlen Istennek, akinek a kebelébe megtértek, amiért a szüleik egykor nem tették ki őket farkasok vagy emberek prédájául, vagy nem fojtották meg azonnal a születésük után.

Így lett zsidó diaszpóra a birodalom fővárosában.

József ugyan méltánytalanságnak tekintette, hogy nekik idegen földön kell élniük, hiszen szigorúan véve mindenki, aki nem a Szent Földön él, tisztátalan, s nincs az a víz, amely ezt lemossa, de hát nem új dolog ez a zsidó történelemben, mondta, s felhívta Uri figyelmét arra, hogy a római zsidók igen hasznosak az otthoniak számára, akik ezt maguk is tudják: amolyan állandó, nagy létszámú követségként működnek ők Rómában, és ha ügyesen kereskednek, ha még több szállal kötik össze Rómát és a zsidóságot, amire már csak kényszerből is hivatva vannak, azt cselekszik, amivel a Teremtő a jelek szerint megbízta őket.

Csaknem egyetlen labirintusrendszer volt hát eredetileg ez a nagy, kiszámíthatatlanul kigyózó belső udvar, egy spontánul létrejött erődítmény tere voltaképpen, noha a leggazdagabbak udvarukat a közös udvartól magas fallal elzárták, sőt külön örökkel is védették, ahogy ez történni szokott mindenütt, ahol Mammon az úr, legyen átkozott a pénz az idők végezetéig s mostanában még inkább, mert egyre több a gazdag a római zsidók között, és még annál is több az egyre szegényebb; lehet e két jelenség között valamiféle összefüggés.

Az eredeti Túlán a zsidónegyed közepén állt, köréje épültek az új házak, mostanában emeletes bérházakat is kezdtek építeni a gazdag vállalkozók, és József tartott attól, hogy az ő düledező viskójukat a környező kis házakkal együtt egyszer letarolják, és négy-öt emeletes bérházat húznak a helyébe. Ez történt a Túlán velük közvetlenül szomszédos, nem zsidó részeiben, ahol egyiptomiak, szíriaiak és kis-ázsiai görögök éltek éppoly nyomorultul, mint a zsidók többsége, és a zsidó területen éppoly otthonosan mozogtak, mint a magukén.

Azért épültek egyetlen szeszélyes, kiszámíthatatlan térbe egykor az udvarok, mert ünnepek alkalmával a zsidó kétezer cubit, vagyis könyök, magyarán rőf távolságnál messzebb a házától nem mehet, a saját udvarát nem hagyhatja el.

Átlag negyvennégy centiméter egy rőf, de az alkar méretétől függően lehet rövidebb is, hosszabb is, mert az alkar hossza, az a rőf.

Nem mehettek hát a zsidók ünnepekkor az otthonukból messzebbre, mint szűk egy kilométer, vagyis nyolcszáznyolcvan méter, ami nagyjából fél antik stadion, mert hiszen egy stadion egyenlő 1776 méterrel.

Sok volt a zsidóknál az ünnep: volt az évi négy nagy ünnep, ezek mind soknaposak, meg voltak a szombatok péntek napnyugtától szombat napnyugtáig, és az emberek akkor is tovább akartak menni, mint kétezer rőf, ami nagyjából száz lépésnek felel meg. Szerettek szomszédolni, trécselni, pletykálgodni, ami ünnepkor sem tilos, kivéve, ha munkavégzés, de a csevegés nem az, ezt a Teremtő is így tudja, aki maga is biztosan fecserészik a főangyalaival, hiszen a munkáját ama hat napon már elvégezte; így hát az emberek az udvaraikat egybeépítették, s akkor nemhogy kétezer rőfnyi távolságot, de akár tízezer rőfnyi is megtehettek, noha ünnep volt, elvégre a saját udvarukban maradtak, legalábbis ezt mondhatták szigorú Teremtőjüknek, akinek emez érvelés makulátlanságát el kellett fogadnia. Így játszották ki a Törvényt a római zsidók, akárcsak a többiek, az a körülbelül összesen ötmillió zsidó az akkori világon, vagyis hát éppenséggel így tartották be a Törvényt, mert hiszen a betűjét betartották.

E furfang szentesítésére külön szabály is született, a vegyítés törvénye, amelynek szép altörvényei is keletkeztek; ebből Rómában az élt, hogy az egykori Túlban egyetlen udvarnak számít, s benne szombaton is, ünnepek alkalmával is mindazt lehet csinálni, amit az ember a saját házában tehet. Ádáz vita folyt arról, vajon a régi Túlban falain kívül emelt új zsidó házakra is vonatkozik-e az udvarok vegyítésének törvénye; egyesek azzal érveltek, hogy egész Jeruzsálem egyetlen vegyített udvarnak számít, s benne szombaton is lehet szállítani bizonyos dolgokat; mások ezt ellenezték, mondván, hogy Róma nem zsidó város, és a Transtiberim sem az (Trasteberin, általában így mondták már akkor, az „s” előtti nazális eltűnt, s a szó végét elharapták, ebből lett nonsokára a „Trastevere”, ahogy azt a területet kétezer évvel később is hívták); egész Róma tisztátalan, a Túlban is az, érveltek a vallás alapjaihoz visszatérni szándékozók, akik maguk is tisztátalanok voltak, hiszen a diaszpórában minden zsidó az; mindenesetre a régi Túlban lakói a vegyítési törvény áldásait továbbra is élvezhették.

Ebben a túlnani udvarlabirintusban nem volt szükség arra a kegyes csalásra, amit Júdeában csaknem minden zsidó elkövetett azzal, hogy az ünnep beállta előtt kétezer rőfnyire tette ki az étket, jelezvén, hogy ott van a háztartása határa, s így ünnepkor az elesége távolságától további kétezer rőfnyire elmehetett. Ők is úgy tartották be a Törvényt, ahogy kellemesebb. Rómában ezt a furmányt nem lehetett alkalmazni, a kitett ételt azonnal ellopják; korrumpálja a külső világ a belsőt, rongálja a belterjes zsidó társadalmat a sokistenhívő, tehát istentelen római, és kéjeseket lehet lamentálni emiatt. Jellemző a latinok butaságára, hogy még az első császáruk is azt hitte: szombaton a zsidók nem esznek semmit, mintha a szombat böjtnap lenne!; emez évtizedek óta nem győznek eleget kuncogni a római zsidók, akik az imaházaikban szombaton imádkoznak is, a Tórárt is magyarázzák nekik, meg a próféták írásait is, de a lényeg mégiscsak a közös étkezés, amelynek költségét a gyülekezet adójából fedezik. Az ünnepi éték nem lehet szűkös: bornak is, húsnak is muszáj lennie az étrenden, meg zöldségeknek és gyümölcsöknek is, a kovásztalan kenyérről már nem is beszélve; a szegény családok egész héten alig esznek valamit, de szombaton végre egész hétre töltekezhetnek, a gyülekezet jóvoltából ingyen.

Vallási – vagyis éhhalál elleni – oka volt tehát elsősorban ennek a sajátságos építkezésnek, de az erődítmény jellege sem volt egészen okatlan.

Amikor tizenhat évvel korábban Tiberius császár úgy döntött, hogy az Ízisz-vallás meg a zsidó vallás hívei takarodjanak ki Rómából, a szagot kapott római csőcselék megpróbálta megostromolni ezt a titokzatos falrendszert, de mert nem láttak át rajta,

nem bírtak betörni, a zsidók megvédték magukat a lapos tetőkről nyilazva és a dárdaikat hajigálva.

Házaikat mégis el kellett akkor hagyniuk, József is elmenekült Rómából a feleségével és a hároméves Urival.

Rómától húszmértföldnyire, a kicsiny Aricciában húzták meg magukat egy lyukas tetejű istállóban. József trágyát hordott ki, szántott, a felesége almozott, Uri naphosszat a tyúkokat hajkurászta, hogy fél év múlva, hála a kegyes római nagyúrnak, a patrónusának, akinek a felszabadult apja lévén a kliense lett, József a családjával egyetemben visszatérhessen lerombolt, kirabolt házába.

A négyezer nőtlen zsidó ifjú kivételével, akiket besoroztak és Szardíniára vittek, állítólag azért, hogy valami rablóbandák ellen vessék be őket, de ott a klíma és a honvágy vitte el őket inkább, lassanként visszaszivárogtak a családos zsidók szinte mind, csupán pár százat öltek meg a rablógyilkosok vidéken, és Tiberius császár többé nem adott ki hasonló rendeletet.

A házakat rendbe hozták, a berendezést lassanként pótolták. Nem volt sok a pótolnivaló, szegények voltak a római zsidók.

Uri ebből az oda-vissza hurcolkodásból nem emlékezett szinte semmire, csak a tyúkszar szagára, meg arra, hogy az apja a nyakába vette, úgy vitte soká, és ez annyira jó volt, hogy még most, tizenkilenc évesen is szokott ezzel álmodni. Álmában arra szeretett volna ébredni, hogy az apja áll előtte, és azt mondja: „gyere, fiam, ülj a nyakamba megint”.

Ebből az ideiglenes kiűzetésből annyi maradt még, hogy Sára, az anyja most is felfejajdul, amikor egy-egy hajdani szép edény hiánya jut az eszébe, amit azok a nem zsidó szabadosok, szintén az ő patrónusuk kliensei, akiknél elrejtették, nem adtak vissza, és hosszasan sopánkodik emiatt. Pedig az az igazság, hogy páran a letétbe helyezett értékeket becsülettel visszaadták, ma is ilyen edényekből esznek, mint az apja olykor meg szokta volt jegyezni. Ettől még Sára lamentál.

Apja mostanában már nem néz fel, morcan kanalazza az ételt, s ha felnéz is a feleségére, a felesége csúf, kendővel takart fejére, mélységes gyűlölet csap ki a szeméből. Nem a tolvajokat gyűlöli, hanem a feleségét. És hallgat. Rómában a zsidóknál nehéz a válás: kevesen vannak. Júdeaiban könnyű a válás, és ezt nemcsak mesélik, hanem ott törvénybe is van iktatva: ha valaki a feleségénél szebb nőt talál, ezt olyannyira alapos oknak tartják, hogy már válhat is; akkor is elűzheti a feleségét, ha az meztelenkedik, ami pedig házastársak között bizonyos alkalmakkor nem tilos; de hát Júdea nem a zsidóság végvára, hanem a nemzet teste, ott sok mindent lehet. Rómában unokatestvért is elvehet a zsidó, a latinoktól eltérően, mert úgy érzik, hogy kevesen vannak, s különben is ez az elv a régebbi; Júdeaiban és Galileában ez vérfertőzésnek számít és tilos, mert ők ott sokan vannak. Másfelől a római özvegynek nem kötelező az elhalt férje fivéréhez feleségül mennie, ami Palesztinában még mindig kötelező.

Apja soha nem beszélt erről a féléves hányattatásról. Mesélték, hogy a kiűzetést négy aljas, bűnös zsidó okozta volna, akik Saturninus szenátor feleségét, Fulviát valamiképpen megnyerték, pénzt csaltak ki tőle, hogy a jeruzsálemi Templom számára drága szőnyeget vegyenek, a pénzzel persze megléptek, Fulvia felháborodva számolt be erről a császárnak, ekkor dühödött volna fel Tiberius.

Uri másoktól hallott kombinációk alapján azonban inkább arra gyanakodott, hogy ez csak ürügy lehetett, és őket Germanicus miatt úzták ki Rómából.

Germanicus, a híres hadvezér a császár unokaöccse és fogadott fia volt, de Tiberius megorrolt rá, és elküldte Keletre. Germanicus elkövette azt a hibát, hogy Szíriából elindult Alexandriába, holott Egyiptom tiltott terület minden rangosabb római személy számára, lévén, ezt Rómában a legutolsó utcagyerek is tudja, Egyiptom Róma éléskamrája, onnét kapják az ingyengabonát, amiből a polgárjogot nyert zsidók is részesülnek. Ha valaki Egyiptomot felláztatja, súlyos ínséget hoz Rómára. Antonius volt az utolsó, aki megpróbálta, de Augustus Actiumnál megverte, és a lovagokat és a szenátorokat Egyiptom látogatásától eltiltotta.

Tiberius úgy vélhette, hogy Germanicus, Júdeán áthaladván, megegyezett az ottani zsidókkal, hogy mellé állnak, ha háborúra kerül sor Egyiptom és Tiberius között. Sőt biztosan így gondolta, különben a zsidókkal együtt nem úzi ki ugyanakkor az egyiptomiakat is, akik pedig a zsidóktól elkülönülve éltek a Transtiberimben. Germanicust aztán megmérgezték, és meghalt. Mondják, az előző júdeai helytartót, Valerius Gratust is azért váltotta le a császár, mert Germanicusszal találkozott, holott aligha tehetne volna meg, hogy a császár fogadott fiával ne találkozzék, amikor az Júdeában barangol. A dolog nem nagyon érdekes, egyik helytartó olyan, mint a másik, Rómából nézve különösen, mégis híressé lett ez az eset: a császár hétévnyi késlekedéssel váltotta le Gratust, ami nem a feledékenységének a jele, mondják a politikai elemzők, hanem éppen annak, hogy soha nem felejt, és előbb-utóbb bizonyosan bosszút áll. Nem volt szokása egyébként Tiberius császárnak, hogy a prokurátorokat és prefektusokat leváltsa, inkább helyben hagyta őket, mondván: „a jóllakott légy kevesebb vért szív, mint az éhes”.

Persze az is lehet, hogy az előző prefektus a Sejanus-ügybe keveredett bele valahogy.

Másik példának Agrippinát hozzák fel, Germanicus nagy népszerűségnek örvendő özvegyét, akit tizennégy évvel a férje halála után halasztott éhen Tiberius. De nem is így történt, szól közbe egy másik politikai elemző, Agrippina Pandataria szigetén, ahová száműzték, éhségstrájkolni kezdett, egy centurio kiverte a fél szemét, majd Tiberius parancsára tömni kezdték, de rosszul, és abba halt bele. Mindegy, megölték. A zsidók ugyanúgy ismerik a római pletykákat, mint a többi náción, és legalább annyi hites politikai elemzővel büszkélkedhetnek, mint a többi nép.

Urit érdekelte a történelem, érdekelte minden fordulatosa mese, temérdek görög és latin auktort olvasott a zugban, ahol békén hagyták, és naphosszat álmodozott és kombinált. Azok a képek, amelyeket éber álmában látott, élesek voltak és fényesek, szinte tapinthatók. Nagy dolog a képzelet, már akinek jutott belőle.

Görögül azért tudott, mert a zsidónegyed lakóinak görög volt az anyanyelvük, a római zsidó gyerekek többsége görög névre is hallgatott. Palesztinából hozták magukkal, ahol a hellenizálás a nyelvben bizonyult a legsikeresebbnek, s utódaikra Rómában is áthagyományozták. A művelt latinok szebb görögöt beszéltek, de azért görög volt ez is; a zsidók ugyanazt a görögöt beszéltek, mint a görögök, a kiejtésükről nem lehetett megkülönböztetni őket.

József és a családja kivételesen arámiul is beszélt otthon, ami a héberrel, a Szentírás eredeti, immár halott nyelvével rokon; volt valami összeesküvés-szerű abban, ahogy az arámit használták; József úgy gondolta, hogy amíg csupán arámiul beszélő közvetítő kereskedőkkel is üzletelnie kell, csak tanulják meg ezt a nyelvet a gyerekei is, még jól jöhet nekik.

A római zsidók rég nem tudtak sem arámiul, sem héberül, és az előimádkozók héber szövegét az imaházban a hívek számára göröggre fordították. Létezett már a Szent-

írás görög fordítása, a Septuaginta, amit hetvenkét zsidó fordított le Fárosz szigetén, Alexandriában hetvenkét nap alatt, vagy kétszáz évvel korábban, és otthon, egyedül imádkozván, mindenki ezt a görög Tórát olvasta magának hangosan. Kívülről nem volt szabad a szent szövegeket idézni, nehogy az a végzetes hiba történjék, hogy valaki rosszul emlékszik, és mást mond, mint ami írva van, mert annak beláthatatlan következményei lehetnek az egész Teremtésre nézve. Az imaházban azonban, a közösség előtt, elvileg rögtönözve fordították a héber szöveget. Az persze nem volt tiltva, hogy valaki a Septuaginta aznapi adagját betanulja, de úgy kellett tennie, mintha a hébert értené, és azt fordítaná.

Uri gyerekként nemigen gondolt rá, hogy anyjának arámitudása nem egészen magától értetődő, s hogy a többi anya jobban ragoz görögül, mint az övé. Kamaszkorában tűnődött el először arról, hogy anyjának Sára a neve, márpedig ezt a nevet, addigra megtudta, gyakran adták a zsidó hitre áttért prozelita nőknek. Akkor már nem volt jóban az apjával, és nem kérdezte meg, vajon zsidónak született-e Sára. Anyját meg aztán végképp nem akarta erről megkérdezni, vele soha nem volt jó viszonyban, anyja csak azzal törődött, hogy a férje meg a gyerekei a vallási parancsokat szigorúan és maradéktalanul tartsák be. Ha Sára nem zsidó volt eredetileg, amire vallási túlbuzgalma is utal, a frissen áttértek már csak ilyenek, akkor rabszolgának született, és József váltotta ki. Ha Józsefet üzleti ösztöne is vezette, akkor olyan rabszolganőt választott, aki tudott arámiul, tehát Szíriából vagy Babilonból származót. Uri úgy gondolta, hogy apja, aki kicsi korában elárvult, nem lehetett elég tehetős, hogy zsidó lányt kapjon, még a hozományról lemondva sem minősült eléggé jó partinak, ezért kellett rabszolganőt elvennie. A Palesztinában érvényes törvények szerint ebben az esetben ő, Uri, egy prozelita rabszolganő fia igen alacsony származású lenne odaát, az óhazában, mert az anyja származása illetné meg őt is. Ugyan nem lenne sem rabszolga, sem prozelita, izraelitának számítana, ám azok közt a legméltatlanabbnak. Milyen szerencse, hogy a zsidó Rómában született, ahol csak az apai leszármazás számít.

Latinul Urinak nem volt könnyű megtanulnia.

A zsidónegyed fiataljai csak törték a latint; nemigen jártak át a Tiberis másik partjára, ahol az igazi Róma feküdt, megelégedtek a Túlán belterjes életével, ha pedig mégis átmerészkedtek, a görög anyanyelvükkel remekül elboldogultak. A Túlán nem zsidó lakói is görögül beszéltek, vagy pedig olyan nyelvet használtak, amit rajtuk kívül nem ismert senki.

Szokásuk volt a zsidóknak, hogy görög betűkkel írták a latint, az inkább kézre esett nekik. Persze a héber betűket is megtanulták, ők asszír írásnak nevezték, hogy legalább a Semát fel tudják olvasni maguknak, meg az ünnepi zsoltárokat szükség esetén, ha erre az imaházban éppen felkérlik őket. Olykor a három ábécét egyetlen mondatban, sőt egyetlen szóban is keverték. Uri élvezte az ilyen keverést, ő nem hanyagságból vagy tudatlanságból, hanem játékból tett át héber ábécére latin vagy görög szöveget és viszont; kitalált magának rövidítéseket mind a három nyelven, hogy gyorsabban tudjon másolni, ha olyan tekercest kapott kölcsön pár napra, amely különösen érdekelte; kihagyott magánhangzókat, diakritikus jeleket, úgyhogy rajta kívül a gyorsírását senki el nem tudta olvasni, és pár hónap múlva már ő maga sem. A tisztán héber szöveget bal kézzel írta jobbról balra, a görögöt és a latint jobb kézzel balról jobbra, maga sem tudta, miért. Igen meglepődött, amikor olyan tekercshez jutott, amelyből kiderült: létezik már görög és latin gyorsírás, más is feltalálta, amit ő; boldogan tanulta meg azokat is.

Gaius Theodorus, írta le a hivatalos nevét hol így, hol úgy kiskorában, mert az Uriel nevet, ami azt jelenti, hogy „Isten az én fényem”, csak családi körben használták; nem is tudta senki, hogy otthon erre a névre hallgat.

Apja sem József volt hivatalosan, hanem Lucius Ioses.

Uri nevében a Gaius a patrónusának első neve, József pedig a Luciust a patrónusa apjának nevéből vette át, aki József apját felszabadította. Ez volt a szokás: a szabados zsidók első neve, amely gyakran az egyetlen is maradt, a patrónusuk nevével volt azonos; így lett a római zsidóknak elsősorban latin, másodsorban görög nevük, és nem volt sémi neve szinte senkinek. Hogy Józsefnek az apja mégis sémi nevet adott, árulkodó: a rabszolgaságot nehezen viselte, és visszavágyott Palesztinába, amelyet pedig sosem láthatott, hiszen ő is Rómában született rabszolgának, sőt már az apja is.

Latin és görög nevük volt hát a római zsidóknak, de attól még zsidók voltak: tréflit nem ettek, a szombatot és az ünnepeket megtartották, és imádkoztak előírászerűen és szorgosan.

Ha éppen nem olvasott vagy jegyzetelt, Uri a zezugos, cikcakkos udvarban körülbelül a harmadik házig látott el szabad szemmel hunyorogva, és a hatodik-hetedik házig az ujjai között. Akart ő látni élesen, eleven sebként élt benne az apja megjegyzése, néha, reggel, szemét próbálgatván, jobban is látott talán, de aztán estére meg kellett állapítania, hogy aznap sem akart jól látni eléggé.

Deszkából eszkábált magának egy ornyeregbe helyezhető alkalmatosságot nemrég, hogy ne kelljen állandóan az ujjain keresztül néznie; két kicsi lyukat fűrt bele a szeme számára, és amikor feltette az orrára, a két lyukon keresztül szép, bár szűk képet kapott. Szép volt a kép, mert minden dolog élesebb lett így, és egymáshoz képest határozottabb helyszínű, mint amikor egy szemmel hunyorgott bele a hüvelykujja és mutatóujja által képezett lyukba, éppen olyan, mint amikor mindkét szeme elé odaemelte a két öklét, és azokon keresztül nézett. A deszkának megvolt az az előnye, hogy egy kézzel lehetett tartani. Ezzel az orrdeszkával azonban a vackán kívül nem mert mutatkozni, kinevették volna. Még az ablakához sem mert közel állni, sem ezzel az eszközzel az orrán, sem anélkül, mert tudták az udvarban, mindent tudtak, hogy ott szokott ácsorgni, és bámul kifelé; csúfolták is emiatt, és az apja is felszólította, hogy ne tegye: „csúf dolog a kémkedés”, mondta ebből az alkalomból; úgyhogy Uri a zug mélyén, az ablaktól a lehető legtávolabb ácsorgott hosszasan, és remélte, hogy a félhomályba kívülről nem látni be. Mesélték, hogy a gyöngye szemű gazdag latinok ügyesen csiszolt gyémántot tartanak a szemük elé, azon keresztül néznek, és mindent jól látnak; ilyenél Uri nem találkozott, drágakövet sem látott még soha.

Félt, hogy teljesen meg fog vakulni.

Nem volt gyakori a vakság az udvarlabirintusban, és aki megvakult, az sem mászkált odakint, de hallani lehetett, hogy ezt vagy azt az embert az Úr haragja sújtotta eképpen. A vakokat, a trachomásokat kivételével, nem különítették el, nem számítottak tisztátalannak, csak szerencsétlennek. Uri napokon, heteken és hónapokon át töprengett, ugyan mi is történt, vajon az Isten eleve vaknak rendelte-e, vagy egyszerűen, sok egyéb dolga mellett, nem figyelt oda rá, vagy netán a Sátán avatkozott közbe, vagy inkább a Fátum, a Sors okozza-e nagy baját – Urinak vegyes zsidó–latin–görög képzetű voltak, mert sokat olvasott. Azt végképp nem értette, miért nem született vaknak rögön, ha már ez a sorsa – hogyhogy menet közben változtat a szándékán az Úr? Miféle meggondolások vezethetik Őt vajon? Kutatott addigi gyermeki múltjában Uri, de oly

hatalmas vétket, amiért feltétlenül meg kellene vakulnia, az Isten iránti legjobb szándékkal sem tudott utólag felfedezni a tetteiben.

A legkézenfekvőbb magyarázat volt a legmerészebb: nem törődik az Úristen senkivel, még kiválasztott népének egyedeivel sem, Őrá csak a Teremtés műve volt bízva, meg az, hogy a kőtáblákat Mózes révén a népének eljuttassa. Ez a magyarázat nem Uri fontolgatásainak eredetiségéből származott: az Úristent a római zsidók, a zádokisták, akiket szaducceusnak is neveznek, s akik csak Mózes öt könyvét fogadták el és semmi egyebet, a szóbeli hagyományból semmit, ilyennek képzelték el testületileg, s ez volt a jeruzsálemi főpapság hivatalos álláspontja is: a Teremtő nagyvonalúan megteremtette a világot, s benne az embert, hogy legyen, aztán magára hagyta, életébe a továbbiakban nem szól bele, mindenki azt kezd az életével, amit akar, természetesen csak a Törvény szabta kereteken belül, ám aki a Törvényt megszegi, arra persze lesújt.

Él az ember, ahogyan tud, aztán meghal, és nincs pokol, nincs menny, ahogyan a primitív zsidók képzelik odaát, Palesztinában; nincs lélekvándorlás, amiben a primitív, farizeus zsidók szintén hisznek, és nem támad fel senki, csak azt követően, hogy eljövend a Felkent, de ez még odébb van: nem szenvedtünk még eleget, hogy kényszerűen megtisztulni képesek lettünk volna már, mondta egyszer az apja, ellentétben a hiszékeny palesztinai zsidó földművesek, a lelkileg szegény am-haarecek buta, elvakult, korlátolt és káros képzeletével, amelyekről borzongva és helytelenítőleg szoktak megemlékezni a Palesztinából a római zsidónegyedbe visszatérő kereskedelmi utazók.

A feltámadásról sokat töprengett Uri a vackán, és megállapította: ha szemernyi részvét van a Teremtőben, a feltámadást lehetővé teszi, s ő, Uri, sok szép, okos, bölcs emberrel fog találkozni majdan, akik az ő születése előtt éltek, s az ő halála után élnek majdan, és időtlen, tartalmas társalgást folytatnak a végítélet utáni, idő nélkülivé váló, illatos és fényes térben, ahol a testek súlytalanná, fájdalomtalanná válnak, és úgy fognak lebegni, és szárnyak nélkül is úgy tudnak majd repülni az éppé varázsolt emberi testek, ahogyan legszebb álmaiban ő szokott, mintegy a végítélet utáni lét előzeteseként. Ez így ésszerű, így természetes, mert ha esetleg nem lenne feltámadás az idők végeztével, az egyes ember életének az égvilágon semmi értelme sem volna.

Uri vagy az udvar életét bámulta hunyorogva, sejdítvén, hogy voltaképpen boldogan, amiért lát még, vagy pedig olvasott.

Tanítani nem kellett már semmire, ő taníthatott volna másokat, de ehhez nem volt kedve, holott még az apja is kérlete. Ha már nem teljes értékű férfi, legalább haszna legyen belőle a közösségnek, és a tanárt meg is fizetik, ez sem utolsó szempont. A tanára, Eusebius is kérlete, aki Urit szerette, és képességeit becsülte, de hiába: Uri a közösséget utálta.

A többiek jól láttak, ő nem.

A többieknek nem fájta a fejük, a lábuk, a derekuk.

A többiek jól tudtak harapni, ő csak a jobb oldalon, mert baloldalt a fogai nem értek össze, és ott már el is kezdtek lötyögni, ami a korai fogvesztés előjele. Az pedig szörnyű, hogy a végleges metszőfogai annyira előremerednek, hogy a száját nem is tudja becsukni tőlük rendesen. Igaz, e metszőfogak miatt a nyelvvel képzett résen át szépen tud fütyülni, és ennek olykor a csodájára járnak, de inkább nőttek volna szabályosan a fogai.

A többi korabeli fiú még nem kopaszodott, ő már tizenhat éves kora óta.

A többi nem volt szörnyszülött, ő igen. Nem látszott ugyan nyomoréknak, de ő annak érezte magát, és az is lett.

De nem csak a testi bajai miatt zárta be magát a vackába.

Vagy öt éve, amikor még jobban látott, nem sokkal a bármicvéja után, tehát azt követően, hogy az imaházban ünnepélyesen férfivá avatták, elég gyakran mászkált át a Tiberis másik oldalára. Oda mehettek Rómában a zsidók, ahová csak akartak, és Uri, hála a nagypjának, aki rabszolgaként a váltságdíjat kinyögte, megnősült, fiat nemzett, s rögtön utána meg is halt, Uri, az unoka, már római polgárnak született.

Zsidó volt, ám teljes jogú római polgár is, aki a nem római és nem itáliai egyénekre kivetett adót a rómaiaknak nem fizette, sőt Róma fizetett őneki: az uraság közbenjárására odaítélték neki a tesserát – amely törvény szerint tizennégy éves korától járt neki, de a magisztrátus képes volt évekig húzni-halasztani a dolgot, ha nem dörrennek rá –, azt a kis ólomlapocskát, amelybe kicsi lyukat fúrt, s a tunikája alá rejtve, a nyakába akasztva hordta, hogy el ne lopják, s kezével a mellén kényszeresen, rövid időközönként ki-kitapogatta.

Ennek felmutatására a Marsmezőn lévő legnagyobb kiosztóhelyen megkapta a római dologtalan szabadosok, a libertinusok, más néven a proletárok, a csupán nemzőképességgel rendelkező nincstelének havi fejkvótáját gabonából. A húst a Tiberis jobb partján, otthon váltotta ki, kóser húst a másik parton nem lehetett szerezni; a bort is ott vételezte. Akadt jó pár kocsmá odaát, amely azt hirdette magáról, hogy kóser ételt és italt is tart, ezektől a kocsmáktól azonban eltiltotta a közösséget a római gerosia, más néven szinedrion, vagyis júdeai néven a Szanhedrin, az egyes gyülekezetek rendszertelen időközönként ülésező felettes hatósága, érdekelt lévén abban, hogy mindenki csak a hivatalos transtiberisi zsidó mészárosok termékeit vegye, s hogy csak azt a bort igya, amelyet a nagy hatalmú római zsidó borkereskedők árulnak. A borral még a húsnál is jobban lehetett keresni, mert ünnepi alkalmakkor a borivás kötelező; a borkereskedők árulták azokat a tisztátalanságtól megszabadított, kétfülű, fehér agyagból égetett flaskákat is, amelyekből a bort inni kellett. Sok bort ittak a római zsidók és nem zsidók, mert a bortól nem kaptak hasmenést, a víztől viszont gyakran. És valahogy úgy alakult, hogy a tiszta olívaolajat is éppen ezek a kereskedők szállították Palesztinából a római közösségnek, és az itáliai olaj használatát főbenjáró bűnnek minősítve megtiltották, és ezt a gyülekezetek közös vezetősége újra meg újra jóváhagyta, lévén e közös vezetőségben, a vének között bor- és olajimportőrök nagy számban találtak.

Uri a tessera révén járó fejadagból rátartian jóval kevesebbet fogyasztott, mint amennyire a fejadag kiszabói feljogosították, ezért apja mellett ő is családfenntartónak érezhette magát. Azokon a napokon, amikor a tessera felmutatására az adagját kiszolgáltatták, vele volt egész családja, vagyis az apja, az anyja és a két húga; együtt cipelték haza a raktárból a számukra kiutalt élelmet. A gazdagabbak talyigával mentek, ők zsákokkal. Ilyenkor Uri boldog volt, hogy a véletlen folytán, a sose látott nagypjának hála, segíthet a családján. Apja sem látta az apját, mert pár hónapos volt József, amikor Tadeus meghalt huszonöt évesen, a rabszolgák átlagéletkoránál öt évvel korábban; nem tehetett jót az egészségének, hogy a váltságdíjat hosszú évek kemény munkájával kinyögte.

Ha a havi kiosztás szombatra vagy zsidó ünnep napjára esett, ők az áldott emlékeztető Augustus császár most is érvényes rendelete értelmében hétfőn mehettek érte kivételesen, illetve az ünnep elmúltával; ezt a rendeletet Tiberius nem vonta vissza még akkor sem, amikor a zsidókat kiűzte. Akadtak tesseraival rendelkező zsidók, akik azokban a hónapokban Róma környékén rejtettek, ám pofátlanul visszalopakodtak a Városba, és a magisztrátus ételosztói fogukat szíva, ám tiltó határozat híján kénytelenek voltak az adagjukat kimérni. Akadt olyan kiűzött zsidó, mesélték, aki a vonakodó

hivatalnokot perrel fenyegette meg, és a hivatalnok engedett végül, pedig hívhatta volna a vigileket, hogy a hepciáskodó zsidót tartóztassák le. Bolond a világ, mindig bolond volt, és az is marad a Felkent eljöveteleig.

Igazság szerint József is lehetett volna római polgár, mert három gyereke született, és Augustus rendelete, amely szerint a háromgyermekes szülők kapjanak római polgárjogot, az érvényét nem vesztette el. Próbálta is rábeszélni az apját Uri, kérvényezze a polgárjogot a gyerekeire hivatkozva, a patrónus közbenjárására ő is biztosan megkapná, s azontúl neki is lehetne tesserája.

József azonban nem akarta.

Jó neki így is, mondta József. Uri erősködött, és az apja végül kibökte: inkább megdolgozik a pénzért, mert akadhat nagyon nagy ügy egyszer, igazán fontos ügy, és majd abban kéri Gaius Lucius, a patrónus segítségét, addig nem akarja háborgatni, nehogy a nyomuló kérelmezőt időnek előtte megutálja.

Uri látta, hiába érvel, így többé nem hozta szóba a dolgot. Eltűnődött, mi lehet az a nagyon nagy ügy. Csak nem újabb kiűzetéstől fél az apja?

Gyakran sétálgatott Uri magányosan odaát, a Tiberisen túli Rómában, az „igaziban”, és bámészkodott. A folyón túlról érkezett odaát; valahogy mindig valamely folyón túl laknak a zsidók, a nevük, a héber is ezt jelenti: Babilonban is az Eufrátesz túl-só partján laktak, mielőtt megengedték, hogy elinduljanak haza, Nyugatra.

Uri mászkált, bámészkodott, nem volt semmi dolga, fizikai munkára alkalmatlannak bizonyult. Akkor mondtak le róla végleg, amikor rábeszéltek Józsefet, adja tetőfedőnek, az könnyű munka. Urinak tériszonya volt, a legelső munkanapján leesett, és eltörte a jobb karját. A karja összeforrnt – szerencse, hogy a bal keze amúgy is ügyesebb volt, bal kézzel írt héberül és arámiul, ez alkalomból görögül meg latinul is megtanult ballal írni –, és azóta békén hagyták az apját.

Amikor a mészégetéssel jött elő József, mert az is jó szakma, Uri fellázadt, és kiabálni kezdett: ő nemhogy mészégető, de üvegfúvó sem lesz soha, inkább meghal. Ez megrázta Józsefet, aki üvegfúvóként kezdte, vagyis voltaképpen aranyművesként, mert a zsidók tudtak csak hajszálvékony aranyábrázolatok köré üveget fújni az egész Római Birodalomban, és szó nélkül otthagytá a fiát, aki felháborodásában még percekig üvöltött és ugrált, és azzal fenyegetőzött, hogy beáll dokkmunkásnak.

Ez komolytalan volt, a fájós lábával és a vacak derekával egy napig sem bírta volna a cipekedést. A bőrcserzésen kívül ez volt a legalantasabb munka, amit zsidók vállaltak. Rosszul fizették, de ha valakinek volt tesserája, az ingyenjuttatásból és a dokkmunkási kiegészítő jövedelemből többgyermekes családot is eltarthatott. Meg hát a rakományt meg is lehetett csapolni, ha a hajcsár nem figyelt oda, és nem figyelt oda, ha a zsákmányból maga is részesült.

Zsidó szállítmányt zsidó munkás elvileg, a vallás szerint nem csapolhat meg, de nem zsidót igen. Nehéz azonban megállapítani, mi jön Júdeából vagy Alexandriából a zsidóktól, és mi az, ami nem tőlük jön. És nem is zsidó már az áru, ha nem zsidóhoz jut majd, hiába tiszta eredetileg, a célállomás bepiszkolja. A bér kevés, a család nagy, lopni a szükség tanítja meg az embert, amit nem az Isten idéz elő, hanem az Isten igéjét meghallani süketek. Az istentagadóknak kárt okozni istenes cselekedetként is felfogható. Pontosan annyit loptak hát a zsidó dokkmunkások, mint a többiek: amennyit éppen lehetett. S hányan loptak egy-egy rakományból útközben! És ez még semmi azokhoz képest, akik számításból hajtják fel az árat, azok vannak csak sokan!

De azért dokkmunkásnak lenni a zsidók közt is alantas foglalkozásnak számított. S mert tisztátalan árukat is ki kellett rakodniuk, megtisztulásuk elősegítéséért a papok

is levették a sápot, akik senkinek sem engedték el a rituális fürdő adóját, ami pedig Palesztinában nem létezett, és Rómában sem az összes imaházban volt mikve.

A Tiberisen sajkák és sekély merülésű hajók hozták fel az árut Ostiából, hozták az árut éjjel-nappal, egymásba ütköztek, mintha megcsákyáznák egymást, kereskedelmi miniháború dúlt a kikötői helyekért, éjjel-nappal folyt a pakolás a Tiberis mindkét partján, és prosperáltak a kocsmák és a kuplerájok. Részeg volt a parton és a hajókon mindenki, zsidók és nem zsidók egyaránt, és nem is lehetett tudni, ki kicsoda, mert mind görögül ordított és káromkodott. S voltak ugyan csigás emelők is rendszeresítve a dokkokban, de a rakodás elsősorban mégis kézzel folyt. Pakolták és cipelték a bálákat, amelyeket szinte nyomtalanul nyelt el, falt fel ez a hatalmas város, s ürített ki magából a csatornába, amelyek szintén a Tiberisbe ömlöttek. Nem csoda, hogy a zsidók óvakodtak inni belőle, és mosni se mostak benne soha, járvány idején pedig a dokkmunkásokat elkülönítették.

A járvány megállapítására a Palesztinában régóta ismeretes receptet használták: ha egy ötszáz fős közösségből egymást követő három nap alatt naponta háromszor három hullát visznek el, akkor az pestis. Ha kevesebbet, akkor az nem pestis, és karanténra nincs szükség. Letagadtak egyes gyülekezetekben hullákat a szegények ilyenkor, hogy a családfenntartók tovább dolgozhassanak, és csak később jelentették a haláleseteket; ez ellen az archisynagogosok erélyesen felléptek, valamint a lévíták is, akik a temetések jól fizetett szakértői voltak; óriás perpatvarok keletkeztek mindebből másodnaponta, harmadnaponta; minden volt akkor is, ami szokott lenni mindenütt, ahol csak ember a többi ember által közrefogva, megbéklyózva él.

Még egy kísérlete volt Józsefnek, hogy emberi munkához juttassa a fiát.

Megüresedett a gyülekezetükben a grammateus állása.

Írnok a grammateus, jegyző és titkár, az archisynagogos jobbkeze, befolyásos egyén, mert a gyülekezet vezetőjének sügni és sugallni tud bármikor akármit; tud kicsit használni, és tud nagyon ártani. Beteg is volt, feledékeny is volt az előző grammateus, Fortunatus, amikor meghalt, mégis a gyülekezet sok tagja kísérte ki a Via Appián lévő katakombához a testét, jelen volt a temető félkörívű, apró amfiteátrumra emlékeztető, lépcsőzetes bejáratában tartott temetési ünnepen József és Uri is.

Nem nagy egy ilyen zsidó gyülekezet Rómában, és ha valaki meghal közülük, az a kisvárosnyi öt-hatszáz férfi a temetésen ott van, és nők és gyerekek is jelen lehetnek, mert Rómában a nők a férfiakkal szinte egyenrangúak, nem úgy, mint Palesztinában, ahol a nő semmit sem ér.

Hosszú volt az út, nem a távolság miatt, a Túlban és a városkapun közvetlenül túl fekvő temető között lehetett vagy három-négy stadion mindössze, de hétszer kellett leülni útközben, először persze a Zsidó hídon, amelynek a szigeten inneni részét hivatalosan Pons Cestiusnak, a szigeten túli részét Pons Fabriciusnak nevezik, s valaki, mindig más, hétszer ecsetelte hosszan az elhunyt érdemeit.

Nem ettől volt ez a temetés emlékezetes, hanem mert pap is volt éppen a gyülekezetben Jeruzsálemből, Philippus. A Pészahot Rómában töltötte, és Pentecostig, vagyis Pünkösdig maradt, s ha már ott volt, a temetés alkalmával is megáldotta a népet. Nagy dolog a papi áldás, mert azt nem pap nem mondhatja el; Uri is mindig borzongott, valahányszor, egy-egy nagy ünnep alkalmával a méltó személy, Áron leszármazottja ki mondta. Philippus nem mehetett a holttest közelébe, s nemcsak nem láthatta a teteget szállító kordét, de az árnyékot sem vethetett rá, mert tisztátalanná tette volna; a temető félkörívű bejáratában áldotta meg Philippus a gyászolókat, szintén méltatva az elhunyt érdemeit, kifejezve reményét, hogy az általános feltámadás már nincs messze,

s az élőknek és holtaknak nem kell már sokáig nélkülözniük egymás társaságát; felolvasta az imát, a jelenlévők sírtak, és áment mondtak rá, majd a papot elvezették, és a kordét csak akkor húzták a temető bejárata elé, amikor Philippus messze járt. A fehér vászonba csavart testet a lévita temetőszolgák, akik a beszéd alatt az ásójukra támaszkodva unottan báméskodtak, a kapun át levitték a mélybe. A családtagok megszagatták ruhájukat, majd bementek a kapun, hogy lássák, melyik lyukba helyezik a testet, s hogy a katakomba falába, a tufába vájt sekély, téglalap alakú mélyedésre ráhelyezzék a magukkal hozott vékony márványlapot, amelyen Fortunatus neve állt csak, meg az, hogy hatvanegy évet élt, és grammateus volt. Fortunatus legidősebb fia a Tóratekerccsel ment le, fejét a nyaka közé húzva az alacsony bejáratban, a többi családtagnak égő fálya és olajmécses volt a kezében, hogy a föld alatti járatokban lássanak is valamit.

József váratlan kijelentést tett ekkor: kérte, Uri csak akkor lépjen be a föld alá, amikor őt, az apját temetik, és ne lépjen be oda soha többé. Kérte, Sára és a lányok maradjanak kívül. Azt is kérte, hogy a sírlapján ne legyen egyéb, csak egy menóra. Se a neve, se az életkora, semmi más. Ne legyen a sírlapjára festve vagy karcolva se madár, se sófár, se borosflaska, se lulav, se etrog; semmi.

Urit megrázta, hogy az apja a haláláról beszél.

Nem sokkal később rájött, apja őt szemelte ki, hogy Fortunatus örökébe lépjen, és ezzel a vallomással már erre akarta előkészíteni lelkileg.

Noha apja érzelmi zsarolását megalázónak és alattomosnak érezte, a jegyzői munka nem lett volna ellenére. Kényelmes állás, nem is kell naponta ott lenni az imaházban, otthon is lehet körmölni a mindenféle érdektelen iratot, csak az a kellemetlen, hogy az archisynagogos szolgája lesz, és nem beszélhet neki vissza.

Az archisynagogos nem pap, hanem polgári személy, aki tekintélynek örvend a gyülekezetében, például mert pénze van, és általában öt-tíz évre választják, hogy a gyülekezet dolgait intézze. Annianus, a mostani archisynagogos rátarti, hisztérikus ember, nehéz kijönni vele, viszont a grammateusnak jól fizetnek, kétszer annyit, mint egy tanárnak, és négyszer annyit, mint egy mészégetőnek. Igaz, hogy az üvegfúvók sokkal jobban keresnek, az ügyesebb kereskedők pedig náluk is jobban, de egy grammateus jó parti, válogathat a lányok között. Húszéves koráig csaknem minden római zsidó fiú megnősül, egy éve van hát még. Grammateusként szabadon válogathatna a tizenkét évesnél idősebb facér lányok között, és azok nagyon sokan vannak, és minden apa retteg, hogy vénlány marad a lánya. Uri irtózott a nősüléstől, de belátta, hogy a sorsát nem kerülheti el. Napokig izgatta, hogy szemelgethetne a lehetséges jelöltek között, a lányokra méricskélő szemmel nézett, idomaikat latolgatta, és rettenetes álmokat látott, és reggelente a tunikáját sietve kimosta. Sem Sára, sem József nem tett megjegyzést a kötélén száradó tunikájára soha, úgy tettek, mintha nem látnák.

Egyik este József dühöngve mondta: Honoratus a tizenhat éves idióta fiát akarja benyomni grammateusnak, pedig alig tud írni, a görögön kívül semmilyen nyelvet sem beszél, és számolni sem tud. Honoratus gazdag, befolyásos ember, a szírek negyedében három bérháza van, és a felesége az unokahúga Tullius Basileusnak, a bankárnak. Honoratus fiát csak olyan ember tudná kiütni, mint Uri.

Uri nem szólt semmit, csak bólogatott. Gaudentius, a fiú annyira hülye, hogy a grammateus állására semmi esélye sincs.

József boldogan elmosolyodott, Uri hallgatását beleegyezésnek vette, minden követ megmozgatott, mégis az az idióta lett a grammateus, Annianus neki kedvezett.

Uri megnyugodott. Nem olyan jó dolog jegyzőnek lenni egy hisztérikus archisynagogos alatt. A nősülés is ráér.

Aztán Gaudentius, Honoratus idióta fia két hónappal később váratlanul meghalt, élt tizenhat évet, két hetet és három napot, rá is vésték a sírlapjára szépen, Uri a zugban imádkozott érte. Őszintén szánta azt a hülyét. Nem tehetett róla, hogy az Úristen kegyelméből semmit sem fogott fel az életéből.

József felélénkült, és újra látogatni kezdte a gyülekezet befolyásos tagjait.

Aztán a gyülekezet befolyásos tagjai Annianus javaslatára úgy döntöttek: Honoratus majdan megszületendő fia legyen a grammateus, s amíg e fiú meg nem nemződik és meg nem születik, legyen e tisztég helyettesítve mások által, akik háromhavonta váltják egymást. Józsefet biztosították, hogy Uri e helyettesítők listájára előkelő helyen van felvéve, noha vaksi. József erre mondott nekik valami cifrát, így aztán Gaius Theodorust, Lucius Ioses fiát a listáról nyomban törölték.

Ettől kezdve Uri békében és biztonságban élt, és ha nem a zugban olvasott, odaát, az igazi Rómában tekergett.

Sok mindent látott és hallott, és a kóborlásairól szívesen beszámolt volna az apjának, de az apja a vele való beszélgetést kerülte. Szívesen beszámolt volna a barátainak, de nem voltak barátai. Kínevették és gúnyolták a testi hibái miatt, és utálták, amiért jobban ír, olvas, számol náluk, és mégsem dolgozik.

Boldog, magányos kóborlásait az élete végéig folytatta volna, eléldegélt volna az álam és a patrónusa adományaiból, tengődött volna olvasgatva, élőködön, gondtalanul és igénytelenül, ha nem történik valami.

Váratlanul, egyik napról a másikra zavargás tört ki odaát: letették Sejanust, aki a Capri szigetén élő Tiberius császár teljhatalmú megbízottjaként despotikusan uralkodott (mármint a latin gazdagokon, mert a zsidókat nem bántotta: nem érdekelték); elfogtak egy csomó embert, és a testőrgárda teljes vezetését lecserélték, sőt fel is koncolták már. A Forum közelében, az aranyművesek utcájában, a Via Sacrán bókászott éppen Uri, szerette nézegetni az ékszereket, akkor kezdtek kiabálni a polgárok, és sodortatott a hullámzó tömeggel a Tiberis felé, lökdöstetett a Gemonia lépcső aljába, ahol a hullákat közszemlére tették ki. Ott látott hullát életében először, nem is egyet, legalább egy tucatot, többnek nem is volt feje már. Uri szeretett volna eliszkolni, de a tömeg nem engedte, sőt az első vonalba lökték, közvetlenül a velük szembe forduló és a tömeget visszafelé taszigáló katonák elé, amikor a hóhér és a segédei egy kamasz fiút és egy tíz év körüli kislányt hurcoltak a hajuknál fogva a lépcsőhöz; hosszú, szőke haja volt mindkettőnek, hurcoltatásra éppen megfelelő.

– Sejanus gyerekei! – kiáltották a tömegben.

Uri közel állt a lépcsőhöz, úgyhogy látta.

A hóhér először a fiúnak esett neki, a fiú igen bölcsen nem tiltakozott, és egy csapásra lerepült a feje.

A kislány azonban sírva kiabálta: nem kéli, hogy elkövetett valami bűnt, és kéri, büntessék is meg érte, mint a gyermekeket szokták, de főbenjáró bűnt soha nem követett el, ne vegyék el az életét.

Csönd lett. A hóhér habozott.

A tömegben azt kiabálták:

– Szűz lányt megölni nem szabad!

Ez igaz volt, ennyire Uri is ismerte a római jogot, amelyet merőben önszorgalomból tanulmányozott, mert őket, saját kérésükre, a nagy Augustus engedékeny rendelete értelmében csak a zsidó jogra okították. Nem valami bölcs döntés, gondolta Uri sokszor, hacsak nem az volt a ravasz Augustus célja, hogy zsidóból ne lehessen ügyvéd.

A hóhér gondolt egyet, szétnyitotta a tógáját, az ágyékkötője alól előkapta a hím-

tagját, és elkezdte a jobb kezével húzogatni, amíg meg nem merevedett. Nagy farka lett a hóhérnak, vagy félrófnyi, a makkjáról a fitymája eltűnt, olyan lett a szerszáma, mint egy vízszintes, hosszú szárú kalapos gomba. A katonák nekiestek a kislánynak, letépték a ruháját, leteperték, és kétfelé húzták szét a vékonyka lábát. A hóhér letérdelt, és belevágta a hímtagját. A kislány sikított. A hóhér a tömeg ütemes biztatására egyre gyorsabban mozgott, a feneke fehéren villogott, aztán felüvöltött, megremegett, a fejét felszegte, és lihegett. Kihúzta a farkát a kislányból, véres volt, büszkén felmutatta, ellépdelt a tömeg első sora előtt, akár egy győztes hadvezér, jobbájában a még mindig felmeredő véres farkával, a baljával integetve, a tömeg röhögött, majd a hóhér felvette a kardját, és megittasulva döfölni kezdte a kislány testét. Összevissza szabdalta, csak miszlikek maradtak belőle. Ezeket a darabokat dobták és rugdosták a lépcsőre, a többi hulla közé.

A tömeg, amely addig lelkesen biztatta a hóhért, elcsöndesedett. Ez még a római plebsnek is sok lett. A hóhér megérezte a hangulat változását, gyorsan magára csavarta a tógáját, és a segítőkkel együtt elinalt.

A tömeg némán, elégedetlenül oszlani kezdett. Egy koldus még felment a lépcsőre és az egyik fejtelten hullát kezdte megerőszkolni; erre aztán a maradék katonaság sürgősen a Tiberisbe dobálta a hullákat.

Uriról patakozott a veríték, didergett, a szíve kalapált, szédült, az izzadság a szemébe vette magát, csípte, a gyomra háborgott. Végig el akarta fordítani a fejét, de nem volt rá képes. Azt kiabálták: várjatok, most hozzák Sejanus feleségét, nézzük meg, hogy gyászol, de ő futott, amennyire bírt. Útközben a saját lábára hányt. Nem emlékezett rá, melyik hídon ment át, vagy az Aemilius hídon, vagy a Zsidó hídon át kellett futnia, azok vezettek a zsidóvárosba. Bevette magát a vackába, és hetekig ki se mozdult.

Nem is mozdulhatott volna, megtiltották a vének.

Valaki meglátta a hídon, amint mocskosan, lihegve fut hazafelé, és jelentette. A vének összeültek, és behívták az apját. József azzal védekezett, hogy Uri férfikorú, dolgozni nem tud, és oda megy, ahová akar. A vének azonban, akik hetvenen voltak, hogy a jeruzsálemi Szanhedrint nagy ritkán, csakis a legfontosabb ügyekben összegyűlve, méltó módon leképezzék, és az egyes gyülekezetek tekintélyes családfoi voltak a tagjai, hosszas vita után arra a következtetésre jutottak, hogy bárki, aki ezekben a vesztes napokban és hetekben odaát jár, ahol dül a megtorlás, az egész római zsidó közösséget veszélyezteti.

– Nem keveredhetünk bele – mondták –, ez a latinok dolga, nekünk semmi közünk hozzá, és nem szabad, hogy az eszükbe jussunk. A fiad veszélybe sodort valamennyiünket, bár igaz, hogy nem szándékosan. Amíg nem üzenünk, a házdat nem hagyhatja el.

Józsefnek meg kellett hajtania a fejét.

Ebből az alkalomból váltott pár szót a fiával. Azt magyarázta neki, hogy mások is jártak odaát, de azok nem kaptak szobafogságot, jellemző, mert, mint mondta, „mi vagyunk itt az őshonosak, nem ők, és ezt sose fogják megbocsátani nekünk”.

Nem kérdezte meg, mit is tapasztalt Uri a felbolydult Rómában, az igaziban.

Uri némán hallgatta. Már kiskorában felvilágosították, hogy a római zsidó közösségben megannyi feszültség lappang, s hogy a „régiek” és az „újak” között ádáz vetélkedés folyik.

A régiek azoknak a leszármazottai, akik az első zsidó fogolyszállítmánnyal kerültek Rómába. Abban az évben hurcolták el őket Júdeából, amikor Pompeius elfoglalta Jeruzsálemet. De nem Pompeius ejtette őket foglyul, hanem Gabinius, aki az Alexandros mellett harcoló zsidók közül háromezret lemészárolt, másik háromezret pedig foglyul

ejtett. Fájdalom, a római zsoldosok oldalán zsidó katonák, Aristobulos – Alexandros testvére – parancsára is harcoltak a hitsorsosaik ellen; Nagy Heródes hatalomra kerülése ugyanígy történt később, római segítséggel, amikor megint zsidók mézároltak zsidókat tízezzrel.

A Gabinius által elhurcolt háromezerben találtatott Uri úkapja.

Hozzájuk képest új jövevénynek számított Rómában az a harmincezer ember, akiket Cassius ejtett foglyul nem sokkal később, amikor Szíriából betört Júdeába, és elfoglalta Taricheait. A töredékük jutott el Rómába, a nagyobbik részt menet közben eladták vagy elhullott.

A még újabbak öt-tíz-húsz-harminc évvel később kerültek Rómába, az újabb és újabb, Nagy Heródesnek köszönhető vérontások következtében. S mert az újak lettek többen, a már megszervezett, kezdetleges római zsidó élet vezető posztjait elorozták a régiektől. „Beleültek a készbe”, mondogatta keserűen az apja, mintha személyesen tőle vettek volna el valamilyen fontos pozíciót, holott a dédapjától és a nagyapjától, akik rabszolga létükre kiharcolták, hogy imaházuk lehessen, s hogy a rabszolganők, akikkel utódokat nemzettek, zsidó hitre térjenek; a felmenőitől József sem vagyont, sem tisztséget nem örökölt. Uri unta ezeket a sirámokat, s még jobban unta, hogy ezek a feszültségek, amelyek három-négy nemzedékkel korábban keletkeztek, sehogyan sem tudtak kihunyni. Nem értette, miért olyan büszkék a „régiek”, akik azzal érvelnek, hogy ők több évet töltöttek már el a „római fogságban”; úgy gondolta, szerencsésük volt az őseinek, hogy a későbbi palesztinai vérengzéseket a véletlen folytán megúszták. Ha akkor Gabinius nem ejti fogságba az úkapját, ő valószínűleg meg se fogantatott volna.

A „régiek” még most is azzal bosszantják az „újakat”, hogy tolvajok és rablók ivadékaiknak nevezik őket, amit azok hevesen, gyakran vért is ontva tagadnak. Pedig Rómában mindenki tudja, hogy a tolvajokat Nagy Heródes rabszolgának adta el külföldre, s közülük a legtöbben az állandó rabszolgahiányban szenvedő Rómába kerültek. Addig a zsidóknál az a törvény volt érvényben, hogy a tolvajokat legfőlőbb hat évig lehet rabságban tartani, akkor is csak belföldön, zsidók szolgálatában, és az eltulajdonított holmi értékének négyszeresét kötelesek megtéríteni.

A tolvajokon kívül Nagy Heródes rablókat is eladott rabszolgának, s valóban nemigen lehetett utólag kibogozni, miféle bűnökért is kerültek Rómába a később érkezett zsidók.

A „régiek” azzal is érvelnek mindmáig, hogy ők a zsidó szabadságharcosok ivadékaik, ellentétben a köztörvényes bűnözőktől származó újakkal, akik a „zsidó sópredékből” valók. Urinak ez ügyben voltak némi kétségei. Alexandros a saját testvére ellen verbuvált harcosokat, ez zsidó polgárháború volt, amibe persze Róma fürgén beleszólt, és el is vezett akkor a zsidó állam. Nem volt Uri ínyére, hogy szabadságharcosokat kreáljon olyanokból, akik véletlenül kerültek a vesztes oldalra, de ezt inkább nem hangoztatta. Azt a gondolatát sem osztotta meg senkivel, hogy amennyiben a „régiek” felmenői Róma ellen küzdő szabadságharcosok voltak, ugyan miért örülnek ők, a büszke ivadékok annyira, ha végre római polgárjogot kapnak. Az azonban meglepte, amikor hallotta, hogy az óhazában az egész, Rómában élő zsidó kolóniát árulónak tartják. Mit akarnak azok az örültek, újabb Makkabeus-felkelést? Róma ellen, holott Róma nem bántja a zsidókat?!

Öt-hat éves korában Uri az egyik történeten erősen elgondolkozott. Hatévesen még zseni az ember, csak később tompul el, gondolta a vackában, ha erről olvasott.

Amikor Pompeius körülzárta Jeruzsálemet, a város igencsak meg volt erősítve, és a templomudvart a várossal összekötő hidat is felrobbantották a zsidók, hogy a római ostromlók ne használhassák. Csak észak felől nem volt fal, ahol szakadék húzódik, és a védők nem hitték, hogy azt fel lehet tölteni. Pompeius mégis kezdte feltölteni, a zsidók meg felülről rombolták. Amit Pompeius felhúzott, azt a zsidók felgyújtották, így ment ez öt napon át. Csakhogy eljött a szombat, amikor hadi cselekményt végrehajtani tilos, hacsak nem közvetlen támadást kell kivédeni. Közvetlen támadás nem történt, Pompeius nem volt buta ember, így hát a zsidók békésen áldoztak a szombatnak, az ünneppel foglalatostkodtak a zsidó védők mind, és nem rombolták le a sáncot, amit aznap húzott fel Pompeius, és a rómaiak be is törtek másnap, így esett el Jeruzsálem.

A hit iránti csodálatos hűség példájaként idézték ezt az esetet a gyerekeknek, a rab-szolgák ivadékainak a római zsidónegyedben, „inkább essen el Jeruzsálem, de a Törvény tartassék be”, mondták, és a tanítóknak könny szökött a szemükbe, és mindenki könnyezett, aki ezt a magasztos tapasztalatot az utódokra hagyományozta, és könnyeztek az utódok is derekasan. Uri nem könnyezett: az az eretnek gondolat jutott az eszébe, hogy talán jobb lett volna megszegni a Törvényt, és aznap is lerombolni a Pompeius által emelt sáncot; aztán csak megbocsátott volna az ő Egyetlen Istenük nekik, az Ő kiválasztottainak az engesztelő áldozatok hatására előbb-utóbb. Biztosan voltak mások is, akik ezt gondolták, de ennek a vélekedésüknek nem adtak hangot. Uri korán észlelte, hogy nem kell mindent kimondania, ami az eszébe jut. Egyszer jegyzett meg valamit ezzel kapcsolatban az apjának, aki meg is hallgatta, mert Urinak még jó volt a szeme; József a fejét ingatta, de nem utasította rendre. Eszerint az apja is gondolt valamit erről a szomorú esetről.

A zavargás keltette rémület elmúlt, Uri szobafogsága letelt, megint járhatott és járt is odaát, a zsidók a megtorlást testületileg megúszták, csak a dúsgazdag római elit nagyobbik részét végezték ki, a vagyonukat az államkincstár – Tiberius császári magánkincstára – számára jótékonyan elkobozva, de Róma, az igazi, Uri számára elveszítette a hímporát.

Pedig kifejezetten jó volt zsidónak lenni akkoriban Rómában, és rossz volt szenátor-nak vagy lovagnak lenni, jó volt szegénynek lenni, és rossz volt gazdagnak lenni, mert bárkit bevádolhattak, hogy elvegyék a vagyonát és kivégezzék, és minden feljelentésnek hitelt adtak azokban a hetekben; a szegényeket nem volt miért bevádolni, a szegények túlélték, kivéve, ha a patrónusuk ellen kellett vallaniuk a kánpadon. Noha csak rabszolgát volt szabad kínvallatni elvileg, szabadost nem, ettől a törvénytől ekkoriban nagyvonalúan eltekintettek. Módszeres volt a megtorlás, mesélték az igazi Rómában később, amikor már meg mertek szólalni; proskribáltak előre mindenkit, még Sejanus hatalmának fénykorában; Sejanus évekig vérengzett Rómában szabadon, és senki sem sajnálta sem őt, sem a családját, sem a barátait, amikor Tiberius végre megszabadította tőle a Várost.

Mindenki mondta a magáét, rémtörténetek keringtek egyre szebben kiszínezve, idejük volt a rómaiaknak, nem dolgoztak, pletykálgodtak, és élvezték, hogy a világhatalom hírhedett centrumában éldegélnek ingyen. Tiberius maradt Capri szigetén, Rómába azóta sem tért vissza, Capriból az emberei révén irányította a világbirodalmat.

A zsidók éltek a maguk életét, József kereskedett tovább, a patrónusa, Gaius Lucius szintén megúsza, pedig gazdag volt, nagyon gazdag. Azt mesélték a szolgálai, hogy egyszer magához hívta mindazokat, akikről feltételezte, hogy a vagyonára pályáznak, királyian megvendégelte őket, elmagyarázta nekik, hogy a vagyonát nem ők kapják

meg, hanem Tiberius, és életük végéig szép havi apanázst helyezett nekik kilátásba, ha nem jelentik fel. Igaz vagy sem, a lényeg az, hogy nem jelentette fel senki.

Uri egyre ritkábban járt át az igazi Rómába, bezárta magát a vackába, és olvasta a tekercseket mindenféle nyelven, és rettegett attól, hogy a hóhér fénylő, gyorsan mozgó fenekét lássa maga előtt ismét, és a kislány vérző alhasát lássa és a kiforduló beleit, s hogy ettől az újra meg újra felmerülő képtől alantas vágyak nyűgözzék.

Uri rettegett az alvástól. Nem akart álmodni.

De el-el kellett aludnia, hol éjjel, hol nappal. És ilyenkor látta a képeket, és más rettentő képeket is látott a rongyokból tákolt fekhelyén; apja szemébe nézni nem mert, anyja és húgai szemébe nézni nem mert, csak a zavart félmosoly jelent meg az ajkán, amitől az apja undorodott; tudhatott az álmok borzalmas erejéről valamit ő is.

Tanulmányozta az Írást eközben Uri szorgosan, és úgy találta, hogy ő nem Onán módjára vétkezik. Az álmaiért nem felel, azokért a Teremtő felel. Mindent a Teremtő akar, a rosszat is ő akarja, a kínzó álmait is ő akarja – de a Teremtő jó, mert az álmok képei élesek, tiszták, álmában a szeme jó, és ezt is a Teremtő akarja. A Teremtő talán azt akarja, hogy ő, a Kiválasztott, lássa a Rosszat, lássa a Sátánt. Szemét azért rontotta el, mert szándéka van vele: lásson mélyebbre. Tanulmányozza az Írást. Az Írásokat.

Az Írást tanulmányozni zsidó gondolat, de az Írásokat tanulmányozni nem az. Sokféle Írás létezett Rómában akkor, hozzájuk lehetett jutni, ha az ember akarta, és Uri akarta; márpedig vagy egyetlen Írás az Úré, vagy egyik sem az Övé.

Uri gyűjtötte a görög és latin műveket. A tessera révén kapott javak egy részét, amelyekre a családjának nem volt szüksége, időnként eladta odaát, a pénzen tekercseket vett, és inkább nem evett, bár otthon úgyis részesült az étkezésekből, éheznie nem is kellett voltaképpen, így könnyű. A pompás közkönyvtárakat is látogatta, a belépésért nem kellett sokat fizetni, s lehetett olvasni egész délelőtt. Titokban arra vágyott: apja ébredjen rá, mit művel, tiltsa el az olvasástól, ne engedje, hogy pogány írásokat tanulmányozzon, ne engedje, hogy végigolvassa a görög és latin költőket és filozófusokat, de apja nem tiltotta el, pedig sejtette, miket olvas. Nem tiltotta semmitől, lemondott róla.

Kitagadta anélkül, hogy ezt kinyilvánította volna.

Csak azért, mert rossz lett a szeme.

Ő nemzett engem hibásan, gondolta Uri sokszor, hanyagul nemzett, oda se figyelve, és most engem hibáztat ezért.

De hát nem csak őt nemzette az apja hibásan, a húgait se nemzette jobban. Idősebbik húga, Hermione buta volt, a kisebbik pedig, aki értelmesnek született, folyton köhögött, szörcsögött az orra, levegőért kapkodott, a krákogásával éjszaka mindenkit felvert és a nyivákolásával az őrületbe kergetett.

Urit a legkevésbé: ő egyedül aludt a vackában, az ablak alatt dideregve, apja és anyja a két lánnyal együtt a nagyszobában, ahol a tűzhely is volt, amelyen főztek. Uri nem csodálta, hogy így nem lesz több gyerek a családban. Meg is könnyebbült ettől: akkor hát nem lesz öccse, aki, ha egészséges lenne, majd mindent örökölné, ha az apja őt a rossz szeméért hivatalosan is kitagadná. Mégis ő fog örökölni mindent, bármennyire rokkant legyen is.

Az a négyszer öt rőfnyi kicsi zug, amelyet vékony, rothadó deszkafal és egy silány szőnyeg választ el az izzadmányos szüleitől és a nyirkos húgaitól, rá kellett ébrednie, kivételes adomány, amelyre soha nem tehetett volna szert, ha egészséges. Börtöncella, de önkéntes, maga a szabadság.

Álmatlanul forgolódott ugyan éjszakákon át a vackán, és a gyomrából maró savanygás mászott fel a gégejébe folyton, s ha el-elszunnyadt, istentelen képek kísértették, és

fulladozva, végső levegőtartalékából köhögve ébredt, mert a tüdejébe hatolt a savanyú, keserű nyálka; nem volt kihez szólnia, csak az Úrhoz, akinek lett volna a papja szívesen, de nem lehetett azzá sok okból: testi bajai okán sem, az ő nyavalyái közül egy is elég, hogy ne lehessen pappá, de elsősorban azért, mert nem Áron nemzetségéből származott, neki földet túró névtelen zsidó ősei voltak, akiket a hepciáskodó Alexandros egykor erőszakkal besorozott, és római fogságba estek, két év híján egy évszázada; nem volt kihez szólnia, az Úr sem szólt neki vissza soha, amikor imádkozott; de ez a négyszer öt rőfnyi kicsi zug, ez kivételes adomány, ide nem jön be senki, itt olvashat, álmodozhat, tünődhet kedvére, ki-kihunyoroghat az ablakon, és ez is élet, s ha megteremtette, az Istennek bizonyára tetsző.

Kihunyorgott az ablakon, fájó derekát ropogtatta, és most már eljutott a tudatáig, mit is mondott az apja az imént:

– Jeruzsálembe indulsz holnapután!

Berniczky Éva

TITKOS IMÁGÓ

Szvitelszki nem lakott messze, talán ha száztíz kilométernyire, mégis úgy készülődtem hozzá, mintha több ezer mérföldes út megtételére vállalkoznék. Sokadszor tettem meg ugyanezt a távolságot, talán az ismétlés monotóniája növelte a valóságosnál hosszabbá, s ez előtt a vég nélküli utazás előtt nem arról állítottam össze listát, mit vigyek magammal, azt vettem számba, mit elengedhetetlen itthon hagynom. Feszengve, szorongással szedelőzködtem, pedig egyre gyakorlottabban álltam ellen az ilyenkor szokásos becsomagolás kényszerének. Indulásaim inkább tűntek megérkezésnek, a csábító bizonytalan vált az egyetlen bizonyossággá, amelyért cserébe szívesen lemondtam fontosnak hitt tárgyaimról, életem lényeges mozzanatairól. Csak a megválással járó nyugtalanságtól nem szabadulhattam, hiába hagytam a lehető legnagyobb rendben otthon a dolgaimat. Sokkal később jöttem rá, miért nyomasztottak annyira készülődéseim. Bár Szvitelszki egyáltalán nem hasonlított a gyerekkoromat kíméletlenül lezáró ismeretlenre, minden egyes találkozásunkkor eszembe juttatta.

Azon a nyirkos nyáron a folyóparti kövek nem száradhattak fel, nyálkásan, csúszósan gömbölyödtek, az éleiket rejtő moha takarásában veszélyteleneknek tűntek. Egyikről a másikra ugorva gyorsan haladtam, már majdnem elértem a gátat, amikor lábfejem két él közé csúszott. Alaposan megvágtam a sarkamat, a fájdalom azonban nem zavart különösebben, semmi sem zavart akkoriban, ahogyan a többieket sem, társaim önfelédten fürödtek a szakadó esőben. Pontosabban jól kidolgozott életveszélyes szertartással pottyantak a vízbe. Az öreg fűz ágába kapaszkodva rugaszkodtak el a partról, hintáztak egy darabig a semmiben, majd visongva vetődtek a mélybe. A fa a partszegély felől kikanalazott dombocskáról hajlott a folyóra, a földből kiázott, tisztára mosott gyökérrészei csontfehéren villantak elő két csobbanás között. A fűz állandó készenlétben, türelmesen várta, mikor fogy el végre útjából a gyerekfej, mikor lábálhat

át akadálytalanul a vízen. Azt hiszem, akkoriban ebben a megmagyarázhatatlan alázatban hasonlítottunk a természetre. Én sem fordultam vissza kettényílt sarkammal, most már sántikálva igyekeztem a gátnál tanyázó öregasszonyhoz, aki reggelente a töltésen terítette le viaszosvásznát, arról kínálta katonás rendbe sorakoztatott nyalókáit. Esett az eső a göcsörtös, idétlen formákra, az ég nem válogatott közöttük, mohón nyalta egyszerre valamennyit, sokszínű nyála veszetten csorgott végig a ponyván. Megbabonázottan bámultam, akár estig elnéztem volna a mobil festményt, de a kék, sárga, piros, zöld erecskék eltűntek az árus bő szoknyája alatt, szegélyével törölgette átázott portékáit. Sem a zsíros aljat, sajtáságos eljárását sem találtam gusztustalannak, bár tagadhatatlanul valamivel gyorsabb döntésre készítetett. Lemondva a látvány élvezetéről, szégyentelenül nyúltam a vénség szoknyája alá, és kaparintottam meg alóla a legszemrevalóbb darabot. Mielőtt megízleltem, a biztonság kedvéért körbeszagoltam, csak azután láttam hozzá a nyalakodáshoz, miután meggyőződtem róla, hogy megfolyt kakasomnak nincs öregasszonyszaga. Sajnos a számban felszívódó cukor sem ért le a sebemig, nem húzta összebb a vágatot, a környéke kellemetlenül sütött, a vérzés sem igen csillapodott, kénytelen voltam fél lábon visszaugrálni a táborban maradt ügyeleteshez.

A nagyteremben találtam rá, nem emlékszem a nevére sem, vagy egyszerűbb nem emlékezni. Ameddig az edző kezébe nem vette a bokámat, egészen biztos, hogy nem éreztem ahhoz hasonlatos borzongást, mint akkor. Mert nem egyszerűen megfogta, belemarkolt a lábamba, hegyes körmeit kéjesen vájta bőröm pórusaiba. Mind mélyebben kotorászott bennem, mintha mákszemek közé süllyedt volna, mintha guruló szemek bolondítanak ujjbögyeit. Aztán egy darabig nem láthattam, mihez kezd, fejét ráhajtotta a lábamra, azt viszont éreztem, hogy a közvetlen közelemben lélegzik. Lihegése folyékonyvá vált, érintése furcsán megpuhult, melege és nedvessége zavart leginkább, különösen, amikor már csípte is a sebemet. Rémulten jöttem rá, hogy mitől is borzongok: az idegen a véretem nyalta. Akkor váltam igazán halálra, amikor ráébredtem, ezután bármi következhet, hiszen addigra a szája helyén éktelenkedett a sebem, és sebem a szajaként nyílt meg, hasítékan kifolyt a nyelve, melegen öntötte el a combomat. Görcsösen kapaszkodtam nyalókámba, tenyerem forróságától olvadozott az égetett cukor, beleragadtam az édességbe. Talán nem is esem annyira kétségbe, ha fel-foghattam volna, miért akar mindenáron sebemmé válni ez az ismeretlen. Szája szegletéből állati vigyor szivárgott, féregszerűvé merevítette szürke arcát, és ezt már nem bírtam elviselni tovább. Ahogyan azt sem, hogy kevesebbet takart rajtam a szoknyám, a blúzom, mint amennyit szégyentelenül megmutathattam. Felhúztam a térdem, düh nélkül, mégis iszonyatos erővel rúgtam, s lábam súlya alatt, ahogyan a jég rian, teljesen szabálytalanul repedt végig az arca. Nem víz buggyant elő a szakadásból, valami ragacsos lé gyöngyözött belőle, a levegőn mézgaként megkeményedett, törekenyebbé téve az orrát, a szemét, engem pedig arra ösztönzött, hogy gátlás nélkül megismételjem előző mozdulatom, majd újra és újra megint. Fülelem iszonyatos hangerőre állította a neszeket, a nagyterem visszhangzott a csörömpöléstől, kezemből kirepült, a burkolaton darabjaira hullt a nyalóka kiskakas, lepattant a cifrája, a taraja, farka. Máig nem értem, hogy ebben a lelkiállapotban miként leltem meg szemvillanás alatt azt a keveset, az égetett cukor maradékát a hurkapálcikán. Egyáltalán miért ragaszkodtam annyira ehhez a szerencsétlen csonkhoz, hogy fontosabbnak találtam menekülésemenél. Csak a következő pillanatban kapaszkodtam fel a sarokban hegyvé halmozott matracok tetejére, kuporodtam a mélyedésbe. Mintha a nyalókám lett volna az egyetlen mentés mindarra, ami velem történt az elmúlt percekben. Szopogatás nélkül tartot-

tam a számban, a nyelvem alatt őrizgettem, hogy minél lassabban olvadjon, minél tovább tanúsítsa ártatlanságomat. Mintha abban bíztam volna, hátha végleg kimarja emlékezetemből – mint ínyemet, nyelvemet az édesség töménye, ha nagy ritkán cukorral a számban aludtam el – az edző tekintetét. Ösztöneim azt súgták, akkor nyugodhatok meg igazán, ha ezután nem kell valamennyi férfi arcán a rémisztő rovat keresnem. Gyermeki kegyetlenséggel semmisítettem meg, ízeire szedtem a lábát, letéptem szárnyát, potrohát, a tort, szétnyomtam a fejét, mert rájöttem arra, hogy életem első förtelmes bogarát nem elég a hátára fordítanom. Hiába ébredek fel, tehetetlenül kapáldozik majd elkövetkező álmaimban.

Ha nem évekkal később találkozom Szvitelszkivel, valószínűleg meg sem tudtam volna fogalmazni viszolygásom okát. A jóval korábbi undort a könyvész tekintetének üressége idézte fel bennem. A meghatározhatatlan, leírhatatlan hiány átlátszóvá kocsonyásította a szemét, ezen az átlátszó medúzán keresztül egészen üregének mélyéig láthatam. Inkább elborzasztott, mintsem élni kívántam volna a felkínált lehetőséggel, ezért lettem mind bizonyosabb abban, hogy előbb-utóbb vissza kell töltenem kiszáradt kráterébe azt, amitől megfosztották. Ahányszor ránéztem Szvitelszki holdvilágképére, lelkiismeret-furdalásom támadt, mintha én rúgtam volna ki a szeme világát. Persze próbáltam ideiglenesen jóvátenni, odaképzeltam a hiányzó részt. Szentül hittem, hogy az egyetlen, amivel javíthatok a világon, ha megtanulom visszaírni rendeltetési helyére, amit valamilyen ismeretlen vagy éppen ismert okból megspóroltak, szántszándékkal vagy véletlenül eltávolítottak, illetve eleve kifelejtettek. Ezen múlt alkalmasságom, ha nem sikerül, rám bizonyíthatják a cinkosságot, mely szerint részt vettem, ha nem is a hiány előidézésében, de legalább fenntartásában. Bonyolult eljárásra vállalkoztam ahhoz, hogy bizonyíthassam, semmiről sem tehetek, elkerülhetetlenek tűnt civil énem könyörtelen lebontása. Különben ki hiszi el nekem, hogy a nyomasztó vidék legapróbb részleteit láttam felvillanni a könyvgyűjtő szemében.

Ahányszor elindultam hozzá, a vonatablakban unalmasan ismétlődött előző utazásom. Elhagyva a várost, a domb aljából kinőttek az egyformán ronda dácsák, szürkén, feltartóztathatatlanul kísértek. Hiába könnyebbültem meg, amikor rövid időre nyomuk veszett, az út végére álnokul megelőztek, érkezéskor az elhagyott igénytelen tákolmányok fogadtak ismét, most már lakóházakként. Ezért merült fel bennem számtalanszor, hogy nincs értelme leszállni, hiszen minden vég ugyanabba az álnok kezdetbe torkollik. Nem kívántam elhagyni a vonatot, a szerelvény is legszívesebben megállás nélkül továbbrobogott volna. Fékezéskor kerekei visítva, hosszan csúsztak a síneken, a mozdonyvezető minden erejét a megállítására összpontosította, mígnem sikerült, bár így is törvényszerűen kifutott a kis állomásról. Végül ott, ahol már elfogyott a peron, eltűnt az őrbódé, a forgalmista, a lámpák, és kinyílt a mező, az elektricska utolsó rándult. Ellenkezésem kevésnek bizonyult a maradáshoz, a többiek magukkal sodortak. A merészebbek, mielőtt leugráltak a magasból, a bizonytalankodókat, ahogyan vész helyzetben szokás, kérdés nélkül ledobálták. Legutoljára mindennek ellentmondva a fiatalabbak illedelmesen leszedegették a kosaras, zajdás bábikat, a répapalinka bűzével átitatott öregembereket. A kötelező gyaloglás miatt egyikünk sem boszszankodott. Közös bűnünket leróva tértünk meg a mezőről a tényleges állomáshoz, s ezt a rögtönzött zarándoklást mindannyian rendjén valónak találtuk. A rozoga őrbódé szeles időben begerjedt hangszóróhoz hasonlított, egyik oldalát hatalmas bádoglepok fogták be, hátborzongatóan zörgött, recsegett. Nem ijedtem, nem ijedtünk meg a hangzavartól, senkit sem érdekelt, hogy valójában mi történhetett a tákolmány ere-

deti falával, a régi tetőrész miként maradhatott meg, amíg alárakták a lemezeket. A vágóhid felől égetett csont szagát hozta a szél, időnk sem maradt a gondolkodásra, iparkodtunk minél hamarabb elhagyni a terepet.

Az érkezők áradata majdnem feldöntötte a férfinak öltözött forgalmistát, az meg káromkodott tőle telhetően, keménységéből még így is ki-kivillant a nő. Ingerülten lengette sárga zászlóját, küldte tovább a vonatot, vinné el a rosseb a részeg urával együtt, ilyenkorra mindig leissza magát az az állat, ő meg helyettesítheti, mert ez az átkozott elektricska, ha néhány órással később is, előbb vagy utóbb megérkezik. Hiába ritkulnak a járatai, azért feltűnik váratlanul, kiszámíthatatlan, mikor, egyszer csak rajtaütésszerűen megjelenik, szemtelenül tolakszik az életébe, legtöbbször megkímélve azt a részeges disznót, ő meg strázsáljon helyette. Valakinek be kell inteni, takarodjon innen a mezőn veszteglő zöld szerelvény, bár úgy lendítette a karját, mint aki fölöslegesen; jelzése nélkül ugyanígy elindulna a véletlenek vonata, amint az utolsó utas lekecmergett. Honnan özönlenek ezek a népek, ezeknek mindegy, nem számít, mikor érkeznek, utaznak menetrend szerint vagy anélkül, háború sincs, mégis úgy viselkednek a szedett-vedettek, mintha menekülnének valahová, nem tehetnek mást, rákényszerültek, hogy miután felcuccoltak, mentsék az irhájukat, akár a bizonytalanba is.

Azzal hitegettem magam, hogy a nyers forgalmista miatt kerülök folyton késésbe, miatta nem érkezhettek meg az ígért időben. Köztem és a Szvitelszki portája között ennek az asszonyembernek a megkerülhetetlen goromba élete húzódott, s nekem muszáj volt átcsörtetnem rajta. Mindig is nehezen viseltem az illetéktelenséget, ugyanakkor a kényszercelekvések utólag némi elégedettséggel töltöttek el. Kárpótlak számtalan behoznivalómért, amelyet főleg magam elől próbáltam rejtve megőrizni, hogy ki ne derüljön, valójában mennyire sivár. Nem szabadulhattam be, például, a nyalókaárus légypiszkos füledt boszorkánykonyhájába sem. Furcsamód éppen a távolmaradás és távolságtartás tett boldoggá, mert a forró műhelyt számomra az avatta különlegessé és izgatóvá, hogy tőlem függetlenül létezett. Csak a melegített cukor olvadását ismertem, barnulásának fokozatait, a nyúlós masszát és a formákat, de fogalmam sem volt az arányokról. A forgalmista kegyetlenül juttatta eszembe tudatlanságomat, az idő megfelelő arányainak a visszakeresésére kötelezett. Ezért választottam a hosszabbik, kevésbé menedékes utat. Elengedhetetlenül fontosnak tartottam a rövidke haladékat, amely összekeverte az órák folyását a Tiszáéval. Legtöbbször a folyópart felől kerültem, különben néhány perc alatt odaértem volna a faházhoz. Azzal áltattam magam, hogy a modortalan némbertől kívánok megtisztulni, és a kietlen part erre alkalmasnak mutatkozott. A nyári hónapok jócskán elapasztották a folyót, belesüppedtem a humuszbba, mintha annak kívántam volna utánajárni, nem az árvíz után hátramaradt televényben gyökeredzik-e minden, ami kétséges körülöttem.

A visszahúzódott ár nyomán jutottam el Szvitelszkihez, a könyvgyűjtőhöz és analfabéta feleségéhez, aki látásomra valamiért mindig meghatódottan szífogott. Később korigáltam észrevételemet, mert az együgyű asszony szája széle nem csak a messziről jött tiszteletére remegett, azt azonban később sem sikerült kiderítenem, örömben vagy bánatában párásodott-e el a tekintete. Nem hiszem, hogy valaha bármi is kibillentette volna folyamatos érzékenyüléséből, a változó körülmények nem dúlták fel jobban a szokásosnál, igaz, el sem simították vonásait, stabilan érezte ugyanazt. Testében az örökkévalóság szolgálatában keringtek a nedvek, néha szakaszosan, mint szökőkútból, látványosan szabadultak ki, törtek felszínre, aztán a megfelelő időben és helyen visszahulltak oda, ahol eltűnhettek ismét. Mokrinka árvíz után született, gyerekei

is árvíz után jöttek a világra. Ördögi ismétlődéssel folyt el a háborgó víz az anyjából, belőle és kertjük alatt a Tiszából. Aztán odafönt megelégtették a tragédiák túlfolyását, s az itt élőkre erőltetett nagytakarítás után az égiek időnként belenyúltak a természetbe, hirtelen kihúzták a dugót, hogy a tengernyi zavaros helyére kevéske tisztát erresszenek. Mokrinka és a kristálycukorral megszórt kenyerektől mamlásszá dagadt porontyai ebben a megtisztulásban rekedtek a valóság határán kívül, semmi sem védhette meg őket az elérzékenyüléstől.

Amikor először álltam a szuvasodó faház előtt, Szvitelszki éppen az esedékes tavaszi pácolást végezte, kívülről ecsetelte a rossz állapotban lévő fát. Jöttömre félbeszakította munkáját, leengedte a kezét, az ormótlan pemzli hozzáért a combjához, s az olajbarna szer végigcsordogált kék vászonnadrágján. Arra gondoltam, őt egyszerűbb lenne tartósítani, mint szülei örökségét. Egy ideje már úgvis hiába vonja be páccal, csak a fogakat erősíti, amelyek felőrlik, szétmorzsolják a falakat, a percenéseket hangosíthatja fel, amelyek egyértelművé teszik, hogy az enyészet lefojtott adása mind nagyobb távolságról fogható. Szuvasodó falumúzeumban riasztják efféle láthatatlan cirrenések a látogatókat, akik hozzám hasonlatosan nem fordulhatnak vissza dolgukvégezetlenül, mert a kereszthímszükbe beleunt felügyelőanyókák úgy csapnak le a jövővényekre, ahogyan rám a háziak. A kiskapu véglegesen beragadt, valószínűleg a kezdetektől nem használták rendeltetészerűen, lassan fölöslegessé vált, a rozsdá észrevétlenül varrta be a hajdani bejáratot. Szvitelszki a nagykaput nyitotta ki, hogy beeressen, némi szerencsétlenkedéssel ugyan, de feltárta az egész lepusztult udvart, sokaságként fogadott, bárki és bármi betódulhatott mellettem. Ezért csodálkoztam, amikor valamelyik későbbi otlitémkor a háziak azt újságolták: képzeljem, mi történt, a múlt héten betörők jártak náluk. Észrevették az arcomon átfutó mosolyt, s Szvitelszki sértődötten vezetett be a hátsó szobába. Ekkor léphettem először az orrfacsaró páccal keveredő doh birodalmának legrejtettebb zugába. Ahogyan házának eddig megismert helyiségeit, ezt is csak erős jóindulattal lehetett szobának nevezni, de az igazat megvallva inkább raktárra vagy lomtárra hasonlított. Holott a tulajdonosa itt őrizte legféltebb kincseit. A padlótól a mennyezetig feltornyozott könyvek töltötték ki a négyzetmétereket. Értékes, pótolhatatlan kötetek ingtak, hajszálvékony pókhálókön függtek, hintáztak, a belépőnek olyan érzése támadt, hogy a legkönnyebb sóhajtól rádől a hatalmas káosz, és menthetetlenül agyonnyomja az egyedi kiadványok, ritka, felbecsülhetetlen értékű nyomtatványok fala, amelynek külön darabjai csakis az ide bemerészkedő halálában nyerhetik vissza elveszített méltó értéküket. Talán azért tértem vissza már sokadszorra, mert kínos volt sértetlenül kikerülnöm innen.

Pedig már Mokrinka üdvözlésébe bele kellett halnom. Minden egyes alkalommal kíméletlenül szájon csókolt, s ezt a rettenetes procedúrát, bárhogyan igyekeztem kivédeni, nem kerülhettem el, nem térhettem ki, nem fordulhattam el irgalmatlan cuppantása elől. Remek kutyaösztrönnel célzott meg, s kicselezhetetlenül gyors reflexszel, milliméterre kiszámított mozdulatával telibe talált, elégedetten nyalt pofán. Én már kizárólag azon mesterkedhettem, hogyan töröljem le észrevétlenül és minél hamarabb sűrű nyálceppjeit, hogyan nyerjem vissza lélekjelenlétemet. Szvitelszki mintha megsejtette volna, hogy enyhe rosszullet kerülget, gyorsan előkapott a körülöttünk uralkodó ősrendetlenségéből három kétes tisztaságú homályos pohárkát, megtöltötte saját főzésű szilvóriummal, és belém erőltette. Idővel a legkisebb feltűnés nélkül törülköztem, elszántan emeltem fel a koszos poharat, s a méregerős pálinkát is olyan ügyesen nyeltem le, hogy már nem égette össze a torkomat. Az egész nem ért volna semmit,

ha a házigazda csillogó stapedlikbe tölti a környék leghitványabb patkánymérgét. Így legalább vendégeskedéseimnek az lett a tétje, megúszom-e vagy sem komolyabb fertőzés nélkül az itt-tartózkodásokat, s a szilvóriumnak ebben kétségtelenül kulcsszerrep jutott. Némileg javított értelmetlennek tűnő jövetelemen, bódulatában mulaszt-hatatlannak láttam ideutazásomat, megkerülhetetlennek a rengeteg energiámat elszívó házat. Hiszen a füzetek, amelyek kedvéért sokadszor töröltem le számról az idegen nyálat, hajtottam fel gondolkodás nélkül a szilvák mérgét, csak külsejükben tűntek jelentékteleneknek. Hogy Szvitelszkinnek mennyire fontosak, arra már akkor ráéreztem, amikor először tett említést róla, milyen érdekes kötegre bukkant a hegyekben az eldugott kis településen. Semmi áron nem volt hajlandó eladni, sem kölcsönadni, akár csak néhány napig a házán kívül tudni. Ugyanakkor ahhoz is ragaszkodott, hogy lefordítsam, de kizárólag nála, az ő dohos könyvtárszakai között, ahol állandó omlásveszély fenyegetett, ahol a szerinte szükséges feszültségben tarthatott. Először kitartó makacssága keltette fel a figyelmemet.

Később arra is rájöttem, sokkal többről van itt szó pusztá rögeszménél. Az a megfogalmazhatatlan szorult ezekbe a semmilyen füzetekbe, ami lakhatóbbá tehetette volna a szuvas faházat, ami tartalommal tölthette volna meg Szvitelszki, a falusi tanító kiürült, lebutított körzetét, ami olvasóvá minősíthette volna analfabéta feleségét. Az a többlet hiányzott az itt vegetálók életéből, aminek lefordítására vállalkoztam. Először azt hittem, Szvitelszkiért teszem, aztán minél tovább haladtam a munkában, mindinkább megbizonyosodtam róla, hogy magamért, csakis magamért folytatom. Nem fordulhatok vissza, egészen addig nem, amíg meg nem értem az egyszerűség őrzítő költészetét, amely attól nincs, hogy van, letagadhatatlanul létezik, miközben valami fondorlat miatt halvány jelét sem tapasztalom. Ez a megmagyarázhatatlan ellentmondás feszült Szvitelszki és a tulajdonába került napló finom szövege között, miközben határozottan éreztem, hogy a könyvész és könyve között lévő óriási távolság tovább bonyolítja a sejtelmes kapcsolatot. Kicsit szégyelltem, hogy belekeveredem intimitásukba, ugyanakkor élveztem is, mert gyerekkorom utolsó nyarának borzongását elevenítette fel bennem. Jó lett volna mindazt, ami akkor és azóta történt velem, súlytalanul elemelni, rákötni a fűzfa ágára, mellé csimpaszkodni és addig hintázni összes ingóságom mellett, ameddig kedvem tartja, majd megszabadulva az egészszől, behullani a folyóba. De az utóbbi évek aszálya csúnyán keresztülhúzta számításaimat. Akadálytalanul lábalkhattam át a túlsó partra, ahol aztán szembesülnöm kellett azzal, hogy nem folytathatom ott, ahol egykor elakadtam, hiszen régóta egy másik kislány, másik aszszony menekülésének nyomvonalát követtem.

Szvitelszki kéjesen szorongatta kezében a véglegesre fordított részeket. Fel nem foghattam, hogyan vágyhattunk ugyanarra, milyen ördögös praktikák kényszerítettek ugyanazt szeretnünk az ijesztően üres szemű férfival. Azokon az éjjeleken, amikor Szvitelszkitől hazatértem, nyugtalanul és keveset aludtam. Alig vártam a reggelt, már hajnalban ott ültem frissen hozott nyersfordításom előtt, fejtegettem a betokosodott bábról a leheletvékony szálat, míg rá nem találtam alatta a tökéletesen kifejlett példányra. Még nem tudtam, mivel válthatom ki a másik nő életét, de mindent megtettem azért, hogy az egykor elpusztítottam bogárnak a nőtény párja megmozduljon a szövegben. Amikor végre sikerült, elborzasztott a gyönyör, mert ez az általam teremtett imágó attól volt elveszejtően szép, amitől az a valóságos másik förtelmes. Azt láttam csak, miben különböznek egymástól, hasonlóságuk megértéséhez egyelőre gyengének éreztem magam.

Vaderna Gábor

EGY CSÓK ÉS MÁS SEMMI

Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása¹

Nem hiszem, hogy bárkit is meglepnék velem, de muszáj rögtön az elején leszögezni: a kulturális szokások, az emberek cselekedetei idővel változnak. A XVIII. század végén és a XIX. század elején nem tartottak volna normálisnak, ha gólt kiáltva felugrom fotelomból, és kezemből majdhogynem kirepül a sör. Mint ahogyan ma csodálkoznánk azon, ha két költőtárs egymásra találását, a közös esztétikai elvárási horizont kidolgozásának igényét, egyfajta harcostársi fogadalmat az jelezne a számunkra, hogy a versek olvasása után kölcsönösen zokogásban törnek ki. Berzsenyi Dániel és Kazinczy Ferenc barátsága igen óvatosan indult, mégis a közvetlenül feltáruuló érzelmek árja borítja el beszélgetésüket a kezdet kezdetétől. 1803-ban, mikor Kis János először küldi meg Kazinczynak Berzsenyi három versét, Kazinczy lelkes és lelkesít, de levelezésük nem ekkor, hanem csak öt év múltán indul meg, amikor is Berzsenyi Kissel immár egy egész kötetnyi verset küld meg, melynek az élén rögtön Kazinczyhoz szóló ajánlása olvasható, az akkor még KAZINTZY FERENTZ címet viselő darab („*Te lelkesítéd szünnyadozo eröm; / Kebledbe öntöm 'senge virágimat'*”).² A széphalmi mester ezek után a legnagyobb és legmelegebb megbecsüléséről biztosítja a somogyi költőt: „*Ne hidd – írja –, hogy az a' melegség, mellyel szívem hozzád szóll, tettetés' vagy a' csapodáron illetett önszeretet míve: nem, nagy fényű Ifjú! valóságos hajlandóság 's becsülés' szava az, 's azon támadott öröme, hogy magamat hazámnak egy igen nemes fíja által szerettetni látom.*”³ Berzsenyi, aki az ismeretlenség sötétjéből lépett hirtelen színre, viszonyválaszában – ha lehet – még melegebben fogadja a köszöntést: „*Egy igen érzékeny jelenést, egy igen szent innepet jegyzett az Úrnak Levele az én életemnek Napkönyvében, s nem szégyenlem meg vallani, hogy egy pár férfitüi tseppet nyomott ki szemeimből; de érzem, hogy az nem a' ditsőség tsiklandásának munkája, hanem a' jó szándék jutalma és a' jók öszve találkozásának andalodása.*”⁴ Hogy valóban kigördült-e a pár férfitüi könnyecsepp költőnk szeméből, avagy ez mindössze retorikai túlzás, nem tudhat-

¹ A szöveg előadás formájában elhangzott az Erasmus Kollégium tanévzáró konferenciáján 2004. június 26-án Budapesten. Onder Csaba néhány észrevétele nyomot hagyott a szövegen, s ezt köszönöm neki.

² Merényi Oszkár: BERZSENYI DÁNIEL 1808-I VERSGYŰJTEMÉNYE. Akadémiai, 1976. (Az 1808-as versgyűjtemény faksimile kiadása.)

³ KAZLEV, VI, 1367. lev., Kazinczytól Berzsenyi Dánielnek, 1808. október 31., Széphalom. 107. (A levelezésgyűjtemény megadásakor mindig az irodalomtudományban bevett rövidítést használom. Tájékoztatásul itt megadom a használt kötetek bibliográfiai adatait: KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi: dr. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, VI. köt.: 1808. július 1.–1809. szeptember 30., kiad. 1895; VII. köt.: 1809. október 1.–1810. június 30., kiad. 1896; VIII. köt.: 1810. július 1.–1811. június 30., kiad. 1898; X. köt.: 1812. július 1.–1813. július 31., kiad. 1900. A [] jelek közötti részek a kiadó betoldásai, saját megjegyzéseimet {} jelek közé zártam.)

⁴ KAZLEV, VI, 1384. lev., Berzsenyi Dánieltől Kazinczynak, 1808. december 13., Mikla. 147.

juk, de annyi bizonyos, hogy e szent ünneppel és néhány könnycseppel kezdődik a magyar irodalom történetének egyik legérdekesebb és legtöbbet vitatott barátsága.

De én most nem az öröm és meghatottság könnyeiről fogok beszélni, hanem egy hasonló beavatási elemről: egy csókról. A csók itt nem puszi, szájról szájra adják, miként a Múzsák is – természetesen – szájon csókolták a szerencsés költőt. Egy csókról, mely szintén egy barátságot volt hivatott összeforrasztani, ezúttal Berzsenyi és Kazinczy ifjú tanítványa, Szemere Pál között. Ez a csók 1810. március 30-án csattant el hajnali három körül egy budai kocsmában. Onnan tudjuk ilyen pontosan, hogy Szemere Pál egy levélben részletesen beszámolt Kazinczynak arról, hogy s mint esett Berzsenyi 1810-es pesti kirándulása, találkozása Kazinczy ifjú barátaival (Szemerével, Kölcsey Ferencsel, Vitkovics Mihállyal és Horvát Istvánnal), miről beszélgettek, melyik mulatóban mit fogyasztottak, mit szavaltak, mit énekeltek, és végül hogyan csattant el a barátság csókja. Nem ment könnyen, annyi szent. Idézzük: „*Három óra felé válánk el. Csak egy kéz szorítás vala, mit Berzsenyi’ szobájában való elválásunkkor nyerhettünk. Nem! Csókot kell tőle kapnom, török-szakad! ’S midőn társaim, Vitkovics és Horvát már az utszán voltak, megöltem Berzsenyit, ’s ajkaink összeforradtak.*”⁵ Erről a csókról lesz szó. Erről, melyet mind az irodalomtörténet-írás, mind a népszerűítő irodalom *kínos esetként* értékelt, a látogatásról, melyet a Berzsenyi-recepció mind ez idáig a pesti irodalmárok és Berzsenyi kölcsönös – egymásból való – kiábrándulásaként értelmezett.⁶

Márpedig egyáltalán nem mindegy, hogy hol olvassuk, hogyan olvassuk e látogatás és e csók történetét. Egy irodalomtörténész nem elégedhet meg ugyanis a sekélyes megoldással, hogy rögzíti a tény: valószínűleg tényleg összeért az ajkuk, a meglepett Berzsenyi némi nedvességet érezhetett szája szélén stb., hanem e jelenséget értékelnie, interpretálnia kell, értelmezése mellett érveket kell felsorakoztatnia. Jelen szöveggel nem *a* helyes interpretáció vagy egy radikálisan új Berzsenyi-portré megalakítása volna a cél, hanem inkább annak a megmutatása, hogy hogyan s mi okból jöhet létre ugyanannak a jelenségnek két – egymásnak teljes mértékben szembeszegülő – különböző olvasata.

Egy szöveg olvasását – még akkor is, ha az adott szöveget az irodalomtörténész dokumentumként hasznosítja a kutatásban – számos szövegen kívüli körülmény is befolyásolja. Nemcsak az számít, hogy ki a szöveg szerzője, hogy mit mond a szöveg, hanem az is, hogy milyen a borító színe, hogy kemény kötésű-e a kötet, hogy milyen az illata stb. És az is számít, hogy mi az adott mű vagy könyv műfaja. A műfaj ugyanis olyan paratextus, amely kísér és segít befogadni, megmagyarázni egy szöveget. Nyilvánvalóan másképp olvasunk egy verseskötetet, egy tanulmánygyűjteményt vagy egy regényt, a különböző műfajmegjelölésekhez különböző olvasási stratégiák tartoznak, hozzájuk egészen más mintaolvasókat találhatunk. Umberto Eco nem véletlenül hasonlította az olvasást a fogadáshoz: „*Fogadunk rá, hogy híven fogjuk követni egy olyan hang javaslatait, amely nem mondja ki egyértelműen, hogy mit javasol.*”⁷ Természetesen a műfaji kód használata (felismerése és a mintaolvasói elvárásainak követése) még nem garan-

⁵ KazLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 407.

⁶ Csak egy példát hoznék fel. A legutóbbi Berzsenyi-monográfia végén található életrajzi vázlatban Bécsy Ágnes a következőképpen foglalja össze a történeteket: „*A találkozás igazolta Berzsenyi óvatos tartózkodását, s egészen be nem vállalható mértékben forrázta le az ifjak euforikus [sic!] várakozását. A szellemi közösség kultikus apoteózisának mindkét részről ambicionált megteremtése mintha csak eszményi óhaj maradt volna, s csupán ahhoz elég, hogy a kölcsönös kiábrándítás tényeit eufemizálja.*” Bécsy Ágnes: BERZSENYI DÁNIEL. Korona, 2001. 157.

⁷ Umberto Eco: HAT SÉTA A FIKCIÓ ERDEJÉBEN. (Ford. Schéry András, Gy. Horváth László.) Európa, 2002. 159.

tál semmit, csupán egy olvasási ajánlatot fogad el az olvasó, ám hogy a szöveg ennek az ajánlatnak megfelel-e, az sohasem lehet biztos.

Szemere Pál levélét több helyen is elolvashatjuk. Megtaláljuk a KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE című több mint húszkötetes levelezésgyűjteményben, elolvashatjuk a kéziratot valahol, olvashatjuk akár egykori szakdolgozatom függelékeként. Most eltekintve az apróbb eltérésektől, az eltérő ortográfiától stb., e levél egészen más súllyal esik latba attól függően, hogy melyik forrást vagy kiadást részesítjük előnyben. Amennyiben – akár a legtöbb irodalomtörténész – a Kazinczy-levelezést választjuk, számolnunk kell e levél környezetével: mást jelent itt, és megint egészen mást jelentene, ha példának okáért A MAGYAR IRODALOM SZÁZ NAGY CSÓKJA című antológiában olvasnánk el (ha létezne ilyen).

Egy olyan levelezésgyűjteménynek, mely egy ember köré csoportosul (és tartalmazza a küldött és fogadott leveleket egyaránt), igen sajátos műfaji paktuma van.⁸ Egyfelől a levelezőpartnerek kénytelenek egymás szavát elfogadni, kénytelenek referenciálisan igazoltnak tekinteni a másik hangját (ha Berzsenyi azt mondja, hogy huszonkilenc éves, nincs semmi oka Kazinczynak kétségbe vonni azt),⁹ másfelől nyomon tudjuk követni a főszereplő manővereit, hogy hogyan gazdálkodik az információkkal, ki előtt mit hallgat el, kinek mit árul el, sőt: mikor torzítja el azt a – levelezésén belüli – referenciális igazságot, melynek birtokába jutott. Ezek az igazságok természetesen csak az adott szöveghalmazon belül igazságok (például Berzsenyi nem huszonkilenc, hanem harminckét éves volt, fiatalította magát, amiről persze Kazinczy mit sem sejtett).¹⁰ Az olvasó e fiktív referenciát működteti, és mintegy Kazinczyn keresztül, ő maga is azt várja, hogy e levélregény során információi gyarapodjanak, ezeket az információkat ezen a vonatkoztatási rendszeren belül tudja érvényesíteni (például a továbbiakban éppen a hamis információ működik igazként a szövegen belül,¹¹ és hiába került utóbb a hivatalos születési dátum május 6-áról 7-ére,¹² mi mégis – a szövegen belül

⁸ Mezei Márta foglalkozott monográfiájában azzal a kérdéssel, hogy a levél mint műfaj miként működött a nyilvánosság egyik formájaként a korabeli retorikai-bölcséleti diskurzusban. Az én tanulmányom a levelezésgyűjtemény olvasásának problémájával foglalkozik. Vö. Mezei Márta: NYILVÁNOSSÁG ÉS MŰFAJ A KAZINCZY-LEVELEZÉSÉSEN. Argumentum (Irodalomtörténeti Füzetek, 136.), 1994.

⁹ „Kérdi tovább Uraságod, hogy mikor születtem, s vagynak e barátaim? Mely gyóván jelenti ki magát a' leg felsőbb érzés! – Melly tsendes vonásokban tikrezi magát a' szív! – meg ismértem ezekben a' leg tisztább hajlandóság együgyű szövegét, s igyekezem a' magamét hozzá hangoztatni. Én május 6dik napján leszek 29 esztendőös. – Az elme néha eleibe hág az életkornak, az érzés pedig gyakran elmarad tőle, – szeretném tudni, melyikből ítelt Uraságod?” KAZLEV, VI, 1400. Berzsenyi Dánieltől Kazinczynak, 1809. január 18., Mikla. 186.

¹⁰ Berzsenyi e ferdítése sok gondot okozott az irodalomtörténészeknek; a költő születésének századik évfordulójára rendezett 1876-os ünnepségsorozat alkalmából tisztázták végleg. L. EMLÉKKÖNYV A BERZSENYI DÁNIEL SZÜLETÉSNAPIJÁNAK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN VASMEGYE KÖZÖNSÉGE ÁLTAL 1876. MÁJUSHÓ 6-ÁN ÉS 7-ÉN MEGTARTOTT ÜNNEPÉLYRŐL. (Szerk. Balogh Gyula.) Szombathely: Bertalanffy Könyvnyomdája, 1876. 7–9. A teljes történet összefoglalja: Váczy János: BERZSENYI DÁNIEL ÉLETRAJZA. Magyar Tudományos Akadémia, 1895. 4–5.

¹¹ Kazinczy 1810. május 7-én például így ír Berzsenyiről: „Ez a' kedves barátom Somogy Vármegyei Földes-Úr, 's Miklán, hivatal nélkül lakik. Tegnap lépett 30-dik esztendőjébe.” KAZLEV, VII, 1741. lev., Kazinczytól Pataky Mózesnek, 1810. május 7., Széphalom. 438.

¹² Az 1876-os Vas megyei ünnepségek megrendezésekor keresték meg Berzsenyi keresztlevelét, melynek hitellességét Károlyi Antal megyei ügyész igazolta, aki a megyei előjáróság előtt elmondta, hogy „a költő születésidejének minden kételet kizáró megállapítása végett a nemes-dömölki evang. gyülekezetben levő eredeti anyakönyveket megtekintvén, azt találta, hogy Berzsenyi Dániel 1776. május 7-én kereszteltetett meg, s mivel a születés napja az anyakönyvben megjegyve nincs, – a keresztelés napja veendő születésnapul is, ámbár egyéni meggyőződése szerint – tekintve a születés és megkeresztelés helyét, – továbbá a jelenvolt tanuk mint keresztcsülők lakás közti távolságot, valószínűnek látszik, hogy a költő születésnapja a keresztelést megelőző napra, vagyis május 6-ára esik”. EMLÉKKÖNYV A BERZSENYI DÁNIEL SZÜLETÉSNAPIJÁNAK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN... 8–9. Ezt az érvelést azóta minden irodalomtörténeti kézikönyvünk elfogadta.

– teljesen normálisnak fogadjuk el, hogy Kazinczy 6-án emlegeti fel költőnk születésnapját).¹³ Nem véletlen hát, hogy számos irodalomtörténészünk – akarva-akaratlan – éppen a Kazinczy-féle olvasat rabja lett, hiszen Kazinczy igazsága és az olvasó igazsága e műfaji paktum értelmében igen közel került egymáshoz, úgy is mondhatjuk, hogy e levelezés mintaolvasója maga Kazinczy, s ezt nem a szöveg írja elő nekünk, hanem a műfaj.

Nézzünk még egy példát. Kazinczy számára a legfontosabb, hogy kedves költőjéről minél többet megtudhasson. Az 1808-as ismerkedő levélváltások után kiderült számára, hogy Berzsényitől csak nagyon kevés információt nyerhet kilétéről. A költő, aki magát „*Somogyi Diogenes*”-nek és „*Miklai remeté*”-nek nevezte,¹⁴ ígéri ugyan, hogy elküldi biográfiáját,¹⁵ de erre nem kerül sor, és Kazinczy kénytelen másoktól megtudni a részleteket. Kedves somogyi ismerőséhez, Sárközy Istvánhoz fordul segítségért, aki nem ismeri Berzsényit, de megpróbál kideríteni valamit róla: „*Sok kérdezősködés után tudhatam csak meg, mitsoda Berzsényit értesz. Mert minden ember abban a’ hiszembe vólt, hogy ott nem lakik több Berzsényi egynél. De most hallom, hogy egy nem régi emigrans emberséges és Philosophus ember lakik ott nagy csendességbe. – Kit, mivel ki nem szokott jární, senki sem esmér ugy mint én szeretném. Benedek [?] a’ Xszd neve.*”¹⁶ Nos ez a Benedek – természetesen világos ez Kazinczy és az olvasó számára is – Berzsényi Dániel, miként azt is kaján örömmel vehetjük tudomásul, hogy miközben Kazinczy szinte szóról szóra elismétli Sárközy leírását, s hosszasan ecseteli, hogy Berzsényi milyen derék filozófus, addig természetesen nem tesz említést Sárközy durva tévedéséről.¹⁷ Kazinczy logikája áttetsző az olvasó számára, leveleit olvasva magunk is Kazinczyvá válunk, értjük és elfogadjuk őt, még akkor is, ha esetenként nem szimpatikus. Ő az a centrum, aki körül az irodalomtörténet igazságai gyülekeznek, és ő az, aki ezeket az információkat újraosztja. Így nemcsak Kazinczy lesz referenciális olvasó, hanem a Kazinczy-levelezést olvasó olvasó is – bizonyos értelemben.

A továbbiakban Szemere Pál 1810. április 27-i írását értelmezem, előbb a Kazinczy-levelezés kontextusában, majd abból kiszakítva, novellaként.

1. A kis Rousseau

Berzsényi pesti expedíciója különösen fontos volt Kazinczy számára. Egyfelől szerette volna, ha ifjú tanítványai és kedvelt poétája egymásra találnak, másfelől joggal remélhette, hogy így hiteles információkat szerezhet a niklai remetéről. A várakozását – és utójára emelem ki: a Kazinczy-levelezést olvasó olvasó várakozását is – csak fokozza, hogy Berzsényi többször is nekifutott a feladatnak, de hol a gazdaság váratlanul jelentkező problémái, hol egy betegség, hol pedig a – már útközben! – árokba dőlt kocsija (és a kificamodott válla) akadályozta meg pesti útját. Több mint egy évet várakozha-

¹³ KAZLEV, VII, 1738. lev., Kazinczytól Berzsényi Dánielnek, 1810. május 6., Széphalom. 431.

¹⁴ „Az én életem együgyű plánumban titulusok nintsenek, nem is lesznek. Ha máskor nyujtani akarja Uraságod Czimemet, tituláljon Miklai Remetének vagy Somogyi Diogenesnek, a ki felül mindazon által bizonyos lehet Uraságod, hogy minden assessorságnál többre betsüli Kazinczy Levelét, és azt nem hordaja hasadékjában, hanem forró kebelében fogja tartani.” KAZLEV, VI, 1400. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynek, 1809. január 18., Mikla. 188.

¹⁵ „[...] meg küldöm néked az én biographiámat is, hogy engem mindenképpen ismérj.” KAZLEV, VII, 1705. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynek, 1810. április 8., Mikla. 360.

¹⁶ KAZLEV, VII, 1669. lev., Sárközy Istvántól Kazinczynek, 1810. február 19., Nagybjajom. 278.

¹⁷ KAZLEV, VII, 1682. lev., Kazinczytól Berzsényi Dánielnek, 1810. március 16., Széphalom. 308.

tunk (ez a Kazinczy-levelezésben mintegy hétszáz oldalas – több mint egy kötetnyi! – levélváltás, tehát nem csekély késleltetésről van szó), s nem véletlen, hogy a lehető legnagyobb izgalommal várjuk a beszámolókat e pesti látogatásról.¹⁸ A látogatás végre megtörténik, ám a várva várt leírás késik – mintha csak egy jó prózaíró tervezte volna –: retardációval találkozunk, illetve a kért történet hiányával, ellipszisével párhuzamosan Kazinczy amplifikatív vágyával, hogy a kért történetet mielőbb hallhassa. Először Vitkovics Mihály ír egy héttel Berzsényi látogatása után, ám nem a történettel kezdi, hanem csupán a történet tanulságát említi: „*Berzsényink itten volt! Tsókoltatom őtet, 's éjtszakáztam vele. Olly nagy ellenzetet, mint a millyen vagyon az ő külső viselete, tartása, bánásmódgya, és a poesisa közt, lehetetlen tsak képzelni is. Lepingáltatuk [!] őtet számodra. Elég szerentse és öröm én nékem őtet láthatnom és tsókolhatnom.*”¹⁹ A csók neki valójában nem is volt meg, de erről majd később, itt nem ez a lényeg: Vitkovics a költő külseje és magatartása, tehát maga az ember és a poézisa, tehát maga a poéta között tesz különbséget. Hat nappal később – amikor még biztosan nem érkezett meg előző levele – ismét ír, ám még mindig várakoznunk kell: „*mind azt, a mit róla mostan tudok, egészen leírni egy külön Levelet kíván. Minthogy pedig ezen mostani alkalom siet, hogy üstöke kezemből ki ne sikamlyék, Ber'sényiről máskor értekezem. Azt még is fel kell ide jegyezmem, hogy számodra a legforróbb készséggel lefestette magát, Kemerling nevű Pesti Ifjú Festő által. De képet úgy eltalálva látni, mint ez vagyon, ritkaság.*”²⁰ A többször sürgetett leírást csak egy hónap elteltével csatolja Vitkovics, ám végül nem ő vetette papírra azt – mivel édesanyja beteg, és meg is hal –, hanem Szemere.²¹ Vitkovics a Szemere-levelet kísérő levelében megerősíti a Kazinczy-levelezés diskurzusának igazságigényét: „*A mi itten írva vagyon Berzsényiről, szórul szóra igaz. Igazb tükröt nem küldhettünk Berzsényit látni kívánságodnak, és őt tudni szomjazásodnak frissítőbb Forrást. Ha még tökéletesen eltalált képe szemed eleibe kerül, egészen látni 's tudni fogod őt.*”²² Az igaz tükör a tökéletes reprezentáció metaforája lehetne, esztétikailag igazolja a reprezentációt, a szövegbeli narratív leírást az ígért kép fogja kiegészíteni, a forrásvízként áttetsző nyelvi reprezentációnak az a kép fog arcot adni, s a két forma egymást kiegészítve, egymás pótlékaiként működve közelíti meg a szóról szóra igaz igazságot.

Hogy Kazinczy számára a Szemere-levél már-már a kézzelfogható valóság erejével bírt, mi sem illusztrálhatja jobban, mint a Berzsényinek írott levele, melyben összefog-

¹⁸ Először 1809 márciusában jelenti be, hogy Pestre készül (KAZLEV, VI, 1441. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1809. március 12., Mikla. 294.), majd miután ez betegsége miatt meghiúsul, embereit küldi, hogy hozzák el versei gyűjteményét, ám ez a próbálkozás is sikertelen marad: „*Verseimet most sem tudtam megkapni. Egyik biztosom elvesztette utasító czéduládat, másikkak nem találták házánál Szemerét, némellyek meg tsáltak és el sem mentek, úgy hogy én mindég bizonyosan vártam, és mind eddig meg tsalódtam; magamat hol házi bajaim, hol a politikai zivatatok akadályoztak; mast egy farka ártánt kukoritzálok, 's mihelyt ezt el adhatom, megyek.*” (KAZLEV, VII, 1595. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1809. november 25., Nikla. 86–87.) Végül balesete akadályozza: „*Az én kínos pesti expeditióm meg van babonázva. Mindég készülök oda, mint' a' Francziák Angliába, 's azonban mindíg tsak itthon maradok. A' Te sok barátságos zaklatásaidra meg indúltam Januar 20-dik. Sed mala avi: Laknál egy hűvány hídról le dültem, és sántán, bémán tértem vissza. Jobb kezem oly ütést kapott, hogy tsak mast foghatok előszer tolat az írásra, és a' Te nagy betsű leveleidnek, szíves oktatásaidnak meg köszönésére. – Már mast tehát előbb nem mehetek, csak cum Zephiris et hirundine prima.*” KAZLEV, VII, 1672. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1810. február 25., Mikla. 286–287.

¹⁹ KAZLEV, VII, 1701. lev., Vitkovics Mihálytól Kazinczynak, 1810. április 6., Pest. 351.

²⁰ KAZLEV, VII, 1708. lev., Vitkovics Mihálytól Kazinczynak, 1810. április 12., Pest. 362.

²¹ KAZLEV, VII, 1725. lev., Vitkovics Mihálytól Kazinczynak, 1810. április 28., Pest. 397–398.

²² Uo. 398.

lalja Szemere elbeszélését: „Végre tegnap vetém Szemerénknek 16. lapnyi levelét, 's látlak vele a' hídön, látlak somogyi perezced és salámid körül, látlak Biharit hallgatva, 's hallom miként olvassátok, miként mondogatjátok egymásnak verseiteket, mint emlegetitek a' távollévót {természetesen magát Kazinczyt}, és azokat, a' kiket ő lelke' teljességében nevez megáéinak.”²³ A tényeket és adatokat gyűjtő Kazinczy eleget olvasott: immár nemcsak hall róla, hanem látja és hallja a költőt, s Berzsényi végképp kiérdemelte, hogy – legfinomabban mondva – különcknek tekintsék, hogy ő is „különöskének” tartsa.²⁴ E különck metaforája Rousseau, akinek nevét Kazinczy még a Szemere-level előtt megemlíti Berzsényivel kapcsolatban. Vitkovics első tájékoztatása után, mely után csak nem érkezett meg a várva várt beszámoló, Kazinczy ismét Sárközyhez fordult segítségért: „Láttad e már az én kedves Berzsényi Dánielemet? Pesten volt, 's ott nagyon megszerették úgy is mint Póétát, úgy is mint Philosophust, úgy is mint embert. De, azt írják, hogy ő épen nem az személyében a' mi versében. Rousseau is más volt írásában, és még is nagy itt is, ott is.”²⁵ Rousseau itt olyan figuraként jelenik meg, aki más volt az életben és más műveiben, ám itt még úgy, mint aki mindkét területen nagy tudott maradni, akinél ez a hasadás nem okozott különösebb problémát. Ámde nem sokkal később – immár a Szemere-level után – e kép átfordul ironiába: „Nagyon sajnálnám ha ez a' kis Rousseau elvonná tőlem szeretetét” – írja Horvátnak,²⁶ s a kis jelző már arra utal, hogy Berzsényi rousseau-izmusa közel sem olyan problémamentes, mint az imént.

A referenciális igényeket kielégítendő Szemere levelét hitelesítő elemek övezik: egyfelől egy darabka papíron rövid Berzsényi-feljegyzést csatol, mely – a kézírás nyilvánvalóan felismerő – Kazinczy számára végső bizonyítékát adja annak, hogy Berzsényi valóban ott járt, másrészt Szemere a lehető legpontosabb leírását nyújtja az eseményeknek: miről beszéltek, kivel, mikor és hol. Pontosan megtudjuk, hogy melyik mulatóban töltötték az időt, kire mondtak áldomást (természetesen Kazinczyra) stb. De mire föl ez a nagyfokú igyekezet a referenciális hitelesség fenntartására? Miért kell ez a már-már naturalista elbeszélői technika? A válasz: műfajilag kilóg a szöveg a többi közül. A címadás, illetve a szöveg retorikai felépítettsége kivonja a szöveget a levelezés diskurzusából, és fiktív térben helyezi el, míg a nagy számban meglévő hitelesítő effektusok ezt igyekeznek elfedni, elfeledtetni.

Az információ- vagy referenciaéhes Kazinczy számára pedig épp hogy nem a szöveg széttartó, destabilizáló elemei lesznek a fontosak, hanem sokkal inkább azok, melyek referencializáló olvasatát elősegítik. Talán erre utalhat, hogy maga Kazinczy is teltűzdeli a szöveget olyan megjegyzésekkel, melyek pontosítják az időbeli és topográfiai paramétereket. Mi is az, amit tényszerűen megtudhatunk Berzsényiről? Azt, hogy bizonyos helyzetekben meglehetősen kulturálatlannak mutatkozik, s az eltöltött pár nap során Szemere több kudarcot is elszenved, mikor kulturális események és kultúrateremtő emberek látogatására akarja rávenni. Például nem sikerül elvinnie Virág Benedekhez, a nemzet másik nagy ódaköltőjéhez. Virággal szemben mindig a hegedűvirtuóz Bihari jelenik meg – mint a póriasság a fenséggel szemben. Ez két ízben is megtörténik: először Szemere éppen figyelmezteti Berzsényit, hogy „Virágot jó lenne meglá-

²³ KAZLEV, VII, 1730. lev., Kazinczytól Berzsényi Dánielnek, 1810. május 4., Széphalom. 416.

²⁴ Berzsényi maga írja egy helyen, hogy őt így szokták nevezni: „engem némellyek különöskének neveznek; nem tudom, igaz e? nem e?” KAZLEV, VI, 1400. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1809. január 18., Mikla. 186.

²⁵ KAZLEV, VII, 1717. lev., Kazinczytól Sárközy Istvánnak, 1810. április 19., Széphalom. 380.

²⁶ KAZLEV, VII, 1762. lev., Kazinczytól Horvát Istvánnak, 1810. június 1., Széphalom. 487.

toogatni, minthogy nem messze lakik, midőn Berzsényi a' német musikussal meg nem elégedve, azt kérdé tőlünk: Itt van e most Bihari? Ugyan hol lehetne megkapnunk? Azt estve megkaphatjuk, ha tetszik. Most ebéd után Virágot látogassuk meg. – «'S hol szokott Bihari muzsikálni?» – –²⁷ A két gondolatjel természetesen jelzés az olvasónak: gondolhatjátok, mit gondoltam én, az elbeszélő ekkor! Azonban nemcsak arra utalhat, hogy a gondolatmenet folytatható, hanem arra is, hogy a beszélő megszólalása önnön határához érkezett, e ponttól kezdve nem érdemes és nem lehet tovább beszélni.²⁸ A második esetben Berzsényi egy kávéházba tér be, ahelyett, hogy a magyar irodalom nagy öregjét látogatná meg.²⁹ Persze a többiek a Berzsényit kísérő Szemeren kéri számon a kudarcot, miközben Berzsényi annyira el van ragadtatva Bihari hegedűjátékától, hogy észre sem veszi, a társai közben megvacsoráztak.³⁰

Berzsényi legfőbb hibája civilizálatlansága, hogy fontosabbnak tartja Biharit Virágnál, hogy inkább eszik somogyi peracet és szalámit, mint hogy verseket olvasson-hallgasson.³¹ A figurájában megfigyelhető kettősség végigvonul az egész szövegen: egyszerre van benne valami kisszerű, olykor már nevetséges, és egyszerre örvend bizonyos tekintélynek mint nagy magyar poéta. Az első találkozás jelenetében például Szemere és Berzsényi kölcsönös elfogódottságát a keresésre fordított hét krajcár felemlegetése, a könyvek listája által megjelenő kultúrát a falusiasság ellentételezi,³² s jelképesnek tekinthetjük, hogy a Szemere által küldött két szövegből Berzsényi csak az egyiket olvasa el, míg a másik fölött elalszik.³³ Az a kettősség, mely a költő viselkedése és külleme (Szemere „kis kövér magyar”-nak nevezi),³⁴ illetve a versei között feszül, a csók szimbolikus elutasításában kulminál. Nemcsak Szemere kísérelte meg csókkal hitelesíteni a keletkező barátságot, hanem előtte Vitkovics is. Szemere ezt a jelenetet így írja le: „Vítkovics igen hosszan előmondván azt az örömet és szerencsét, melyet Berzsényivel való megismerkedése nekie szűlt, bucsúzni kezd Berzsényitől, 's nyakába borúlván, megcsókolá azt. Berzsényi mosolygott 's ezt felelé igen igen különös képpel és hanggal: «Megengedjen az Ur; pipa van a' számban, nem csókolhatom meg!» 'S Vítkovics pirúlt: 's mi olyanok lettünk, mint a' kit leforráznak. – –”³⁵ A két gondolatjel ismét – az előzőhöz hasonlóan – kritikus szituációban jelenik meg. Vitkovics e csúfos kudarcát az irodalomtörténészek máig sokat emlegetik, maga Vitkovics is többször szóba hozza, sőt 1813-ban, Berzsényi második pesti kirándulásakor meg is ismétli a kísérletet – ám akkor már nem lepi meg a kudarc.³⁶

A fiktív elbeszélői mozzanatokat rögvest összegyűjtjük, előbb azonban nézzük meg,

²⁷ KazLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 402.

²⁸ Vö. Zsadányi Edit: A CSEND RETORIKÁJA. KIHAGYÁSALAKZATOK VIZSGÁLATA HUSZADIK SZÁZADI REGÉNYEKBEN. POZSONY: Kalligram, 2002. 23–24. Zsadányi itt a három pont narratológiai szerepéről ír, de az általa mondottak kettős gondolatjelre ugyanúgy vonatkozhatnak.

²⁹ KazLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 405–406.

³⁰ Uo. 406.

³¹ Uo. 402–403.

³² Uo. 400.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 399.

³⁵ Uo. 403.

³⁶ „Május utótlján Ber'senyink is meg fordult Pesten. Pöreim között ülék, midőn Helmecezivel és első szülött Kis asszonykájával bejövö hozzám. Forró örömmel szörítám szívemhez a Poétát, és nem indultam meg, mint három esztendő előtt, azon, hogy ő a tsókot, az ölelést igen csendes vérel fogadgya, hidegséggel viszonozza. Már az előtt tapasztalom hagyta, hogy az ő külső viselete hideg.” KazLEV, X, 2467. lev., Vitkovics Mihálytól Kazinczynak, 1813. június 29. [Kazinczy datálása], h. n. [Pest]. 444.

hogy mi történt a portréval, melyet Vitkovics emlegetett, hogy hogyan egészül ki kép-pel, arccal a niklai „különöske” imágója, hogyan válik teljessé a Kazinczy-féle Berzsényi-reprezentáció. Vitkovics is többször említi, Berzsényi sem titkolja, hogy Kazinczy számára a költőről egy portré készült Pesten, mintegy ajándékba,³⁷ s a Szemere-level részletesen tájékoztat is a piktornál tett látogatásról.³⁸ Kazinczynak azonban több mint fél évet kellett várnia a portréra, melyet Szemere vitt el neki,³⁹ és melynek megérkezete után egyszerűen képtelen volt visszatartani megindultságát, s leplezetlen őszinteséggel írja meg a költőnek, amit gondol: „*Kezembem végre képe annak a' szép lélek külső-jének, melyet szeretni 's csudálni eléggé nem tudok. Eggyik leveledből tudtam eddig is, 's tudtam a' Szemere' leveléből, hogy kövér testben lakik az; de hogy illy kövér légy, azt meg nem álmodtam. De a' Brutusok 's Cassiusok mellett, kiknek testetlenségétől Caesar félt, kövér Dollabellák is voltak! – Lyányom {a mindössze háromszendős Kazinczy Eugenie} mellettem volt, midőn képedet a' borítékból kivettem, 's csaknem sírt, hogy azt adjam neki. Oda adtam 's megcsókolta 's kebelébe rejtette-el.*”⁴⁰ Brutus és Cassius említése természetesen nem véletlen, a két köztársaságpárti életének plutarkhista rajza állandó példaképként lebegett Berzsényi előtt, s Kazinczy nagyon is jól tudta – korábbi, a politikába alaposan belefolyó – levelezésük nyomán, hogy mivel hízeleghet a republikánus Berzsényinek. De hiába próbálja az őszinteséget jó szándékkal fűszerezni, az a Berzsényi, aki épp pár hónappal korábban panaszkodott neki mondván, hogy: „*[g]ondjaim vagynak, magamat meg osztani pedig nem tudom*”,⁴¹ tehát arról, hogy nem bírja az egységes személyiség széthúzásának, szétszakadásának terheit, keserű gúnnyal és talán elkeseredéssel – mindenesetre meglehetősen kínosan – válaszol: „*Portraitem nagyon hibás, ha engem igen kövérnek mutat. Vállam és mellem ugyan plátói, de kövér éppen nem vagyok. Mind Szemerét mind a' képíró az én béllelt téli mentém csalta meg. Add, kérlek, ezen cópiámat Kisasszonykádnak játszani. Küldök én Néked másikat, melly meg fogja mutatni, hogy a' Te barátod egy egész arasszal vastagabb mellben mint hasban.*”⁴² De hiába minden. A költő és az ember már sohasem lesz ugyanaz,⁴³ a Kazinczy-levelezés Berzsényije, a kis Rousseau, jó költő, jó költő, de nem gentleman, még a kiejtése sem stimmel (s Kölcsey ki is neveti ezért):⁴⁴ sem életének rendje, sem magavi-selete, sem külső megjelenése nem egyeztethető össze költészetével.

2. A kis Kazinczyaner

A Szemere-level esetében a referenciális olvasat Berzsényit tette meg főszereplőjének. Az adatok kinyerésekor nem figyeltünk eléggé a szöveg felépítésére és bomlasztó alakzataira. Mi történik akkor, amikor kiszakítjuk azt a Kazinczy-levelezésből, ha úgyet sem

³⁷ Sőt a képet Berzsényi Kazinczynak ajándékozta, s cserébe Török Sophie portréját kéri: „*Melly képemet viszza ne küld, mert az nekem azon kívül is vagyon: hanem ha már szívesség határt nem ismér, és semmiben adósom lenni nem akarsz, tehát küld meg nekem Grófnéd képét, hogy azt a' tied mellé függeszthessem, és mély tisztelettel megcsókolhassam. Látod, melly vakmerő vagyok!*” KAZLEV, VII, 1705. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1810. április 8., Mikla. 359.

³⁸ KAZLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 402.

³⁹ KAZLEV, VIII, 1803. lev., Kazinczytól Berzsényi Dánielnek, 1810. július 21., Széphalom. 19.

⁴⁰ KAZLEV, VIII, 1840. lev., Kazinczytól Berzsényi Dánielnek, 1810. szeptember 24., Ér-Semlyén. 94–95.

⁴¹ KAZLEV, VII, 1785. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1810. június 23., Mikla. 534.

⁴² KAZLEV, VIII, 1873. lev., Berzsényi Dánieltől Kazinczynak, 1810. november 23., Mikla. 169.

⁴³ A portréről és annak tágabb kontextusáról I. Onder Csaba: RETORIKA ÉS IRÓNIA. AZ ELŐBESZÉD KÖLCSEY KRITIKAI BESZÉDMÓDJÁBAN. *Alföld*, 1999. 1. sz. 41–60.

⁴⁴ KAZLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 404.

vetünk annak ideális olvasójára, Kazinczyra, ha nem levélként, hanem fiktív elbeszélés-ként olvassuk? Mi van akkor, ha nem Berzsenyi a főszereplő, hanem Szemere?

Láttuk, hogy a levelezés részeként referenciális olvasat született, melynek olvasója, Kazinczy számos adatot és információt nyerhetett. Amennyiben azonban megváltoztatjuk a levél műfaji kódját, a műfaji paktumot, a referencialitás rögtön kikerül abból a viszonyrendszerből, ahol eddig volt, s – mint lámpafény a napsütésben (Nietzsche) – szertefoszlik. Először is a levél elbeszélés-ként, novellaként identifikálja magát: paratextuális elemei kiszakítják a magánlevelezés diskurzusából. Erre utal, hogy a szövegnek címe van, formájában nem levélszerű, s bár a Kazinczy-levelezésben önálló sorszámot kapott, nem felel meg a levél formai követelményeinek.

Az elbeszélés fő szervezőelve a paralelizmus. A történet bizonyos elemei kétszer is előfordulnak, így egymással párhuzamos eseményeket jegyezhetünk fel. Szemerék kétszer mennek a hídra Berzsenyit keresve, s mindkétszer találkoznak is vele, kétszer beszélnek a somogyi költő kocsisával, kétszer esznek somogyi peracet és szalámit, kétszer mennek színházba, kétszer mennek el a festőhöz, kétszer keresik Biharit, kétszer próbálják meg elvinni Virághoz, és ismétlődik az ominózus csókjelenet is. Ezek a párhuzamok azért lehetnek tanulságosak a számunkra, mert a történetelemek második előfordulásai legtöbbször valami változást hoznak az elsőhöz képest, így a történetben bizonyos fejlődést figyelhetünk meg. A szöveg első felében olvasható hídjelenetek között a két kocsisjelenet található, melynek elbeszélésbeli funkciója a fokozás, a várakozás ismételt felkeltése: vajon Berzsenyit láttuk-e a hídon?⁴⁵ A betétek anekdotikusságát – a lényegre tekintve –, látszólagos funkciótlanágát a hídon történtek elbeszélésének „gyermekes nyugtalansága”⁴⁶ ellensúlyozza. Berzsenyi teljesen ismeretlen, a híd átlépendő határpont, mint két partot összekötő, ugyanakkor elválasztottságukat is jelző motívum. A levél zárlatát (pontosabban annak interpretációját) megelőlegezve azt is mondhatnánk, hogy szimbolikusan Berzsenyinek az irodalmi közösségbe lépése jelenik meg e ponton. Ez a belépés egy közvetítő, Szemere Pál segítségével történik meg. Ennek a közvetítői funkciónak a legfőbb legitimációs alapja a barátság, méghozzá az antik barátságfogalom értelmében, azaz Szemere két ember közötti rejtett lelki kapcsolatot ért barátságon. A Kazinczy-kör tagjai által is olvasott Montaigne híres, barátságról szóló esszéjében így ír: „Egyébiránt, amit rendszeren barátnak és barátságának nevezünk, nem más, mint valamely alkalom vagy célszerűség összefűzte bizalmasság vagy családiasság, amelynek révén lelkiünk társalkodik. Abban a barátságban, amelyről beszélek, a lelkek összevegyülnek és összeolvadnak egymással, olyan egyetemesen, hogy eltörlik és nem találják többé az őket egyesítő varratokat.”⁴⁷ Szemere megérzi, hogy a tömegben kicsoda Berzsenyi, s bár a többiek (Kölcsey és Vitkovics) nevetnek rajta, ő mégis megszólítja az ismerősnek tűnő ismeretlent. E lelki közösség majd a meghitt éjszakai társalgásba, azután végül a zárlat csókjelenetébe torkollik.

⁴⁵ „Ha nincsen e ezek között a' rég várt Berzsenyi? Kérdém több ízben magamtól és barátimtól, 's szemeim mindenfelé keresték a' német' festése után a kis kövér magyart. Ha nem Ó e az ott? Vagy ez imitt? Avagy amaz ottan, ha nem Berzsenyi e az?” Uo. 399.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Michel Eyquem de Montaigne: ESSZÉK I. (Ford. Bajcsa András, Csordás Gábor.) Pécs: Jelenkor, 2001. 245. (Huszonnnyolcadik fejezet, A BARÁTSÁGRÓL.) Ez a barátságfelfogás közkeletű a felvilágosodás korában, például hasonló történetet ír le Kazinczy Daykával való megismerkedéséről. Vö. Szűcs Zoltán Gábor: „AD EUM QUI DE TENEBRIS TE PROTULIT”. KAZINCZY 1813-AS DAYKA-KIADÁSÁNAK HELYE DAYKA GÁBOR ÉRTELMEZÉSTÖRTÉNETÉBEN. In: NYMPHOLEPTUSOK. TEST, KÁNON, NYELV ÉS KÖLTŐISÉG PROBLÉMÁI A 18–19. SZÁZADBAN. (Szerk. Szűcs Zoltán Gábor, Vaderna Gábor.) L'Harmattan, 2004. 86–91.

De ne rohanjunk ennyire előre! Álljunk meg még egy pillanatra a nyitány párhuzamos felépítésénél! Fentebb azt állítottam, hogy a kocsis szerepe a késleltetés, és szerepeltetésének *látszólagos* funkciótlanágát említettem; továbbá azt a tételt előlegeztem meg, hogy az egész szöveg Berzsényi beavatásáról szól Szemere barátsággra épülő mediációjával. A kocsis szerepe ennél jóval összetettebb: (1) egyrészt késlelteti a találkozást, fokozza az olvasói várakozásokat, (2) másrészt ráutal az elhangzottak bizonytalanságára, arra, hogy az egyes szereplői szólások meglehetősen megbízhatatlanok, (3) és végül információkkal lát el. (1) A pesti utazás leírása a Kazinczy-levelezésben maga is késlekedett, miképpen a Berzsényivel való találkozás is meglehetősen nehezen történik meg. Ezt a késleltető, feszültséget teremtő funkciót tölti be a kocsis kedélyes fecsegése. Azonban ez a szószátyárság – ha közelebről megvizsgáljuk – mégsem olyan ártatlan, mint azt elsőre gondolnánk: (2) az ő elbeszélései az elbeszélői szólások megbízhatatlanságára is ráirányítják a figyelmet. A kocsis ugyanis azt állítja, hogy sem ura, „*sem felesége soha bort vagy pálinkát nem iszik*”,⁴⁸ holott később Berzsényi maga meglehetősen sokat „*poharazik*” a többiekkel, a két nap folyamán jó pár pohár „*veres bor locsoltatott el*”.⁴⁹ A szereplői szólalom nemcsak itt kérdőjeleződik meg, hanem például a későbbiekben Berzsényi sem ismétli meg Kőlcseyről alkotott lesújtó ítéletét,⁵⁰ mikor Kőlcsey kérdi a véleményét, csak ennyit mond: „*Az Úrmak szép phantasiáji vannak.*”⁵¹ (3) A kocsis végül információkat is szolgáltat, s így az elbeszélésben – mivel énelbeszélő lévén elbeszélőnk nem lehet mindentudó elbeszélő – rezonőri szerepet tölt be. Szemere kíváncsiságára és a kapott információk élőbeszédszerű előadása két viszonyt is leképez – természetesen parodikus formában. (3a) Az egyik az információkat óhajtó Kazinczy és a tanítvány Szemere viszonyát, így magára a levélre és annak esendőségére utal, (3b) a másik a városban járatos Szemere és az, akit kalauzol ott, Berzsényi. A Kazinczy–Szemere- és Szemere–Berzsényi-viszony nem véletlenül került itt egymás mellé. A magyar irodalmat megtettesítő Kazinczyhoz ugyanis – a levél tanúsága szerint – Szemerén át vezet az út, így össze is vonhatnánk e viszonyrendszert egybe: Kazinczy–Szemere–Berzsényi. Ezt az értelmezést támasztja alá az, hogy a Kazinczyt hiányoló és hiányát fájlaló társaságban Szemerét kéri a többiek, hogy szóljon,⁵² hogy Szemere rendszeresen a többiektől külön, csoporton kívül jelenik meg (például versolvasásba mélyed, miközben azok beszélgetnek),⁵³ Szemere súgja oda a festőnek, hogy akit lefest, az „*a' Múzsák és Gráziák kedveltje*”,⁵⁴ illetve Szemere önidentifikációja, amennyiben önmagát „*kis Kazinczyaner*”-nek nevezi.⁵⁵ (Az utóbbi esetben a megcélzott olvasó, Kazinczy számára sem lehetett teljesen világos vagy legalábbis nem teljesen egyértelmű, hogy miről is van szó, mert egy jegyzetben ő mellékeli a levél szövegéhez a magyarázatot és a vonatkozó anekdotát.)⁵⁶

⁴⁸ KAZLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 400.

⁴⁹ Szemere kifejezése: uo. 407.

⁵⁰ Uo. 404.

⁵¹ Uo. 405.

⁵² „*Mond el az Atét Pali, így szólla hozzám Horvát 's én elmondám.*” Uo. 406.

⁵³ Uo. 401.

⁵⁴ Uo. 402.

⁵⁵ Uo. 401.

⁵⁶ Kazinczy figyelmét jól mutatja, hogy még 1813-ban, tehát három év múltán is jegyzetel a szöveg mellé, Kulcsár István és Helmecezi Mihály beszélgetését csak ekkor (pontosan augusztus 2-án Széphalmon) meséli el neki Szemere. Uo. 401–402.

A Szemere-féle beavatásnak két kulcsmozzanata: a Berzsenyi-versek olvasása, elvontan a többiektől, illetve a két csókjelenet. Az előbbi jelenetben a versek olvasása nyomán előtörő elragadtatottság a tanácsok elfogadása fontosságának hangsúlyozásába, a beavatás szükségességének deklarálásába (jó példával jár elől: Szemere) toroklik: „*Kölcseynek még több változtatásokat mutatá Berzsenyi: 's én, míg ők tanakodtak azokon, egynehány darabokat olvasgatók magamban, 's csudálkoztam Berzsenyin és Versein. Melly érzés, melly nyelv, melly izlettel választott tárgyak! Az Egész, melly culturát lehellő műv az! Melly pálya az, mellyet Berzsenyi fut! Utána! Utána! [...] Kár, hogy Berzsenyi a' Ráday verselésre nem adta magát. Ohajtanám, hogy Ramlerjének hallásával bírjon, 's olly készen legyen elfogadni a' hálát érdemlő szép tanácsot, mint az a' kit a' Triász kis Kazinczyanernek nevez.* –”⁵⁷ A két gondolatjellel az elbeszélhetőség itt is a végső határához érkezett, immár nem lehet további szavakat találni, a tanács elfogadása, a költői körbe való bekerülés szükségessége a végső tanulság. A két csókjelenetben pedig Vitkovics csókadásának kudarcát a levél poentírozó zárlatának erőszakos csókadása követi. Az ajkak összeforrása nemcsak a búcsút jelző szimbolikus gesztus, hanem egyúttal megpecsételi, hitelesíti Berzsenyi beavatottságát a társaságba és a magyar irodalmi életbe.⁵⁸

E csókjelenet azonban többről is beszél. Berzsenyi befogadása a közösségbe ugyanis – megint csak – nem probléma nélküli. A Berzsenyi személyét kísérő negatív mozzanatok már jórészt összeszedtük, itt a kulturálatlanság legfőbb bizonyítékára hívnám fel a figyelmet: a csók elutasítása a pipára hivatkozva, amit – Berzsenyit védve – értékelhetünk ugyan eltérő kulturális regiszterek inkompatibilitásának⁵⁹ vagy – kevésbé védve – a kisebbségi komplexus végső állandósulásának – mely mintegy szükségszerűen vezet el a Kölcsey-kritika utáni sértődéshez és hallgatáshoz –,⁶⁰ de a fentiek tükrében a civilizálatlanság megjelenésének kell tekinteni. (Pontosítva: számunkra az a fontos, hogy Szemere szövege annak tekinti.) A zárójelenet azonban visszavonja az első csókjelenet okozta bizonytalanságot: Szemere nem elégszik meg kudarcával, és az utolsó pillanatban döntésre viszi a beavatás sikerességének és sikertelenségének dilemmáját – ha kell, erőszakkal. Ismét idézem: „*Csak egy kéz szorítás vala, mit Berzsenyi szobájában való elválásunkkor nyerhettünk. Nem! Csókot kell tőle kapnom, török-szakad! 'S midőn társaim, Vitkovics és Horvát már az utzán voltak, megöleltem Berzsenyit, 's ajkaink öszveforradtak.*”⁶¹ S akit Szemere hagyott ránk, az a civilizált Berzsenyi, aki Szemere után jön (itt: Kölcsey), immár vele találkozik.

⁵⁷ Uo. 401.

⁵⁸ A Hász-Fehér Katalin által alkalmazott terminológiával: Kazinczy levelezés útján fenntartott kapcsolatrendszere virtuális szimpozíonként és baráti társaságként működött, melynek vezére, „hérosza” maga Kazinczy volt. A magyar irodalmi élet és a barátság gesztusrendszere e szimpozíonon belül kerülhet fedésbe. Vö. Hász-Fehér Katalin: *ELKÜLÖNÜLŐ ÉS KÖZÖSSÉGI IRODALMI PROGRAMOK A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN* (FÁY ANDRÁS IRODALOMTÖRTÉNETI HELYE). Debrecen: Kossuth Egyetemi (Csokonai Könyvtár, 21.), 2000. Különösen: 67–97.

⁵⁹ A leggyakoribb sztereotípiá szerint a falusi magányhoz szokott remetét zavarta a városi zaj, az egyszerű természetesség ellenkezett a pesti irórtársaság finomkodó manierjeivel. Például I. Merényi Oszkár: *BERZSENYI DÁNIEL*. Akadémiai, 1966. 220. Annnyit mindenesetre ellene vehetünk ennek az értelmezésnek, hogy a levelezés alapján úgy tűnik, Berzsenyi nagyon is tisztában volt kora szentimentalista diskurzusának kliséivel. Ha már a csókról van szó, álljon itt ezzel kapcsolatban egy önmagáért beszélő levélrészlet: „*Légy tehát barátom, derék férjfiu! ime a' valóság helyett a' Te szerelmes képedet meg tsókolom; s nem félek, hogy ezért valaha valamelyikünk elpirúljon.*” *KAZLEV*, VI, 1471. lev., Berzsenyi Dánieltől Kazinczynek, 1809. május 5., Mikla. 356.

⁶⁰ Pl. I. Fejtő Ferenc: A „SINLÓDÓ ÁLÓÉ”. *BERZSENYI DÁNIEL HALÁLÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA*. *Szép Szó*, 1936. I. 9–18.

⁶¹ *KAZLEV*, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynek, 1810. április 27., Pest. 407.

Ami Kazinczy számára, az első olvasatban csak egy csók és más semmi, az Szemere számára igen fontos kanonizációs gesztus, mely legalább annyira, ha nem inkább szól Kazinczy felkent papjáról, Szemeréről, mint a megváltott Berzsenyiről. Tehát nemcsak egy csók, hanem ez a legfontosabb csók.

*

BERZSENYIRŐL*

KAZINCZYNAK

Szemere Pál

«Bizodalmas nagy jó Uram! Azon kis Csomót, mellyet az én
«nevem alatt Kazinczy Ur; Urasághoz küldött, kérem méltóztas-
«son ezen embernek által adni. Sajnálom egyéb eránt, hogy a' Duna
«miatt az Úrnak személyesen tiszteletére nem mehetek 's követem
«ezen Kellner Cancellariában készült levélért. –
«A' legszívesebb tisztelettel vagyok 's maradok Urasághoznak
«Buda 27. Marti. – 810. alázatos szolgálja Ber'senyi Dániel mk.»

Pest, April 27d. 1810.

Martius 27dike vala azon nevezetes nap, melly Berzsenyinek Budára érkezett tudomra adá. A' kívánt Csomó Vitkovics barátunknál volt letéve. Oda igazítottam a' levelet hozott németet. Ez Vitkoviccsal jöve vissza. Nem mehetvén keresztül Budára, levelet írek Berzsenyinek; 's kedveskedtem nékie az Uj Holmi' II. Csomójával és az I. Csomó' Recensiójával 's megígérem, hogy holnap dél előtt, ha a' híd kész leend, tiszteletére fogok lenni.

Felvirradott az óhajtott holnapi (28. Mart.)¹ nap, 's íme most juta eszembe, hogy fogadásomat nem fogom megtarthatni, mert Kultsárhoz ígérkeztem ebédre. Azonban nyugtalanságaim között lassan lassan eltölt a' reggel, el végtére az ebéd ideje is. Minden haladék nélkül futottam Kultsártól Vitkovicsához. Ez Kölcseyvel együtt várakozék reám; 's elindulánk a' híd felé. Az még sem vala készen: de már eresztettek azon fő Uraságok, kik a' Palatinus' társaságába által siettek. Közéjük loptuk magunkat 's szerencsésen által indulánk. Temérdek nép várakozott a' Budai részen. Ha nincsen e ezek között a' rég várt Berzsenyi? Kérdém több ízben magamtól és barátimtól, 's szemeim mindenfelé keresték a' n é m e t' festése után a kis köv é r m a g y a r t. Ha nem Ő e az ott? Vagy ez imitt? Avagy amaz ottan, ha nem Berzsenyi e az? Barátim mosolyogtak gyermekes nyugtalanságomon, 's elértünk a' Lúd vendégfogadóhoz, hol Berzsenyi szállva volt. Kérdeztük Berzsenyit, 's a' Kellner a' Nro 8ba igazított bennünket. Az bé volt zárva. Vitkovics papiroost kért, 's reá ólommal ezt írta: Tekintetes Berzsenyi Dániel Ur tiszteletére Vitkovics, Szemere és Kölcsey. Barátim Pestnek vették utjokat: én szülőjím' látogatásokra indultam.

* KazLEV, VII, 1726. lev., Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27., Pest. 398–407.

¹ A zárjel közti toldalék Kazinczy Ferenc jegyzete.

Másfél órát mulatván itt, által mentem én is 's Kölcsyvel találkozám; 's kedvünk jött ismét megkeresni Berzsényit. Hijában. Csak kocsisát találtuk, ezzel beszédnek eredtem, 's tudakozám, mint van öltözve Ura? – «Szürkés színű köpenyegben, bárányprémes kalpagban, osztán meg'...» Veres nadrágban nem de? «Nem, Uram. Az úton kék nadrágot láttam ő Kigyelmén. De hiszen van ám ő Kigyelmének több nadrágja.» Nem ő tehát még is, a' kit én Berzsényinek gondoltam tegnap. Meddig mulat itt? – «Biz Uram már azt nem tőm». – Holnap még nem megyen el? «Nám mondom, Uram, hogy nem tőm.» Tiszteljük. Holnap dél előtt tiszteletére fogunk lenni.

Más nap' (29. Martz.)² 10 órakor már harmad ízben látogatám meg Kölcsyvel. Az Udvaron állott Kocsisa. Itthon van e az Úr? vala legelső szavam, 's elszomorodtam, midőn ez Nincsen-nel felele. Kérdezte Kend, meddig mulat? – «Ej, no a' kőbe! Azt biz e feledtem. De csak ide fordúlt nem messze. Várják egy darabég az Urak.» – Mi vártuk, vártuk 's Berzsényi nem jött. Ekkor ismét kérdezősködni kezdettem kocsisától, 's félvén attól, hogy Berzsényivel szemben nem lehetek, örvendettem csak annak is, a' mit róla ettől hallhattam. – «Miklán lakunk mi Uram, laknak még ott több uraságok is. A' köznép pópistaságból áll. Az evangélikus Urak a szomszéd helységbe járnak templomba. Igen ám, az Uram ő Kigyelme házas. Van derék két fija 's egy láncája. Hogy azt kérdi az Ur, ha víg e? Elég víg; pedig sem maga, sem felesége soha bort vagy pálinkát nem iszik. Az olvasásban legtöbb mulatságot talál. Az éjtszaka is sokáig fönnolvasott.» – Ezen beszélgetések alatt sem érkezett a' mi jövődő barátunk 's mi haza felé tértünk. – A' hídon ballagánk 's Berzsényiről beszélgeténk épen, midőn a' tegnap előtt estve Berzsényinek általam vélt alacsony termetű Magyar velünk szemközbe jó. Imhol van Berzsényink, mondék én 's Kölcsy nevetett. Valóban kedvem volna megszóllítani minden esetre, hogy ki légyen. Ez alatt a' Budára siető messzire haladt tőlünk. Én nem maradhaték valamely titkos ihletéstől, visszaszaladtam 's megszóllítám az idegent. Követem Uraságotat, az Úr nem tekintetes Berzsényi Úr? «Az vagyok. S az Úr?» Én Szemere Pál. Mindketten elmondottuk az első találkozás szerencsés örvendésének czerimoniáját, 's az alatt intettem Kölcsynek, 's ő közénk jött. Milyen vala elfogódása Berzsényinek, kitetszik ezen legelső szavaiból hozzám: «Úgy kerestem az Urat, mint a' tūt: hét forintomba került, míg megtalálhattam.» Ekkor Kölcsy felé fordult: «Kazinczy az Úrról igen szépen emlékezett; olvastam Sonettjét. No jöjenek vissza az Urak. – Nevetnem kell, hogy Szemere Úr rám esmért; de nem csudálkozom; a' Somogyi falunlakót könnyű kiesmérni. Nem de? – Én most a' Könyvárosoktól jövök. Az a' csomó, mellyet ez az utánunk jövő német hoz, Schiller, Matthiisn, Plutarch, Montesquieu 's egyebekből áll. – Igaz! köszönöm Szemere Urnak a' küldött Holmit 's Recenziót. A' Holmin szűnyókálni kezdtem az estve, 's abba hagytam olvasását; de a' Recenzió végig mentem. Nem tudják az Urak, kinek a tollából folyt az? Vallyon nem a Kazinczyéből e?» Nem tudjuk Tekintetes Uram. – «Hagyják az Urak azt a' Tekintetes titulust. Én szegény nemes-ember vagyok 's nem vágyok arra – Szemere Ur talán Fiscalis? Nem? Tehát csak a' literaturának él?» Ezen beszédek alatt szállására értünk. «Tessék az Uraknak egy kis Somogyi perecz vagy Szalámi.» Köszöntük 's reggeliztünk. – «Kis Istvánnál is voltam ma. Verseim nyomtatását ő rá bízom. De a' munkát újra kell leírnom, mert Kazinczy sok olyan változást is tett benne, mellyet nem fogadhatok el. Imhol van: lássák az Urak! – Miért legyen a' ny ö g d é c s e l - b ő l ny ö g d e l l ?

² A zárjel közti két szó Kazinczy jegyzete.

Somogyban élnek a' szökdécsel, lökdécsel, bukdácsol szavakkal 's miért nem volna a' nyögdécsel jó?» De nem olly szép, mint a' nyögdedell. – «Miért?» – Kazinczy Dajkájában édeskésnek mondja a' nyögdécselést 's a' t. – «Hát ezt: Callirhoe parTJAIN, miért parTIDON?» – Hogy ne reimozzon a' VirányAIN-nal, melly szenvedhetetlen. «Van rá példa a' Római Poétákban is.» – De ha szép e? – «Miért h ű szívemnek és nem hívszíveink' verését?» A' hÍV SZÍV hangok miatt. – «Az Örömhöz írt dal Kazinczynak nem tetszett, pedig ez nekem kedves darabom. Mondják meg az Urak, mit látott ebben Kazinczy? Az Urak, a' mint látom, jobban ismérik őtet nálam(nál). Miért ellensége Kazinczy a' Duna mellyéki szavaknak? Én némellyeket meg hagyok belőlök munkámban, mint p. o. ezt: *pirhologos*.» – 'S mit teszen ez? – «*piros hólagos*-t jelent.» – Ez dízteleníteni fogná az igen igen szép gyűjteményt. – Kölcseynek még több változtatásokat mutata Berzsényi: 's én, míg ők tanakodtak azokon, egynehány darabokat olvasgaték magamban, 's csudálkoztam Berzsényin és Versein. Melly érzés, melly nyelv, melly ízzel választott tárgyak! Az Egész, melly culturát lehellő műv az! Melly pálya az, mellyet Berzsényi fut! Utána! Utána! Hallám a' Szép' Geniusának szavát, 's a vetélkedés' lángja megcsapott. Híjában. Soha nem fogom én őt követhetni. Belső manierja melly külömbféle, 's melly szerencsével dolgozva mindenik. Sentimentalismusa nincsen talán olly forró, mint a' Daykái, legalább a' Titkos Bú-nak párját Berzsényiben nem találtam; de nem is olly homályos, mint Kölcseyké. Ódái pedig! Bizony Virág első Lyricusunk: de ha bír e azzal a' nyelvel, a' mellyel Berzsényi? Kár, hogy Berzsényi a' Ráday verselésre nem adta magát. Ohajtanám, hogy Ramlerjének *hallásával* bírjon, 's olly készen legyen elfogadni a' hálát érdemlő szép tanácsot, mint az a' kit a' Triász kis Kazinczyanernek³ nevez. – –

Az ebéd' ideje jelen volt. El akaránk oszlani: Berzsényi nem eresztett. «Legyünk együtt! így szólla, 's a' (Budai) hét Electoroknál (nem Pesti)⁴ együtt ebédelénk. Az egész ebéd felett Kazinczy felől kérdezősködött: 's kevélykedtem, hogy azokat, a' melylyeket Kazinczyról tudni szerencsém vagyom, Berzsényivel közölhettem. – Nincs írónk, a' kinek az a' Magyar nyelve volna, a' melly Kazinczynak . . . «'S magyar szíve!» hozzátevé Berzsényi. Ekkor a' komoly, kecs, ömledezés felől lett szó. Berzsényi ezekről tüzzel emlékezett. Jelentettem a' Szerényt is 's Berzsényinek tetszett az új szó. Kölcsey a' Debreczeniekről mondott egy anecdotot, melly az vala, hogy a' Debreczeniek, Kazinczynak egy játékját akarván eljátszatni, megütköztek az új szavakban, 's sok tanakodásaik után végtére arra határozták magokat, hogy az új szókat kitörülve játszassák el. Majd Kis János leve a' beszéd tárgya. Kist Berzsényi igen nagy szorgalmú férjfiúnak festette. Literatori beszélgetéseinket egy Violint-játszó német szakasztotta félbe, a' ki az ebéd mellé egynehány nótákat húzott. Épen arra emlékeztettem Berzsényit, hogy Virágot jó lenne meglátogatni, minthogy nem messze lakik, midőn Berzsényi a' német musikussal meg nem elégedve azt kérdé tőlünk: Itt van e most Bihari? Ugyan hol lehetne megkapnunk? Az este megkaphatjuk, ha tetszik. Most ebéd után Virágot látogassuk meg. – «'S hol szokott Bihari muzsikálni?» – –

³ Kis Kazinczyaner alatt Szemerét értik Pesten. – 1813-ban Kulcsár István így sóhajtozgatott: «Már én csak ugyan egy szerencsétlen ember vagyok: – Révai hagyott maga után követőt Horvátban. Szabó Dávid Batsányiban lett Védelmezőt, Kazinczy Szemerét hagyja maga után; ime én, csak én maradok holtom után követő nélkül.» Szemere Pál szájából Széphalom Aug. 2d. 1813. Kultsár így Helmecky előtt sopánkodott. – Kazinczy későbbi jegyzete.

⁴ A zárjel közti toldalékok Kazinczy jegyzetei.

Dél után a' Portrait-mahlerhez vezettük Pesten. Megalkudott; – vagy inkább egyszerre megígérte azt, a' mit ez kért. – 'S leüle neki. A' festőnek értésére adtam, hogy a' Múzsák és Gráziák kedveltje az, a' kit másol. A' festő munkájához fogott 's más fél óra alatt elkészített az első rajzot. – Berzsényi magyar mentében van festve. Csak a' legfelső gomb van begombolva: lógganak a' többiek. Berzsényinek csak az nem tetstett, hogy felemelt fővel van rajzolva. Ez, úgymond, Kommendánsának való, nem egy Rekruta-Irónak, mint én vagyok.

Innen holmit vásárlottunk vele, 's Budára tértünk 's ismét a' gyönyörű verseket olvasgattuk. Hijában kínálgata bennünket Somogyi perecczel és Salámival. Kinek jutna eszébe az ozsonna akkor, midőn egy BúcsúT A' KEMENES ALJÁTÓL 's t. i. olvashat? Mindaz által sok únszolásai után szót fogadtunk. Ozsonnázunk 's olvasgattuk munkájit ozsonnázás közben is. – Kevés idő múlva egy negyedik kopogtata be hozánk. Aufführoltam Berzsényinek a' még néki idegent: 's Vitkovics és Berzsényi örvendettek egymás látásán. Berzsényi bort parancsolt. A' pohár én és Vitkovics között forgott. Vitkovics dalolt, 's dalolt Berzsényi is. A' theatrum' ideje elérkezett, 's oszlanunk kellett. Vitkovics igen hosszan előmondván azt az örömet és szerencsét, mellyet Berzsényivel való megismerkedése nekie szült, bucsúzni kezdte Berzsényitől, 's nyakába borulván, megcsókolá azt. Berzsényi mosolygott 's ezt felelé igen igen különös képpel és hanggal: «Megengedjen az Ur, pipa van a' számban, nem csókolhatom meg!» 'S Vitkovics pirúlt: 's mi ollyanok lettünk, mint a' kit leforráznak. – –

A' Magyar theatrum felé mentünkben Színjátszóink felől tudakozódott. Benke, Láng, Murányiné vonattak recensió alá, és Vida' hazafűségát magasztaltuk. «Be kár, így szólla a' theatrumban, be kár ez a' németekből álló muzsika. Miért nem fogadják meg inkább Biharit?» – A' játéknak vége lett. Berzsényi, Vitkovics 's én mind az előadással, mind magával a' játékkal meg voltunk némelly részben elégedve: nem Kölcsey semmi tekintetben. Ó ezer meg' ezer hibákat lelt mind a' darabban, mind az eljátszásban: a' szó, minthogy a' Dráma Kotzebueé volt, Kotzebuera fordult s' Kotzebue' érdemeire. Én előttem kiállhatatlanok a' Kotzebue' darabjai, mondá Kölcsey. Miért? kérdezém én és Vitkovics és Berzsényi. Kölcsey az unitas loci, temporis által hágásával, az érzékeny scenak víggal, nevetségessel való egybe keverésével állott elő, – – sokféle mentek a' b . . . csek.⁵ – Kotzebue után a' német és francz. Dramaturgia jöve fel. Nincs Voltaireja, Racineje, Corneilleje a' németeknek. De van e Göthéje és Schillerje a' francziának? Ekkor Kölcsey a' német Dramaticusokat nem ismerve, én pedig nem olvasva azokat, a' mellyeket a' francziák írának, 's mind a' ketten fél oldalról ítélve a' dolgot, erősen disputálánk. Hijában említé Kölcsey a' francz. Elegantziát, 's én hijában hordtam azokat elő a' francz. Drámák ellen, mellyeket Lessing, Schiller, Jenisch, Falk elég hangosan mondogattanak: egyikőnk sem engede a' másiknak 's végtére Berzsényi szóllamlík meg. «Én nem ismérék ollyan Irót, a' ki szívemhez úgy tudna szóllani, mint Kotzebue. Schiller munkáit olvasom, 's bizony az ész benne szép gyönyörűséget lél, de hidegen marad szívem magas repűlete mellett.» – Ezt ismét nem merném állítani, felelék Berzsényinek 's mind a' hárman hazafelé kísértük Budára Berzsényit. Ott ismét poharak között kezdettünk declamalni. Legelőször Kölcsey teve próbát. Kölcseynek declamációjával nem volt megelégedve Berzsényi. Az Úr úgy olvas, mintha nem érzéné azt, a' mit olvas, monda nekie Berzsényi. Azután én és Vitkovics próbáltuk. Velem, de

⁵ Az eredetiben is így.

leginkább Vitkovics declamáálásával contentalódott. Próbálá maga is Dalát a' Melancholiához, 's Kölcsey nevetett orra alatt, midőn Berzsényi Hármoniát, Melancholiát ejtett kimondásában. Vitkovics vagy még két poharat üríte-ki velem Kazinczy, Berzsényi és a' Sonettek egészségéért. Éjfélt után 2 óra felé volt az idő 's elválni akaránk. Berzsényi igen marasztott bennünket. Barátimnak dolgok volt 's nem maradhatván, magunkra hagyának kettőnket. Ezeknek elmentek után Berzsényi Vitkovics és Kölcsey felől kezdett szóllani. Vitkovicsban poétai tűz, poétai vér nagyon. Módja és külsője eléggé mutatja azt. Nem tudom, miket ír, de én úgy tartom és gyanítom, hogy a' Víg és Satyrai darabokra nem fogna lenni alkalmatlan. Ennyit róla Berzsényi: én Vitkovics' meséjiről tettem emlékezetet. – «Kölcsey sok olvasást tud láttatni, vagy inkább sokfélét. Szép, hogy ő egy fiatal ifjú-ember, a' görög és francz. literaturát is studiózta. A' Kazinczy változtatásaira tett jegyzéseiből azt húztam ki, hogy ízlése jól indult ízlés, 's fülei szép hangzathoz vannak szoktatva. Kár, hogy nem társaságba való; hogy olly maga-elzárt ember. Munkáji közül én csak Sonettjét, mellyel Kazinczyt megtisztelém, láthattam: – hát az Úr?» – Én olvastam dalait. Az ő írás- vagy dallásmódja, ítéletem szerint sokban megegyez a' Hölty' és Salis' characterével, csak hogy még sok helyeken igen is édeskés. Vannak dalai, mellyben az ÉDES irtóztató-sokszor jön elő: alig van pedig egy is ollyan, melly a' szendergés, zengzet, nyugalom, kín, sírhalom' szavaktól üres volna; 's nekem úgy tetszik, hogy amilyen kecses egy egy dala külön, úgy szinte úntató az Egész. Sentimentalismusa homályos 's lány tűzű. – «De hát az Úr miket dolgozik?» – Én egytől egyig eltéptem minden verseimet. Az nem kár. Most őket nem csak poétai daraboknak, de még verseknek sem ismerem. Azonban minap Vidához írtam volt egy Occasionalét, 's ha tetszik meghallgatni, ezennel elmondom. Elmondatott a' Vers 's Berzsényi ezt feleléreá: Igen cifra! Elpirúltam, mert érztem, hogy gáncsa nincsen fundamentum nélkül, 's kérdezém, mit akar érteni az «igen cizfrán?» Ő a' magyarázat helyett így szólla: «Az Urnak nagy munkájába került ezeket így öszveszedni. Az én Ódáimban helyel helyel fordulnak elő képek 's a' t. Ezután magam kezdettem recenseálni darabomat. – «De miért nem adnak ki az Urak egy folyó írást? Hiszen azt elképzelné és folytatni sehol sem lehetne jobban, mint Budán és Pesten. A' mennyire tölem kitellenék segíteni fognám igyekezetöket az Uraknak. Hígyje el az Úr, Critikai periodicus munkák nélkül nem mehet elő literaturánk.» – Mi örömmel kezdenénk, de költség nincsen hozzá; 's Verlegert hol kapunk most neki? – Három óra felé volt az idő, midőn egymásnak Jó Éjtszakát kívántunk 's elaludtunk.

Más nap (30. Mart.)⁶ Kölcsey ágyban lele bennünket. Magamra hánytam ruhámat 's Berzsényi bennünket reggelire a' (Budai)⁷ hét Választó Fejedelmekhez vitt. Ott Kölcsey magával elhozott verseit mutatá Berzsényinek. – «Az Úrnak szép phantásiái vannak», ez vala rájok a' felelet. Innen Pestre mentünk a' Képiróhoz. Két óráig üle nékie Berzsényi, 's a' fő szerencsésen eltaláltatott.

Ma ismét Berzsényinek vendégei valának Kölcsey, Szemere, Pesten a' Paradicsom nevű Vendégfogadóban. Mondám Berzsényinek, hogy már most kétszeresen is Paradicsomban vagyunk 's édesdeden mosolygott. Az ebéd [alatt] ismét a' magyar játékról volt [a' szó] 's a' tegnapi disputatiót folytattuk Kölcseyvel, 's Kölcsey úgy elragadtatott, hogy utoljára a' Nyitzi szavait csapta szemem közé. Azonban Kölcsey nem sokáig mű-

⁶ A zárjel közti magyarázat Kazinczy jegyzete.

⁷ A zárjel közti szó Kazinczy jegyzete.

lathatott velünk; neki Juratusi dolgai voltak; 's mennie kelle. Úgy határoztuk meg Berzsényi akaratja szerént, hogy a' német theatrumba jőjünk öszve mind Kölcseyvel, mind Vitkoviccsal. Délután én Berzsényivel holmit vásárolgattam, 's utamban esvén felszaladtam Vitkovicshoz megmondani, mihez tarthassa ő is magát. Vitkovics nem ígérkezett a' theatrumba, de igen, hogy a' Paradicsomba estve felé eljövend{.} Berzsényivel elvégeztük a' vásárlani valót. Gyerünk, mondám neki, látogassuk meg azokat, kik – mint Kazinczyk szóll – Rokonink Apollóban: keressük meg Horváthot [!], Kultsárt, Fehért és Virágot. «Ő még nekem sok dolgaim vannak. Pihenjünk meg egy keveset valahol.» – Gyerünk fel Vitkovicshoz, épen útunkban esik. «Ebben a kávéházban jó lesz megpihennünk». – Oda mentünk. Ő Újságot olvasgatott, én egynehány partiet játszottam, 's elvégezvén játékomat, igen kértem, hogy tegyen olyan szerencsésé, 's alázza-meg magát – Jacobi' és Gleim' szava után – az én kis Sanssoucimba. Sok vonogatódzások után engedett kérésemnek 's elvezetém szállásomra. – «Az Úrnak csendes szállása vagyon. Már itten lehet dolgoztatni. Ezek szép könyvek. Ez a' Sulzer Nachtragja Kazinczy ajándéka? Ebben a' kis írásban is: «A' ki tudja, ebben tőlem mit vesz», minő originális character van! Elynomja magát az Úr ezzel a sok Aestheticussal. Nekem ez a' Schaller Aestheticája tetszik. Ne hagyja elfelednem Uraságod, a' theatrumba menvén meg fogom számomra venni.» Mentünk a' theatrumba 's Berzsényi megvette Schallert.

A' német Ritter-Schauspiel után a' Paradicsomba tértünk be. Ott leltük Vitkovics és Kölcsey barátainkat. Vitkovics első beléptemkor ezt sűgá nekem: Itt van Horvát is, de titkon akar lenni, el ne árúld. Ekkor Berzsényi, Vitkovics, Horvát, Kölcsey 's én asztalt foglaltunk 's leültünk. Alig mondá ki Vitkovics Berzsényi előtt ezt a' szót: Itt van Bihari, azonnal felkel Berzsényi 's Vitkovics ötöt a' másik szobában hegedűlő Biharizhoz vala kéntelen tüstént vezetni. Berzsényi Biharival sokáig hegedűltetett 's annyira el volt ragadtatva Bihari által, hogy a' más szobában utána várakozókról egészen elfelejtkezett. Vitkovics 's én, a' ki eddig Berzsényi kedvéért hallgattuk Biharit, megunatkozánk 's visszamentünk társainkhoz 's Berzsényit egyedül hagytuk Musikusával. Horvát engemet pirongatni kezdett, hogy miért nem vittem el Berzsényit Virághoz 's más Literátorokhoz: és, hogy miért nem adtam nékie tudtára azt, hogy Berzsényi érkezett? – Végre bejött Berzsényi 's hegedűltette Biharit. Nekünk vacsorát akart parancsolni: mi már utána voltunk. Úgy láttam, hogy ezért elszomorodott. – «De legalább isznak egy két pohár bort az Urak? Bort ide. Te pedig Bihari húzd. Énnekem a' muzsika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik.» – Nem igen nekem, mondék: 's Vitkovics Kazinczy és Kubunyi közt történt anecdotot beszéllett, 's a' beszéd ismét literatúrai lett. Mondá Vitkovics, hogy Kazinczytól épen tegnap kapa levelet, mellyben írja, hogy Berzsényi már útban van. Ah, ha most közöttünk volna! Ezt sóhajtá-fel egyszerre mindenikönk. – Mond el az Atét Pali, így szólla hozzám Horvát 's én elmondám. Mond el már most a' te gonosz Sonettetet is! Horvát és Vitkovics evődni kezdének velem 's a' tréfa tárgya én levék. A' borok megérkeztek. Horváth [!] Kazinczy Eugenia és Thalie egességökért ivott 's utána a' társaság; 's Bihari tust rántott. Ez nagyon tetszett Horvát és Vitkovicsnak 's Biharit megajándékozák. – Kölcsey talán most is Sonetti reimról gondolkozik? Mért nem szóll már egyszer, monda Horvát. No éljenek a' Sonettek! Bihari a' Sonetteknek tust húzott. Berzsényi, úgy vettem észre, már szemmel tartotta Horvátot, de még nem szólla hozzá. – Sophiejét festi-le. Valóban igen derék!

Berzsényi: Az Úr levelez Kazinczyval?

Horvát: Hébe-hóba.

Berzsényi: 'S ki légyen?

Horváth [!]: Horvát vagyok.

Szemere: A' tigris a' maga bőrét...

Vitkovics: Hallgass, irígy!...

Kölcsey: (*mosolyog*)

Most hosszasan magyarázgatá Vitkovics a' Víg László és Horvát neveteket. Berzsényi mondá, hogy a' Pápai Recenzióját olvasá. Amaz Baróti Szabó, Rájnis, Fábchich, Ráth. Kis Jánosról beszéle 's – a' poharak ürültek. Innen Hegyalljai ürmösre invitálá a' társaságot Horvát. Elmentünk hozzá Mutatta Révai két korabeli levelét, manuscriptumát. Virgíl' szavaira fakadozva olvasta el Semtaviát, 's régiségbeli, magyar nyelv historijára tartozó gyűjteményeit, Pestről értekezését, Víg Lászlóját, új Philologuszait mutogatta. Két óra felé éjjél után kísértük által Berzsényit Budára. Ott még egy két pohár veres bor locsoltatott el. Vitkovics 's vele mindnyájan daloltunk. Mikor látjuk egymást? kérdeze egyszer Vitkovics Berzsényit. – «Levelekből látja igazán az ember egymást». Ne féljen az Ur, mig én élek, nem vesznek erőt rajtunk a' Sonettek. Brávó, Vitkovics Úr! nevette Kölcsey a' tréfának. Három óra felé válánk el. Csak egy kéz szorítás vala, mit Berzsényi' szobájában való elválásunkkor nyerhettünk. Nem! Csókot kell tőle kapnom, török-szakad! 'S midőn társaim, Vitkovics és Horvát már az utszán voltak, megöleltem Berzsényit, 's ajkaink öszveforradtak. Csókkal ereszté el *az utánam jött Kölcseyt is*.

Ime itt vagyon Kazinczým' kívánsága szerént a' tudósítás Berzsényiről. Ma reggel adá kezembe Vitkovics az Apr. 14d. költ Széphalmi levelet. Hirtelen akartam betölteni a' kedves parancsolatot: 's levelem ha csonka, ha hijános is, mindazáltal, úgy tartom, igen hosszú.

Beke József

ZRÍNYI ÁLLATAI

Történelmünk bővében van a tragikus hősöknek.

Zrínyi Miklós nevűből kettő is volt, hősként egyik nagyobb a másiknál, halálukra is elmondható: egyik tragikusabb a másiknál. A dédapát a végső soron sikertelen várvédelem Európa-szerte elhíresítí. Annyira, hogy dédunokái még majd' hetven év múltán is „valakik”, hiszen amikor Rómában járnak, VIII. Orbán pápa nemcsak személyesen fogadja őket, hanem latin nyelvű verseskötetének dedikált példányával ajándékozta meg a kamaszkorú Miklóst. (A könyv ma is megvan – Zágrábban.) A két árva Zrínyi fiú halála egyaránt tragikus lesz. A fiatalabbal, Péterrel Bécsújhelyt végez a bakó, Miklóssal a kursaneci erdőben egy állat, a nevezetes vadkan. Dédapjának ellenség golyója jutott: méltó egy vitézhez. Öccsének pallos, ami innen nézve: méltó, a túloldalról: méltatlan. Miklósnak sem harcmező, sem vérpad nem adatott, csupán az erdő zuga és egy állatagyar. Vadásztársai végzetes sebekből vérezve találták a novemberi alkonyatban.

Így végezte a török harcok tábornoki rangú hőse, a magyar barokk kiemelkedő

költője. Vörösmarty írta: „*nincs nemzet, mely oly emberrel dicsekedhessék, aki amellet, hogy fő rendű vitéz volt, fő lenne azok közt is, kik a vitézeket éneklik*”. Hogy a vitéz vagy az énekes dicsősége maradandóbb-e, abban ma már nem vagyunk olyan bizonyosak, mint Zrínyi, aki a „*Non omnis moriar*” biztosítékát elsősorban karja és kardja tetteiben látta: „*Nem írom pennával, / Fekete téntával, / De szablyám élivel, / Ellenség vérivel, / Az én örök híremet.*”

Örök híre kétségtelen, ámde az is, hogy méltatlan vég érte. A sebesült állapot ösztöne legyőzte őt, aki hiába ismerte annyira az állatok természetét, hogy verseibe, írásaiba foglalta őket, többek között éppen hóhérát is – később látjuk – „erdei kan” néven.

A költő Zrínyi sokoldalú, gyakorlatias ember, sikeres katona, képzett hadtudós, szelvényes vadász, aki otthon van erdőn-mezőn, a természetben mindenütt. Nemcsak a füveket-fákat, hanem az állatokat is jól ismeri, és nem könyvből, hanem személyes tapasztalából. Gazdag életművének számtalan helyén érezhető, hogy mindkét lábával a valóság talaján áll, megfogalmazásai az általánosságok helyett a konkrét megfigyelésekre épülnek. Álljon itt erre csupán két példa:¹

*„Demirhám, mint fáklya, hogy látja utolját,
Duplázni akarja vitézséges voltát”
(Sz. v. 14:111)²*

A fáklya a régi idők „lámpája”, de Zrínyi e hasonlata nem arra a közismert tulajdonságára épül, hogy fényt ad. Demirhám nem világít, hanem a végsőkig fokozza „*vitézséges voltát*”, vagyis minden erejét összeszedi az utolsó nagy vitézi erőfeszítésre – ugyanúgy, mint ez a korabeli világítóeszköz, amely mindig élesen fellobbant, mielőtt végképp kialudt volna.

Ugyancsak tapasztalati élmény ad alapot a következő költői képhez. A gyöngyvirág, ez a kedvelt erdei virágocska nem romantikus felfogásban, tehát kellemes illata vagy szép kis harangforma alakja, netán szimbolikus fehér színe miatt szerepel a vádló szerelmes vers e hasonlatában, hanem azért, mert nagyon hamar elhervad:

*„Miért szépségedben magadat elbízta?
Mely mint egy szép gyöngyvirág, hamar elrohad”
(I. IDILIUM 19)*

Ezek után talán nem is meglepő, hogy az állatvilág egyik közismert irodalmi szereplője, a kígyó sem mindig úgy jelenik meg Zrínyi Miklós költői nyelvén, ahogyan megszoktuk, tehát az álnokság vagy a csábító rossz képviselőjeként. Persze Zrínyi műveinek állatseregletében a kígyók leginkább negatív figurák, így a *vipera* is a hagyományos, szólásszerű szerepében látható itt: „*Nem-é vipérákat keblemben neveltem?*” (Sz. v. 1:19), de egy ugyancsak veszélyes kígyófajta, az *áspis* egészen más tulajdonsága miatt kerül be Zrínyi költői eszközei közé. Első látásra furcsállhatjuk is egyik Violához szóló versében ezt a kijelentést:

*„»Kegyetlen, hová futsz? Te árnyéknál könnyebb!
Miért meg nem hallgatsz, áspisnál süketebb!«
Ah ne légy mintegy kű s márvánnál keményebb!
Ne légy salamandra és jégnél hidegebb!”
(II. IDILIUM 1)*

Az ugyanis rendben van, hogy Viola ugyanolyan „könnyű léptű”, mint a költők sok más ihletője, az is érthető, hogy hideg-rideg, kőkemény a költőhöz, de „süketsége” kissé meglepő. Meglepő, de helytálló! Zrínyi ugyanis tapasztalatból tudta – hiszen nem olvashatta – azt, amit mi a nagy Brehmben³ így találunk: „a kígyók éppoly kevéssé hallanak, mint a legtöbb gyíkfa” (tehát az idézetben szereplő *szalamandra* is!). Megtudhatjuk ebből az állattani könyvből, hogy a kísérletek szerint „a különböző hangokra csak akkor reagáltak, ha azok oly erősek voltak, hogy erősen megrezegtették a földet”. Hogy miért éppen ezt a kígyófajtát, az ún. *urészt* emlegeti többször is a költő? Azért, mert alighanem ez a világ legismertebb, „legirodalmibb” kígyója. Már az ókorban is gyakran szerepel: ez van az egyiptomi uralkodó homlokán a királyi hatalom jeleként; ez szerepel a BIBLIÁ-ban, amikor Áron a fáraó elé dobja botját, és az kígyóvá változik; s alighanem Kleopátra halálát is ez okozza, mérge pedig mindig halálos: szelíd kivégzőeszköznek is használták. Felmerülhet, hogy a keleti kígyóbűvölők talán mégis síp-pal-dobbal hatnak rá? Nem, a kígyó nem a hangra, csak gazdája megszokott mozdulataira reagál. Érdemes visszatérni az említett szalamandrára is: hogyan függ ez össze a hideggel? Úgy, hogy igen csak hideg (vérű?) lehet, ha a monda szerint a tűzön is sértetlenül átkúszik.

De tekintsünk körül Zrínyi állatseregletében – érdemes! Száznál is több tagja van ennek: a földön a *hangyától* az *elefántig*, a vízben a *békától* a *bálnáig*, a levegőben a *légytól* a *saskeselyűig* mindenféle rendű és rangú állat szerephez jut itt, hogy segítse a költői eszközvilág teljességét, gazdagítsa a kifejezőmód tárházát. Megjelennek persze a képzeletbeliek is, mint a *griff*, a *főnixmadár* vagy a *hydra*. Van köztük kicsi és nagy, félénk és bátor, szelíd és kegyetlen, szép és rút, lassú és gyors, játékos és veszélyes, közismert és kevésbé az. Bemutatásukat kezdjük talán az utóbbiakkal. Nem mindenki ismeri a kedves *mókust* azon a néven, ahogyan Zrínyi emlegeti: *evét*. Pedig igen fontos szerepe van a költő eszköztárában: az eposz hasonlataiban mindig a gyorsaság, a hirtelen mozdulat kifejezőjeként jelenik meg:

„Könnyen, mint egy evét, ismeg lóra ugrott”
(Sz. v. 7:84)

„Jó lovára ismég, mint evét, fölugra”
(Sz. v. 13:17)

Az, hogy a *banka* néven ismertebb díszes tollazatú madarat *babutának* nevezi, esetleg ki is található, talán az is, hogy az *erdei vad* nem más, mint a – számára majd végzetes – *vadkan*, de van néhány magyarázatra szoruló állatneve is. Ilyen a *mennyei kecske* is, amelyről azt hitték sokáig, talán elírás *fecske* helyett (ami persze ugyanannyira talányos lenne). De Zrínyi természetismeretében meg lehet bízni: az említett Brehm-féle állattan szerint van egy olyan *szalonkafaj*, az ún. középső sárszalonka, amely röptében egy távoli kecske mekegéséhez hasonló hangot hallat – nyilván így hallotta Zrínyi is vadászatai során.

Csak a költő halála után fél évszázaddal jelent meg nyelvünkben a *fóka* kifejezés, de Zrínyinél már van azért neve: *tengerimedve*, s azért említi, mert azt hallotta róla, hogy még a mennydörgéstől sem fél. Zrínyi eposzában egyik jelenetében szerepel egy olyan madárnév, amelynek pontos jelentése után valóságos nyomozást kellett folytatni. A pokol lakóiról van itt szó, akik az angyalokkal viaskodva

„Keszervessen üvöltnek sötét folyhókben.
 Így kákognak hollók, ha sas jön közikben,
 És éjjeli varjúk így járnak széltében.”
 (Sz. v. 15:51)

A jelenet érzékletes és világos, azonban az *éjjeli varjú* szókapcsolat szöveget ütött a fejembe: a varjú nem éjjeli madár, és Zrínyi, a gyakorló vadász aligha tévedhet ebben. Utánanézzve a NySz-ban,⁴ meg is találtam a kifejezést, ott a latin értelmezés is („bubo noctua”), és a példák is arra utaltak, hogy valami bagolyféle, s így már helyén volna az *éjjeli* jelző, de hol van a varjú, ami mégsem bagoly? Kiderült, hogy ez vakvágány: a bagolyfélék között nincs ilyen nevű. Végül egy állattani könyvben⁵ mégis nyomára akadtam: a gémfélék családjába tartozik, igazi neve: *bakcsó*. „Tudományos neve *éjjeli varjú*; ugyanígy életmódjára utal a magyar népies neve, a vakvarjú is.” Szóval ez az eposzbeli *éjjeli varjú* nem varjú, nem is bagoly, hanem *bakcsó*. (Bizonyára „ő” szerepel a bájos „*Csíp, csíp, csóka, vak varjúcska*” kezdetű gyermekversben is.)

A kérdéses állatnevek közé számítható a *gyík* is, mert ebben a hasonlatban aligha a mai értelemben vett ártalmatlan állatocská szerepel:

„...Nem kiált sokáig,
 Mert rámene Dandó, mint ama mérges gyík,
 Szablyáját Dervisben vágá hónaljáig”
 (Sz. v. 6:63)

A magyarázók úgy fogják föl, hogy itt inkább a *sárkány* fogalmáról lehet szó. Maradva ennél: ez a mesebeli szörnyállat igen sokszor előfordul Zrínyi műveiben. A TESz⁶ szerint csak a költő századának elejétől mutatható ki a szó ilyen értelmű használata, az előző időkben a kígyót és a krokodilt illették ezzel a kifejezéssel. Ez a kígyó és sárkány közti azonosság tehát nem véletlenül jelentkezik kétszer is Zrínyinél, mégpedig Herculessel kapcsolatban, akiről a mitológia úgy tudja, hogy csecsemőként már két kígyót is megölt. Zrínyi Hunyadi Mátyásról szóló értekezésében írja: „Nosza most, vitéz király, lássuk, vagy-e olyan mint Hercules, Jupiter fia, aki bölcsőben még két sárkánt ölt meg egyszersmind...” Ezzel arra céloz, hogy Mátyásnak királlyá választásakor azonnal három ellenséggel szemben kellett bizonyítania rátermettségét: a török és a német ellen, sőt harmadikként ott volt a cseh Giskra. A másik hely az eposzban van:

„Talán így Hercules bánt az sárkányokkal...
 Mint Zríni cselekszik török pogányokkal”
 (Sz. v. 6:67)

Az a sok (19) sárkány, amely Zrínyinél előfordul – s talán kígyónak értendő –, mindenesetre veszélyes állat, valamennyi „*dühös, mérges, rettenetes*” jelzőket kap, rokona a döghalálnak, a tigrisnek és a hiénának, a Hydrának és a Chimérának, és korántsem csak a nagy ellenségre, a törökökre értendő. Inkább összefoglalója mindannak, ami veszélyes, ami gyűlölnivaló, s így szerelmes szemrehányásban is helyén lehet:

„Az mérgös kígyót is megszelédéthetném,
Basiliscus haragját megenyhithetném,
 Sárkánt ennyi üdöre megfékezhetném:
 Ihon te kegyelmedre szert nem tehetém!”
 (I. IDILIUM 40)

Megjegyzendő, hogy az itt szereplő mesebeli baziliskusz „rokona” a sárkánynak is, a kígyónak is: olyan koronás fejű sárkánygyík, amelynek már a pillantása is halálos.

Ha végigtekintünk Zrínyi állatainak hosszú során, hiányolhatunk is néhány mai állatnevet. Nincs például köztük a *kutya*. A költő korában már létezett ugyan a szó mai jelentése is, de úgy látszik, Zrínyi e ma használatos – eredetileg állathívogató szóként szereplő – kifejezéssel szemben valamiért előnyben részesítette az ősbibb, finnugor *eb* kifejezést. Ezzel igen bőven él: ötvenötször fordul elő műveiben. Felhasználja mindkét jelentését, mert nemcsak négylábú háziállatunkra, hanem – igencsak sértő értelemben – emberekre is vonatkoztatja. Ez többször úgy fordul elő, hogy valamely megvetett személyt, például hadi ellenfelet illet e szóval:

„*Uram, azt is látod, az pogány töröknek,
 Hogyan vásik foga az hitetlen ebnek,
 Hogy miként árthasson az keresztyéneknek*”
 (Sz. v. 2:77)

De vonatkozhat lekicsinylendő szerelmi vetélytársra is:

„*Szeret az Viola, de jaj, nem engemet!
 Szereti Licaont, azt az hamis ebet*”
 (I. IDILIUM 54)

Jellemző és sajnálatos, hogy kora magyarságára vonatkozóan is ezt a kifejezést használhatja egyik hasonlatában:

„*Az magyarok penig leghenyélőbb népek,
 Egyik az másikat gyűlölik, mint ebek*”
 (Sz. v. 1:65)

A személyes ellenség, Szulimán két idevágó kifejezést is kiérdemel:

„*Vérszopó szelendek, világnak tolvaja...
 El kell menned, vén eb, örök kárhozatra*”
 (Sz. v. 15:98)

Megkapja aztán e megvető kifejezést Zrínyi Mátyás királyról írott értekezésében „*egy német historicus*” is, aki rosszat merészelt írni nagy királyunkról: „*Hitetlen eb, ugatsz a megholt oroszánra, de nem ártasz néki.*” (E klasszikus eredetű motívumot majd Arany is felhasználja A TÖLGYEK ALATT-ban.)

De sose hiányoljuk az összefoglaló *kutya* szót! Zrínyi kárpótol bennünket más kifejezésekkel: az *agár* szó ötször is előfordul nála, igaz, leginkább levelekben („Kegyel-

med *énnékem egy pár agarat ígért volt*” – írta atyai barátjának, Batthyány Ádámnak), de egyik szép versének igazi vadászra valló ellentét-hasonlatában is:

„*Farkas bárányokkal
Előbb fog járkalni,
Nyulat agarakkal
Előbb is fogsz látni,
Engemet Titirussal
Hogysen hallani*”
(FANTASIA POETICA 20)

E szó segítségével fogalmazza meg azt is, hogy a jó katonai vezetőnek *„más dologra nem kell gondot viselni, hanem szüntelen az ellenség veszedelmiről [...] még álmodni is ha lehetne, mint szintén a jó agárnak a vaddal*” (VITÉZ HADNAGY). De szerepel az eposz egyik jelenetében a pásztorkutya is:

„*Vála oly órában, mikor..
...juhász, szántó aluszik kedves álmat,
Juhok mellett nyugszik kuasz, mely megfáradt*”
(Sz. v. 9:43)

Egy másik kutyafajta pedig a szerelmi rajongás és egyben az alávetettség kifejezője:

„*Békót, láncot viselek nyakamon, mint tacsókó,
Nem tagadom bizony, de te légy megoldó*”
(A VADÁSZ ÉS ECHO 8)

Amint a *kutya* szó, úgy a *tehén* sem fordul elő Zrínyinél, de van helyette: *barom, bika, borjú, ökör, tinó*, és van a sok *ló* mellett *kanca, paripa, ménes*.

Nem szerepel a *macska* sem Zrínyi szövegeiben, de a nagymacskafélék közül többen is. Az szinte természetes, hogy az *oroszlán* „király” az előfordulás terén (45-ször szerepel), az is elvárható, hogy leginkább az erő, a vadság kifejezésére szolgál:

„*Mint fene oroszlány megölvén prédáját,
Kevélyen fölette jártatja haragját,
Kegyellen szemével nézi kínlódását,
Gyönyörködik vérben, usztatja nagy haját [=sörényét]:
Igy szintén Deli Vid holt török fölött áll*”
(Sz. v. 6:92–93)

Az azonban meglepő, hogy Zrínyi szerelmes verseiben is gyakran előfordul ez a vérengző állat, leginkább a szemrehányás kifejezéseiben:

„*Mennyivel oroszlány haragosb bárálynál,
Annyival kegyetlenebb te oroszlánynál*”
(FANTASIA POETICA 16)

„Ha oroslány anyád is lett volna néked,
Scitiai medve ha szoptatott téged,
Mégis nem kellene így kegyetlenködnöd”
(I. IDILIUM 16)

Sőt egyik versében egész kis állatsereggel bizonyítja, hogy

„Mindenben szerelem nagyon uralkodik;
Ez széles világ is mind néki adózik.
Nézd, szerelem miát madár mint kinlódik;
Nézd szép fülemilét, mely igen aggódik...
Hát özvegy gilice, mert elveszté társát...
Untalan, óránként neveli sirását...
De ki szerelmesebb, mint az fene vadak,
Griffek, oroslányok s kegyetlen hijennák?
Kegyetlen az erős és vitéz oroslány,
De nősténye előtt szeléd mint egy bárány...
Vad tigris: társához, mint együgyü bárány,
Tudja az szerelmet az szarvas, mit térszen,
Addig nyugodalmat magának nem vészen...
Míg kedves társától örömet nem vészen.
Mit nem csinál az ló, és mit nem fáradoz!
Nyerit, rúg és kapál, míg nem jút társához...
Azt tudod [=hiszed]-é, az halak tengerben mentek
Szerelemtől? elhiggyed, azok is égnek,
Balénák, cethalak és görbe delphinek,
Cupidónak harácsot [=adót] ezek fizetnek.”
(I. IDILIUM 24–33)

Zrínyi kifejezőmódjának egészen sajátos jellemzője, hogy – főként hadtudományi műveiben – a meggyőzés céljából és a könnyebb érthetőség kedvéért igen gyakran alkalmaz szólásokat, példabeszédeket és ezek között olyanokat, amelyekben állatok szerepelnek. Ilyen ez is: „Mit használ, ha jó a had, rossz a kapitány [...] jobb hogy szarvasok legyenek és nyulak a vitézlő rend [=a közkatona], és a kapitány oroslán, hogyse oroslánok azok, és a kapitány nyúl” (VITÉZ HADNAGY). Meg ez a török szólás is: „ha a te ellenséged olyan is mint az elefánt, annyinak tartsad mint a legyet, ne félj tőle; ha olyan is mint a légy, úgy se vedd meg, hanem oltalmazd tőle magadat mint az elefánttól” (VITÉZ HADNAGY).

Zrínyi céljai érdekében felhasználja a legegyszerűbb, mondhatni: népies hangzású szólásmondásokat is. Csupán kettő ezek közül: a könnyen szitkozódó, nagyhangú katonát így inti a VITÉZ HADNAGY-ban: „amely tik [=tyúk] sokat kotkodácsol, keveset tojik”; az ÁFIUM-ban pedig így figyelmeztet arra, hogy bajunkban hiába számítunk az idegenek együtt érző segítségére: „akinek nem borja, nem nyalja”.

Különösen szívesen foglal bele prózai műveibe olyan tanulságos állatmeséket, amelyek közérthető és ugyanakkor szellemes módon fejezik ki a komoly mondanivalót. Amikor például a rossz előjelekről és álmokról értekezik, így tanít: „Nem kell megrettenni az álomtól sem más jeltől; a harkály, a róka, a holló micsodás jelt tud nékem mondani, hogy így szól avagy amugy [...]. Olvasd meg annak a vitéz római kapitánnak cselekedetét, melynek

vitézit midőn egy harkály mind elijesztette volna, hogy ritkán és rutul szólott, fogta a kézijjat és a nyilat, úgy lőtte hogy mingyárt leesett a fáról, osztán visszafordulván a vitézekhez, azt mondta nekik: *Látjátok-é, miképpen csaltokoztok; azt tudjátok [=hiszitek], hogy e madár jövődőt tud mondani, s miért hát maga szerencsétlenségét meg nem jövődölte?*” (VITÉZ HADNAGY.) Hasonlóan frappáns hatású az ÁFIUM-ban az Aesopustól átvett példabeszéd a bátorságról: a nyulak „*megunakodván*” életüktől gyávaságuk miatt, vízbe akarják ölni magukat, ám „*a parton lévő békák megijjedvén a nyulaktul, a tóba beszökdösének, kit [=amit] meglátván egy öreg nyúl, így kiálta fel a többinek: Megálljatok, nyulak; mi azért megyünk vala a tóban veszni, hogy azt tudtuk, nincs nálunknál félenkebb állat; de imé, látjuk, a békák még nálunknál is félenkebbek, mert mielőttünk ugrának bé a tóban; azért ne öljük meg magunkat ez egyszer*”.

Külön fejezetet érdemelnének itt azok a kifejezések is, amelyek nem állatnevek, de velük kapcsolatosak. Itt csak felsorolok néhányat ízelítőnek: „*aranyborjú, békanyál, eb-ugatás, farkaságyú [mint ágyúfajta], farkasbőr, hiúzkölyök, lóterh [mint súlymérték], orosz-lánkölyök, ökörzarv, rákhát, rárószárny, rárótoll, rókamál, sastoll, tikmony [=tyúktojás], vas-macska*”.

Végül egy olyan összefüggés, amely akkor is érdekes, ha csak véletlen, és akkor is jellemző a magyar költői magatartásetika kényszerű folyamatosságára, ha csak feltételezés, hogy Radnóti olvasta – miért ne olvashatta volna? – a VITÉZ HADNAGY e helyét: „*miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, úgy a vitéz embernek is kell cselekedni; mikor annyiban jut állapotja, hogy nincs más mód becsületes megmaradásában, utolsó lélegzetig kell vitézséget mutatni*”. Radnóti Miklós így ír MINT A BIKÁ című versében:

„*S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén és fölzagol a levegőbe. Érzí, hogy hegyi erdőkön az őzbak megáll; fülel és elpattan a széllal, mely farkascsorda szagát hozza sziszegve, – fölzagol s nem menekül, mint menekülnek az őzek; elgondolja, ha megjön az óra, küzd és elesik s csontjait széthordja a tájon a horda – és lassan, szomorún bóg a kövér levegőben.*

*Így küzdök én is és így esem el majd,
s okulásul késő koroknak, csontjaim őrzi a táj.*”

1933

Jegyzetek

1. Valamennyi idézet forrása: Z. M. ÖSSZES MŰVEI. Szerk. Kovács Sándor Iván. Kortárs Könyvkiadó, 2003.

2. Sz. v. = SZIGETI VESZEDELEM.

3. Brehm: AZ ÁLLATOK VILÁGA. Kassák Kiadó, 1995, XI. 179.

4. MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR... III. Szerk.

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Bp., 1893. 1019.

5. URÁNIA ÁLLATVILÁG, MADARAK. Gondolat Kiadó, 1972. 75.

6. A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

Kőríz Imre

UT PICTURA POESIS

Konkrétumok ne említettessenek.
 Festményszerű vagy kollázs jellegű,
 esetlegességében is kimunkált,
 legyen, akár egy montázs a falon,
 olyan, akár egy emlékeztető
 keretes tábla (esküvői képpel,
 Leonardo fiatal lányfejével,
 Alberobello csúcsos tetejű
 trullijaival [vagy trullóival],
 gyerekrajzokkal, rúzzsal írt levéllel,
 egy képpel – „Moins je ressemblerai
 à un mannequin, plus je serai fière” –
 egy áruházi automatában
 készült fotócsík egyik kockájával
 [a hetvenes években a legtöbb férfi
 úgy nézett ki, masszív barkóival,
 bőrkabátjában, mint egy traktoros],
 de mindenekeelőtt a nélkülözhe-
 tetlen gombostűk, színes rajzszögek
 szúrásával a puha parafában).

EZ AZ EGÉSZ

„Egyszer fenn, egyszer lenn,
 hullámvasút az életem”,
 vagy hullámpapír, az is passzol
 a mulatós zenék értéktelen, gépi basszusaihoz
 (jobb nyitva hagyni az ablakot,
 mert akkor legalább valami melódia is felfogható,
 nem csak a trendi tuctuc-tuctuc,
 amelyet semmi párna, semmi Sosztakovics a fülben el nem nyom):
 a sarki kocsmában hat-hét alkoholbeteg kedvéért
 egész nap, egész héten
 – ahogy egy új antiperspiráns on olvasható: 24/7 –
 tart a lakodalom.

Furcsa.

Errefelé egy csomó kocsmá van,
az egyik még a Kántorban is szerepelt,
úgyszólván csillagászati távolságokra juthat el az ember úgy,
hogy csak kocsmánál megy át a túlsó oldalra – de zene csak itt,
nem is tudom, talán a csapason múlik,
lehet, hogy irtózik a csöndtől
(az autó- és buszforgalom,
valamint a szemközti gumiszerviz üzemi zajai neki nyilván csönd),
mint a nő az üres vízszintes felületektől:
egy látens feminin csapos, egy audionő,
meg kéne nézni.

És a csótányok is jönnek,
estéknént nem győzöm eltaposni őket a járdán,
csámpásan iszkoló, undorító bonbonokat;
nem tudom, eddig hol voltak,
mindig tartogat valamit az élet,
ablak előtt társadalmi életet élő környékbelieket,
ajtó előtt partizó szomszédokat –
végül is patkányok is jöhetnek,
norvég patkányok, amelyek
reccs, eltörrik a vadászgörény gerincét,
vagy kopogó szellemek,
pitbulltartók, zombik, neonácik –
önkényes lakásfoglaló fiatal házaspár már volt,
orgazda férjjel, aranyos kislánnyal,
évekkel a kiköltözésük után találtam
a padlásfeljáró párkánya alatt
néhány szlovák forgalmi.

De végül is mindegy,
mint az, hogy a kertben hússzínű
hortenziák pompáztatják a nagy fejüket,
vagy csak a zsenge tök virágzik –
a közvetlen szomszédom például nem más,
mint az egyik régi forintcímlet hasonló nevű, oldalági rokona,
ez az egész mindegy, minden minden,
minden ízében élet.

Vladimir Nabokov

SZALONDRÁMA 1945-BŐL

M. Nagy Miklós fordítása

Történetesen van egy bectelen névrokonom – a becenevüinktől a vezetéknevünkig minden egyezik –, akit sohasem láttam hús-vér valójában, de vulgáris személyiségére következtethettem életem kastélyába való véletlenszerű betolakodásaiból. Prágában kezdődött a bonyodalom, amikor ott éltem a húszas évek közepén. Egyszer levelet kaptam egy kis könyvtártól, amely nyilván a Fehér Hadsereghez kapcsolódó valamiféle szervezethez tartozott; az is, akárcsak jómagam, elhagyta Oroszországot. Dühös hangnemben azt követelték tőlem, hogy azonnal juttassam vissza hozzájuk a *Cion bölcséinek jegyzőkönyvei* nálam lévő példányát. Ez a könyv, amelyet a régi időkben sóvár nagyrabecsülésével tüntetett ki a cár, hamisítvány volt, egy félig írástudatlan szélhámos fabrikálta, akit a titkosrendőrség fizetett le, éspedig kizárólag abból a célból, hogy pogromokat szítsanak a segítségével. A könyvtáros, akit az aláírása szerint „Szinyepuzov”-nak hívtak (azaz „Kékhasú”-nak – ez a vezetéknev hasonlóképpen ragadja meg egy orosz ember fantáziáját, mint a „Winterbottom” egy angolét), azt állította, hogy több mint egy éve nálam van a szóban forgó könyv, melyet nem átallott „népszerű és értékes munkának” nevezni. Utalt rá, hogy korábban már küldtek értesítést ez ügyben Belgrádba, Berlinbe és Brüsszelbe is, nyilván azokba a városokba, amelyekbe névrokonom elvetődött.

Úgy képzeltem, egy fiatal, nagyon fehér emigráns lehet az illető az automatikusan reakciós típusból, aki, miután tanulmányait félbeszakította a forradalom, a hagyományos módszerekkel ügyesen kárpótolta magát az elvesztegetett időért. Nyilvánvalóan nagy utazó volt; mint ahogy én is – ez lehetett az egyetlen közös vonásunk. Egy orosz nő Strasbourgban megkérdezte tőlem, hogy testvérem-e az a férfi, aki feleségül vette az unokahúgát Liège-ben. Egy tavaszi napon Nice-ben faarcú, hosszú fülbevalót viselő lány jelent meg a szállodámban, velem akart találkozni, de aztán egyetlen pillantást vetett rám, bocsánatot kért, és elment. Párizsban kaptam egy táviratot az alábbi zaklatott szöveggel: „NE VIENS PAS ALPHONSE DE RETOUR SOUPÇONNE SOIS PRUDENT JE T'ADORE ANGOISSÉE”, és bevallom, volt bennem némi káröröm, amikor elképzeltem az ily módon elkerülhetlenné vált botrányt: ahogy léha névhasonmásom virággal a kezében rátör Alphonse-ra és hites nejére. Néhány évvel később, amikor Zürichben tartottam előadásokat, egyszer csak letartóztattak azzal a váddal, hogy összetörtem *három* tükröt egy étteremben – afféle triptichonként, melyen névhasonmásom részegen látható (első tükrő), majd nagyon részegen (második tükrő) és tökrészen (harmadik). Végül 1928-ban egy francia konzul nyersen megtagadta, hogy pecsétet üssön ütött-kopott, tengerzöld Nansen-útlevelembe, közölve, hogy egyszer engedély nélkül léptem be az országba. A kövér dossziéban, amit végül is elővett, megpillanthattam névhasonmásom arcát. Nyasett bajsza és kefefrizurája volt a gazfickónak.

Amikor nem sokkal ezután átjöttem az Egyesült Államokba, és letelepedtem Bostonban, biztos voltam benne, hogy leráztam abszurd árnyékomat. Aztán – hogy egészen pontos legyek, a múlt hónapban – jött egy telefonhívás.

Kemény és csillogó hangján egy hölgy azt közölte velem, hogy ő Mrs. Sybil Hall, Mrs. Sharp közeli barátja, aki levelében arra kérte őt, hogy *lépjön kapcsolatba* velem. Ismertem egy Mrs. Sharpot, és meg sem fordult a fejemben, hogy esetleg egyikünk sem a szóban forgó személy: se az én Mrs. Sharpom, se jómagam. Az aranyhangú Mrs. Hall elmondta, hogy egy kis gyűlést tart a lakásán péntek este, és szeretné, ha elmennék rá, mert mindabból, amit rólam hallott, egészen bizonyosra veszi, hogy roppantmód érdekelni fog az eszmecsere. Bár viszolygok mindenfajta gyűléstől, mégiscsak elfogadtam a meghívást, mert furdalt volna a lelkiismeret, ha valami módon csalódást okozok Mrs. Sharpnak, ennek a kedves, gesztenyebarna nadrágos, rövid hajú öreg hölgynek, akivel Cape Codon ismerkedtem össze, ahol egy fiatalabb nővel közösen volt nyaralója; mindkét hölgy egyedülálló, mindkettő középszerű baloldali művész és egyébként elbűvölő teremtetek.

A jelen beszámoló témájához semmilyen módon nem kapcsolódó balszerencse folytán jóval később értem Mrs. Hall lakására, mint szerettem volna. Az agg liftkezelő, aki furamód hasonlított Richard Wagnerre, komoran felvitt, Mrs. Hall mosolytalan szobalánya pedig, meg sem mozdítva hosszú kezét, némán megvárta, míg levetem kabátomat és kalocsnimat az előszobában. A dekoráció főmotívumát itt egy díszes kínai váza képezte, magas, beteges színű fürmedvény, az a fajta, amitől mindig iszonyatos boldogtalanság kerít hatalmába.

Miközben átmentem egy öntudatos kis szobán, amely tele volt a reklámszövegírók által „előkelőnek” nevezett élet különféle jelképeivel, és bevezettek – mármint elméletileg, a szobalány ugyanis időközben lemorzsolódott – egy nagy, derűs, polgári szalonba, lassacskán gyanítani kezdtem, hogy ez pontosan az a fajta hely, ahol az embert egyszer csak bemutatgatják valami agyalágyult vénségnek, aki egyszer kaviárt evett a Kremlben, vagy egy fafejű szovjet funkcionáriusnak, és hogy az ismerősöm, Mrs. Sharp, aki valami okból mindig zokon vette a párt irányvonala, a kommunisták és a fonográf iránti megvetésemet, szegény fejével azt találta ki, hogy egy ilyen élmény áldásos hatással lehet szentségtörő gondolkodásomra.

Tíz-tizenkét emberből állt a társaság, amelyből a háziasszony egy hosszú végtagú, lapos mellű nő alakjában vált ki, rúzsmaszatos kapafogakkal. Gyorsan bemutatott sztárvendégének csakúgy, mint a többieknek, majd azonnal folytatódott a társalgás, melyet belépésem megakasztott. A sztárvendég kérdésekre válaszolt. Törékenynek tetsző ember volt ragyogóan sima, sötét hajjal és csillogó szemöldökkel, és olyan fényesen megvilágította a vállánál lévő magas állólámpa, hogy ki lehetett venni a korpaszemeket szmokingja gallérján, és az ember megcsodálhatta összekulcsolt kezének fehérségét, az egyik különben hihetetlenül petyhüdtnek és nedvesnek tűnt. Az a fajta fickó volt, akinek gyenge állán, beesett arcán és boldogtalan ádámcsutkáján pár órával borotválkozás után, amikor lekopik róla a szerény púder, kékszürke pettyekkel borított szederjes foltok szigetcsoportja ütözik ki. Címeres gyűrűt viselt, és valami furcsa okból egy sötét bőrű New York-i orosz lány jutott az eszembe róla, akit annyira aggasztott, hogy zsidónak nézik, már ahogy ő képzelte a zsidókat, hogy mindig keresztet viselt a nyakában, jóllehet éppoly kevés vallási érzés szorult belé, mint ész. A vendég csodálatra méltó folyékonyssággal beszélt angolul, de a kemény „dzsár” a „Germany” kiejtésében és a makacsul vissza-visszatérő „wonderful” jelző, aminek az első szótagja „wan”-nak hangzott, elárulta teuton származását. Németet vagy zenét vagy mindkettőt taníthatott épp vagy taníthatott valamikor vagy fog tanítani valahol Közép-Nyugaton, de nem hallottam jól a nevét, úgyhogy dr. Shoe-nak fogom hívni.

– *Hát persze* hogy őrült volt! – kiáltott fel dr. Shoe, válaszul valamelyik hölgy kérdésére. – Csak egy őrült baltázhatta el úgy a háborút, ahogyan ő. És persze önökkel együtt remélem, hogy ha netán életben maradt, nagyon gyorsan bedugják egy szanatóriumba valamelyik semleges országban. Megérdemelné. Őrülség volt Oroszországot megtámadni Anglia lerohanása helyett. Őrülség volt azt gondolni, hogy a Japán ellen viselt háború meg fogja akadályozni Rooseveltet abban, hogy energikusan beleártsa magát az európai ügyekbe. A legrosszabb őrült az, aki nem veszi figyelembe annak a lehetőségét, hogy valaki más is őrült lehet.

– Az ember önkéntelenül azt érzi – mondta egy kövér kis hölgy, akit, azt hiszem, Mrs. Mulberrynek hívtak –, hogy fiaink ezrei, akiket megöltek a Csendes-óceánon, még ma is élnének, ha azt a sok repülőgépet és tankot, amit Angliának és Oroszországnak adtunk, Japán megsemmisítésére használtuk volna.

– Pontosan – mondta dr. Shoe. – És ez Adolf Hitler hibája volt. Őrülségében nem vette számításba a felelőtlen politikusok mesterkedéseit. Őrülségében azt hitte, hogy más kormányok majd az irgalom és a józan ész elvei szerint cselekednek.

– Mindig Prométheuszra gondolok ilyenkor – mondta Mrs. Hall –, Prométheuszra, aki ellopta a tüzet, és a haragó istenek megvakították.

Egy világoskék ruhát viselő öreg hölgy, aki a sarokban kötögetett, arra kérte dr. Shoe-t, magyarázza el, miért nem lázadtak fel a németek Hitler ellen.

Dr. Shoe egy pillanatra leeresztette szemhéját. – Szörnyű a válasz erre a kérdésre – mondta erőt véve magán. – Mint tudják, magam is német vagyok, szintisza bajor családból származom, s ugyanakkor ennek az országnak vagyok a lojális polgára. Mindazonáltal valami nagyon szörnyű dolgot fogok mondani volt honfitársaimról. A németek – megint félig lehunyta puha pilláit –, a németek álmodozók.

Mostanra természetesen tisztában voltam vele, hogy Mrs. Hall Mrs. Sharpja éppúgy nem egyezik meg az én Mrs. Sharpommal, ahogy jómagam a névrokonommal. A rémálom, amibe belecsöppentem, az ő számára minden bizonnyal rokon lelkek között töltött kellemes estének tűnt volna, dr. Shoe pedig alighanem roppant intelligens és ragyogó eszű *causeur*-nek. A félszég és talán valami morbid kíváncsiság is visszatartott attól, hogy távozzam. Amellett mindenfajta izgalomtól olyan szörnyen dadogok, hogy ha netán megkísérlem elmondani dr. Shoe-nak, mi a véleményem róla, az úgy hangzott volna, mint a fagyos éjszakában robbanásszerűen fel-felberregő motorkerékpár, ahogy ahogy sem akar beindulni, mindjobban dühítve az elővárosi utca türelmetlen lakóit. Körülnéztem, próbálva meggyőzni magam, hogy ezek itt valóságos emberek, nem pedig egy Punch és Judy show szereplői.

Egyik nő sem volt különösebben csinos, mindannyian negyvenöt év fölött járhattak, némelyik jó sokkal. Bizonyos lehetett benne az ember, hogy valamilyen klubnak a tagja mindegyik: könyvklubnak, bridzsklubnak, csevegőklubnak és az elkerülhetetlen halál nagy, hűvös együletének. Mindegyik vidámnak és sterilnek tűnt. Néhányuknak lehetek éppen gyerekei, de hogy miként hozták létre őket, az mostanra elfeledett rejtélyé változott; sokan az alkotóerő pótlékát különféle esztétikai törekvésekben találták meg, így például a gyűléseiknek helyet adó szobák csinosítgatásában. Ahogy a közvetlenül mellettem ülő, szeplős nyakú, temperamentumosnak tetsző hölgyre pillantottam, tudtam, hogy miközben el-elkalandozva hallgatja dr. Shoe-t, minden bizonnyal egy dekorációs probléma jár a fejében valamilyen társasági eseménnyel vagy a háborús időket idéző műsoros esttel kapcsolatban, melynek jellegét ennél pontosabban nem tudtam meghatározni. De azt tudtam, hogy roppant fontos számára az a kis egyedi ecset-

vonás. „Valami kell az asztal közepére – gondolta. – Olyan, amitől az emberek eltátják a szájukat – talán egy hatalmas tál műgyümölcs. Természetesen nem viaszból. Valami olyan szép márványszerű.”

Roppant sajnálom, hogy nem rögzítettem a hölgyek nevét az agyamban, amikor bemutatattak nekik. Két kemény széken feszítő, nádszálvékony, fölcserélhető hölgy neve „N”-nel kezdődött, a többiek közül pedig az egyiket egész biztosan Miss Bissingnek hívták. Ezt tisztán hallottam, de később a fejek vagy fejszerű objektumok egyikével sem tudtam összekapcsolni. Dr. Shoe-n és rajtam kívül egyetlen férfi volt még ott. Kiderült, hogy a honfitársam, egy bizonyos Malikov vagy Melnyikov ezredes, bár Mrs. Hall szájából inkább Milwaukee-nak hangzott a neve. Miközben sápadt üdítőitalt kínáltak körbe, bőr recsegéséhez hasonló zajjal felém hajolt, mintha lószerszámot viselt volna kopott, kék öltönye alatt, és rekedt orosz suttogással közölte, hogy van szerencséje ismereni nagyra becsült bácsikámat, akit azon nyomban magam elé képzeltem mint egy pozsgás, ám ízetlen almát névrokonom családfáján. Dr. Shoe-nak azonban újból megeredt a szava, és az ezredes kiegyenesedett, hátráló mosolyában egy törött, sárga szemfog tárt fel, és diszkrét mozdulatai azzal kecsgették, hogy később majd jót beszélgetünk.

– Németország tragédiája a kulturált Amerika tragédiája is – mondta dr. Shoe, miközben gondosan összehajtogatta a papírszalvétát, mellyel megtörölte vékony száját. – Számos nőklubban és egyéb oktatási központban tartottam már előadást, és mindent azt láttam, hogy ezt az európai háborút, amely most szerencsére véget ért, milyen mélyen megvetik a kifinomult, érzékeny lelkek. És azt is észrevettem, hogy a kulturált amerikaiak milyen sóváran idézik fel emlékezetükben a boldogabb napokat, az úti élményeiket, egy felejthetetlen hónapot vagy még felejthetlenebb évet, melyet egykoron a művészet, a zene, a filozófia és a derű országában töltöttek. Emlékeznek ottani drága barátaikra, a tanulással, jólétben töltött hónapokra egy német nemesi család kebelén, arra, hogy milyen makulátlanul tiszta volt minden, a dalokra, melyekkel egy-egy tökéletes nap nyugtát dicsérték, a csodálatos kisvárosokra és a szívélyességnek és szerelemnek arra a világára, melyet Münchenben vagy Drezdában találtak.

– Az *én* Drezdám nincs többé – mondta Mrs. Mulberry. – A bombáink elpusztították a várost is mindazzal együtt, amit jelképezett.

– Azok történetesen brit bombák voltak – mondta dr. Shoe lágyan. – De természetesen a háború az háború, bár elismerem, nehéz lenne elképzelni, amint német bombázópilóták szándékosan valamilyen szent történelmi helyet választanak célpontul Pennsylvaniában vagy Virginiában. Igen, a háború szörnyű. És szinte elviselhetetlenül szörnyű akkor, amikor két olyan nemzetre kényszerítik rá, amelyek annyi mindenben közösek. Talán paradoxonnak fogják tartani, de akkor is igaz, hogy amikor az ember az Európában lemezárólt katonákra gondol, azt mondja magában, ők legalább megmenekültek azoktól a szörnyű kétségektől, amelyekről nekünk, civileknek, szótlannul kell szenvednünk.

– Azt hiszem, ez nagyon is igaz – jegyezte meg Mrs. Hall, lassan bólogatva.

– És mi a helyzet azokkal a történetekkel? – kérdezte egy kötögető öreg hölgy. – Azokkal a történetekkel, amelyek folyton olvashatók az újságokban a német atrocitásokról. Feltételezem, hogy ez nagyrészt propaganda.

Dr. Shoe fáradtan elmosolyodott. – Vártam ezt a kérdést – mondta szemernyi szomorúsággal a hangjában. – Sajnos, a propaganda, a túlzás, a hamisított fényképek és egyebek a modern háború eszközei. Nem lennék meglepve, ha a németek maguk is találtak volna ki történeteket arról, hogyan kegyetlenkedtek az amerikai katonák ár-

tatlan civilekkel. Csak gondoljanak bele, mennyi ostobaságot kitaláltak az úgynevezett német atrocitásokról az első világháborúban – azok a borzalmas legendák a megrontott belga asszonyokról és a többi. Nos, közvetlenül a háború után, 1920 nyarán, ha nem tévedek, egy német demokratákból álló különleges bizottság alaposan megvizsgálta az egész ügyet, és mindannyian tudjuk, mennyire pedánsan alaposak és precízek tudnak lenni a német szakértők. Nos, egyetlen szikrányi bizonyítékot sem találtak arra vonatkozólag, hogy a németek ne viselkedtek volna katonák és úriemberek módján.

Az egyik Miss N. ironikusan megjegyezte, hogy a külföldi tudósítónak meg kell élniük valamiből. Szellemes megjegyzés volt. Mindenki értékelte ironikus és szellemes megjegyzését.

– Másfelől – folytatta dr. Shoe, amikor elsimultak a derű hullámai –, felejsük el egy pillanatra a propagandát, és nézzük a sziürke tényeket. Engedjék meg, hogy önök elé rajzoljak egy kis képet a múltból, egy meglehetősen szomorú kis képet, melyet talán mégiscsak fontos látnunk. Arra kérem önöket, képzeljék el, amint a német fiúk büszkén bevonulnak valamelyik lengyel vagy orosz városba, melyet meghódítottak. Énekelve masíroztak. Nem tudták, hogy a Führerük örült; ártatlanul hittek benne, hogy reményt, boldogságot és csodálatos rendet visznek az elesett városba. Nem tudhatták, hogy Adolf Hitler sorozatos hibáinak és téveszméinek következtében a hódításuk végző soron ahhoz vezet majd, hogy az ellenség lángoló csatatérre változtatja azokat a városokat, amelyekbe, ahogy ők, a német fiúk gondolták, örök békét visznek. Ahogy bátran, teljes díszben meneteltek az utcákon a csodálatos harci gépezeteikkel és zászlaikkal, mindenkire és mindenre mosolyogtak, mert szívszaggatóan szívélyes és jó szándékú emberek voltak. És ártatlan lélekkel hasonlóképpen barátságos fogadtatásra számítottak a lakosság részéről. Aztán fokozatosan rájöttek, hogy az utcák mentén, melyeken ők olyan fiatalosan, olyan magabiztosan menetelnek, zsidók szótlán és mozdatlan tömegei állnak, akik gyűlölettel nézik őket, és sértegetnek minden pillaladó katonát, persze, nem szavakkal – annál okosabbak voltak –, hanem sötét pillantásokkal és rosszul leplezett gúnyos mosolyokkal.

– Ismerem ezt a fajta pillantást – jegyezte meg Mrs. Hall komoran.

– De *ők* nem ismerték – mondta dr. Shoe panaszos hangon. – Ez a lényeg. Ők meglepődtek. Nem értették, és meg voltak sértve. Na és mit tettek? Először próbálták leküzdeni azt a gyűlöletet türelmes magyarázatokkal és kedves kis gesztusokkal. De a gyűlölet fala, mely körülvette őket, csak egyre vastagabb lett. Végül kénytelenek voltak börtönbe zárni a gonosz és arrogáns szövetség vezetőit. Mi más tehettek volna?

– Én véletlenül ismerem egy öreg orosz zsidót – mondta Mrs. Mulberry. – Ó, csak Mr. Mulberry üzleti ismerőse. Nos, egyszer bevallotta nekem, hogy boldogan megfojtaná a saját kezével az első német katonát, akivel találkozik. Annyira megdöbbenem, hogy csak álltam ott, és nem tudtam, mit feleljek.

– Én tudtam volna – mondta egy kövér nő, aki szélesen széttett térddel ült. – Ami azt illeti, túlságosan sokat beszélnek a németek megbüntetéséről. Pedig hát ők is emberek. És minden érző lélek egyetértene azzal, amit ön mondott, hogy nem felelősek azokért az úgynevezett atrocitásokért, amelyek nagy részét valószínűleg a zsidók találták ki. Megőrülök, amikor azt hallom, hogy az emberek még mindig annyit fecsegnek a krematóriumokról meg a kínzókamrákról; ha egyáltalán léteztek, csak néhány Hitlerhez hasonló örült működtette őket.

– Nos, attól tartok – mondta Mr. Shoe a lehetetlen mosolyával –, az embernek meg kell értenie és figyelembe kell vennie az élénk szemita képzelet működését, amely az

amerikai sajtót irányítja. És azt sem szabad elfelejteni, hogy volt sok olyan tisztán közegészségügyi intézkedés, amit az akkurátus német csapatok annak érdekében kényszerültek meghozni, hogy megoldják a táborban elhunyt idős emberek holttesteinek, illetve, egyes esetekben, a tífuszjárvány áldozatainak problémáját. Én magam egészen mentes vagyok mindenféle faji előítéllettől, és nem értem, mi közük lenne ezeknek az ősrégi faji problémáknak ahhoz, hogy miként kezeljük Németországot most, hogy kapitulált. Különösen, ha arra gondolok, hogyan bánnak a britek a bennszülöttekkel a gyarmataikon.

– Vagy hogy a zsidó bolsevikok hogyan bántak az orosz néppel – *aj, aj, aj!* – jegyezte meg Melnyikov ezredes.

– De most már nem ez a helyzet, ugye? – kérdezte Mrs. Hall.

– Nem, nem – mondta az ezredes. – A nagy orosz nép megébredt, és enyém ország megint nagy ország. Három nagy vezérünk volt. Volt Iván, akit az ellenségei Rettentetnek neveztek, volt Nagy Péter, és most van Joszif Sztálin. Én fehérorosz vagyok, és szolgáltam a Cári Gárdában, de amellettt vagyok orosz hazafi és orosz keresztény is. Ma minden egyes szóban, amely Oroszországból jön, érzem a hatalmat, érzem a vén Oroszország-anyácska ragyogását. Most újra a katonák, a vallás és az igazi szlávok országa. És azt is tudom, hogy amikor a Vörös Hadsereg bevonult a német városokba, egyetlen haj sem hullott le a német vállakról.

– Fej – mondta Mrs. Hall.

– Igen – mondta az ezredes. – Egyetlen fej sem a vállakról.

– Mindannyian csodáljuk a honfitársait – mondta Mrs. Mulberry. – De mi van, ha a kommunizmus átterjed Németországra?

– Ha megengedik, lenne egy felvetésem ezzel kapcsolatban – mondta dr. Shoe. – Szeretnék rámutatni, hogy ha nem vagyunk óvatosak, nem lesz többé Németország. A fő probléma, amellyel ennek az országnak szembe kell néznie, annak megakadályozása, hogy a győztesek rabságba döntsék a német nemzetet, és elvigyék a fiatalokat és egészségeseket éppúgy, mint a sántákat és öregeket – értelmiségieket és civileket –, hogy fegyencekként dolgozzanak a hatalmas keleti területeken. Ez ellentétes volna a demokrácia és a háború minden alapelvével. Ha azt mondják erre, hogy a németek ugyanezt tették azokkal a nemzetekkel, melyeket meghódítottak, hadd emlékeztessen önöket három dologra: először is, hogy a német állam nem volt demokrácia, és nem lehetett elvárni tőle, hogy demokráciaként viselkedjen; másodsor, hogy a legtöbb, ha nem az összes úgynevezett „kényszermunkás” a saját akaratából ment Németországba; harmadszor pedig – és ez a legfontosabb –, hogy elegendő ételt és ruhát kaptak, és civilizált körülmények között éltek, amit, az Oroszország hatalmas lakossága és földrajzi adottságai iránt érzett minden természetes csodálatunk ellenére, a németek aligha találhatnak meg a szovjetek országában.

– Azt sem szabad elfelejtenünk – folytatta dr. Shoe, drámaian megemelve hangját –, hogy a náciizmus igazából nem német, hanem idegen szervezet volt, amely elnyomta a német népet. Adolf Hitler osztrák volt, Ley zsidó, Rosenberg félig francia, félig tatár. A német nemzet éppannyit szenvedett ez alatt a nem német iga alatt, mint amennyit a többi európai ország szenvedett a földjükön viselt háború miatt. A civileknek, akiket nemcsak megcsonkítottak és megöltek, hanem féltve őrzött tulajdonaikat és csodálatos házaikat is megsemmisítették a bombák, nem sokat számít, hogy ezeket a bombákat német vagy szövetséges gépek dobták-e le. Németek, osztrákok, olaszok, románok, görögök és Európa népei mindahányan most ugyanannak a tragikus test-

vériségnek a tagjai, mind egyenlők a nyomorúságban és a reményben, mindet egyformán kell kezelnünk, és hagyjuk meg a bűnösök megtalálásának és elítélésének feladatát a jövő történéseinek, az elfogulatlan öreg tudósoknak az európai kultúra halhatatlan központjaiban, Heidelberg, Bonn, Jéna, Lipcse, München fenséges egyetemem. Hadd terjessze ki újból sasszárnyait Európa fönixmadara, és Isten áldja Amerikát.

Áhítatos csend volt, amíg dr. Shoe reszkető kézzel meggyújtott egy cigarettát, majd Mrs. Hall bájos, kislányos gesztussal összeszorította a tenyerét, és arra kérte vendégét, hogy fejezze be a gyűlést valamilyen kedves zenével. Dr. Shoe felsőhajtott, felállt, rálépett a lábamra, amikor elhaladt mellettem, bocsánatkérően megérintette a térdem az ujjhegyeivel, majd leült a zongora elé, lehajtotta fejét, és néhány harsányan néma másodpercig mozdulatlan maradt. Aztán lassan, nagyon finoman egy hamutartóra helyezte a cigarettáját, a zongoráról Mrs. Hall segítőkész kezébe tette át a hamutartót, és megint lehajtotta a fejét. Végül enyhén elcsukló hangon azt mondta: – Először is eljátszom a „Csillagos-sávós lobogó”-t.

Érezve, hogy ez már több, mint amennyit el tudok viselni – eljutottam arra a pontra, amikor fizikai rosszullét környékezett –, felálltam, és sietve kimentem a szobából. Ahogy a szekrény felé közeledtem, ahová a szobalány a holmimat tette, Mrs. Hall utolért a távoli zene hullámával együtt.

– Mennie kell? – mondta. – Mindenképp mennie kell?

Megtaláltam a kabátomat, leejtettem a vállfát, és beleléptem a kalocsnimba.

– Maguk vagy gyilkosok, vagy bolondok – mondtam –, vagy ezek is, azok is, és az az ember egy piszkos német ügynök.

Mint már említettem, súlyos dadogástól szenvedek a legdöntőbb pillanatokban, így aztán a fenti mondat nem jött ki olyan simán a számon, amilyenek így leírva tűnik. De hatott. Mielőtt Mrs. Hall összeszedhette volna magát, hogy válaszoljon, becsaptam az ajtót magam mögött, és úgy vittem a kabátomat lefelé, ahogy az ember egy gyereket visz ki az égő házból. Már az utcán voltam, amikor észrevettem, hogy a kalap, amit épp fel akartam tenni, nem az enyém.

Igen viseltes puhakalap volt, sötétebb szürke, mint az enyém, és keskenyebb karamájú. A fej, amire szánták, kisebb volt az én fejemnél. A belsejében a „Werner Bros. Chicago” címke meg egy másik ember hajkeféjének és hajszeszének szaga. Nem lehetett Melnyikov ezredesé, aki olyan kopasz volt, mint a biliárdgolyó, és feltételeztem, hogy Mrs. Hall férje vagy halott, vagy más helyen tartja a kalapjait. Viszolyogtam tőle, hogy egy ilyen tárgyat tartok a kezemben, de esős és hideg volt az éjszaka, és legalább kezdetleges esernyőnek használhattam. Amint hazaértem, levelet kezdtem írni az FBI-nak, de nem jutottam messzire. Az, hogy képtelen vagyok megjegyezni a neveket, komolyan csorbította a közölni kívánt információ minőségét, és mivel el kellett magyaráznom a gyűlésen való jelenléteimet, a névrokonomra vonatkozó különféle zavaros és enyhén gyanús dolgokat is bele kellett foglalnom a levélbe. S ami a legroszszabb, az egész ügy álomszerű, groteszk színben tűnt fel így részletesen elmesélve, miközben igazából mindössze annyi volt a mondandóm, hogy egy ismeretlen közép-nyugati címen élő ember, egy olyan ember, akinek még csak a nevét sem tudtam, rokonszenvezve beszélt a német népről egy ostoba öregasszonyokból álló csoportnak egy magánháiban. Különben is, abból ítélve, hogy ugyanez a rokonszenz minduntalan felbukkant bizonyos jól ismert publicisták írásaiban, az egész ügy, amennyire én tudtam, akár tökéletesen törvényes is lehetett.

Másnap korán reggel csöngettek az ajtómon, és amikor kinyitottam, dr. Shoe állt előttem, hajadonfőtt, esőkabátban, csöndben nyújtva a kalapomat, óvatos félmosollyal kékesrőzsaszín arcán. Fogtam a kalapomat, és valami köszönetfélét morogtam. Ezt tévesen invitálásnak értelmezte, hogy kerüljön beljebb. Nem emlékeztem, hova tettem a kalapját, és a lázas keresés, amit többé-kevésbé a jelenlétében kellett lefolytatnom, hamarosan groteszkké vált.

– Ide figyeljen – mondtam. – Elpostázom, elküldöm, valahogy eljuttatom magának azt a kalapot, amikor megtalálom, vagy küldök egy csekket, ha nem.

– De én ma délután elutazom – mondta nyájasan –, és amellett szeretnék egy kis magyarázatot kapni arra a különös megjegyzésre, amit az én nagyon drága barátomhoz, Mrs. Hallhoz intézett.

Türelmesen várt, miközben próbáltam a lehető legvilágosabban elmagyarázni neki, hogy ezt majd a rendőrség, a hatóságok fogják elmagyarázni a hölgynek.

– Maga nem érti – mondta végül –, Mrs. Hall egy nagyon jól ismert társasági hölgy, és számos kapcsolata van hivatalos körökben. Hála istennek, nagy országban élünk, ahol mindenki kimondhatja, amit gondol, anélkül, hogy sértegetnék, amiért hangot ad a magánvéleményének.

Megmondtam neki, hogy most azonnal távozzon.

Mikor utolsó fröcsögésem is elhalt, azt felelte: – Távozom, de kérem, ne felejtse el, ebben az országban... – és behajlított ujját oldalvást megrázta előttem, német módra, tréfás korholásként.

Mielőtt eldönthettem volna, hol üssem meg, kisurrant. Egész testemben reszkettem. Az ügyetlenségem, amely időnként mulattatott, sőt bizonyos kifinomult örömet szerzett, most förtelmesnek és hitványnak tűnt. Hirtelen megpillantottam dr. Shoe kalapját egy halom régi folyóiraton, az előszobában lévő kis telefonasztal alatt. Siettem az ablakhoz, kinyitottam, és amikor dr. Shoe felbukkant négy emelettel lejjebb, felé hajítottam a kalapot. Parabolaívet írt le, és kényszerleszállást hajtott végre az utca közepén. Bucskázott egyet, pár centivel elvétett egy pocsolját, és ott feküdt szájátva, a rossz oldalán megpihelve. Dr. Shoe, anélkül, hogy felnézett volna, köszönetet intett, felvette a kalapot, elégedetten nyugtázta, hogy nem lett nagyon sáros, a fejére tette, és tovább sétált, derűsen ringatva a csípőjét. Gyakran eltűnődtem már azon, miért tűnik minden sovány német olyan kövérnek hátulról, amikor esőkabátot visel.

Már csak annyi elmesélnivalóm maradt, hogy egy héttel később kaptam egy levelet, melynek különös oroszsága aligha adható át fordításban.

„Tisztelt uram – szólt a levél. – Ön üldöz engem egész életemben. Jó barátaim, miután olvasták az ön könyveit, elfordultak tőlem, mert azt gondolták, hogy én vagyok a szerzője azoknak a romlott, dekadens írásoknak. 1941-ben, majd 1943-ban ismétletlenül letartóztattak a németek Franciaországban olyan dolgok miatt, amiket sohasem mondtam vagy gondoltam. Most Amerikában, miután nem elégedett meg annyival, hogy mindenféle bajt okozott nekem más országokban, ön arcátlan módon az én személyemnek adja ki magát, és ittás állapotban megjelenik egy nagy tiszteletben álló személy lakásán. Ezt már nem tűrhetem. Börtönbe juttathatnám és megbélyegezhetném mint csalót, de gyanítom, hogy ön ezt nem szeretné, ezért azt javaslom, hogy kárpótlásként...”

Az összeg, amit követelt, roppant szerény volt.

Kardos Eszter

JANUS

Április 21., vasárnap, 16⁰⁰

Gyorsítottam. Nem volt nagy forgalom. A sebességmérőre pillantottam. És a mellette lévő piros felkiáltójelre, amit Nóra ragasztott oda. De most kevés kocs haladt az úton. Alig néhány rajtam kívül. Jólesett a nagy tempó. Váratlanul eszembe jutott az a régi név, egy futólagos szerelmem neve, amin előző nap hiába gondolkoztam. Beugrott: Ménesi Klárinak hívták. Rövid ideig jártunk, talán néhány napig. S nem volt fontos eseménye az életemnek. De idegesített, hogy nem jut eszembe a neve. Klárit, amíg nem jártunk, rózsaszíromhoz hasonlítottam. Puha volt, elegáns. Vékony, kecses és illos. De később nagyon megváltozott róla a véleményem.

Ménesinek hívták tehát. Ménesi volt a vezetékneve.

Olti néninek az a rokona, akit ma meglátogattam, hát, kiderült róla, hogy telekspekuláns. Mit kiderült, ő maga mondta. Külső területeket fognak belterületté nyilvánítani. Meg fog ugrani az áruk. Hitelek után rohangálok, mesélte. Alkalmi befektetőket hajkurászom. Újabb és újabb földeket veszek meg. Úgy keresem a pénzt, hogy előbb pénzt adok ki.

Mostantól fogva azonban nyilván másképp lesz itt minden. Olti néni gondoskodik a család anyagi helyzetének a fellendüléséről. A telekspekuláns hálálkodott is eleget az érkezendő pénzküldeményért.

De nem nekem kell megköszönnie, én csak az unokaöccse vagyok a távoli nagynénémnek.

Ez volt az utolsó hely, amit fölkerestem. Az ötödik. Rá is ment öt napom. Ahogy előre gondoltam is. Eleget tettem Olti néni kérésének. Befejeztem a küldetésem. Este föl hívom otthonról az osztrák ügyintézőt, a nagynéném emberét. Lediktálom az öt számlaszámot. Küldhetik az ajándék pénzt.

Megjelent a leágazást jelző tábla a falum nevével. Letértem az autópályáról.

Április 20., szombat, 17⁵⁰

Dimbes-dombos tájon haladtam. Emelkedők és lejtők váltakoztak. Elállt az eső. Egy volt barátnőmnek a nevének gondolkoztam. Röpke szerelem volt közöttünk. Valamilyen Klárinak hívták. Nem volt különösebb jelentősége, csak zavart, hogy nem jut eszembe. Mi lehetett a vezetékneve?! Egyrészt mintha a ló szóval lett volna összefüggésben. Másrészt talán hosszabb, több szótagos név volt. Semmiképpen sem „ló”. És magas magánhangzók voltak benne. Szekeres, Lipicai, Mezőhegyesi? Lovas? Lovász? Nem, egyik sem. A Lovas és Lovász nem is magas magánhangzós. Teljes erővel a névre koncentráltam. Hol abból a szempontból kerestem, hogy a lóhoz kapcsolódik, hol meg abból, hogy több szótagos, magas magánhangzós szó. Megpróbáltam minél gyorsabban ide-oda ugrálni a meghatározások között. Úgy éreztem, ha egyszerre tudnék gondolni a két különböző irányból való megközelítésre, akkor a gondolatok között ki-sülne egy szikra. És eszembe jutna a név. De akárhogy törtem a fejem, nem jöttem rá. Mellesleg fölfedeztem, hogy lehetetlen egyszerre, egyugyanazon pillanatban két dologra gondolni.

Mikor elkezdtem Klárral járni, rózsához hasonlítottam őt. Egyszer, gyerekkoromban kitéptem egy szirmot, mert tetszett a selymessége. Szorosan az orromhoz tartottam. Nagyot szippantottam. Légmentesen az orromra tapadt. Klári nagyon ragaszkodott hozzám. Ez eleinte vonzó volt. Puha lelkűnek láttam. De néhány nap alatt megváltozott a véleményem. Hogy a rózsánál maradjak: légmentesen, már-már kellemetlenül rám tapadó virágsziromhoz kezdett hasonlítani. Mindig mindenről engem kérdezett. Mi a véleményem arról az együttesről. Mit gondolok a ruhájáról. Rájöttem, hogy a ragaszkodás, sőt: tapadás, és a kérdések, sőt: faggatás mögött csak vízszínű unalom és sötétfekete üresfejűség áll. Képzavaros meghatározás, de nagyon igaz. A karcúságából, elegáns mozgásából is hamar kiábrándultam. Végül már csak egy keresetlen, megtervezetten mozgó, pálcikaszerűen sovány lányt láttam magam előtt. De hát milyen Klárinak is hívhatták?

Szombat, 17¹⁰

Teherautók jöttek velem szemben. Kihúzódtam a jobb szélre. Pedig a padkára itt-ott ráfért volna a javítás. És még mindig esett az eső. Ma egy kupecnél jártam. A lakás piaci lerakodóhelyhez hasonlított. Az asztalok alatt és a szekrények tetején dobozok tornyosultak. A szobasarkokban árcédulákkal teleaggatott ruhahalmok. A kupecék meggyőzés nélkül szabadkoztak az óriási rendetlenség miatt. Manapság minden lehetőséget meg kell ragadnia annak, aki vinni akarja valamire, mondták. Ehhez képest nem úgy néztek ki, mint akik vitték valamire. Ágrólszakadt szegény embereknek látszottak. A férfi cipőjén lyuk tátongott. A lakásban nem volt se függöny, se szőnyeg. Az asszony tökfőzeléket főzött ebédre.

Sok újságot az Olti néni adományáról már nem mondtam nekik. Hiszen részletezen megbeszéltük telefonon. Mégis el kellett jönnöm hozzájuk, mert a nagynéném kikötötte a személyes találkozást. Na meg, hogy fölírjam a bankszámlaszámukat. Ennél a pillanatnál, a számlaszám lejegyzésénél a kupec egy kicsit tétovázott. Odanyújtotta nekem a papírdarabot, amin a szám állt, de nem engedte el a sarkát. Bizonytalan hangon mondta-kérdezte: Amálka nem a feleségem. Élettársam öt éve. A feleségemtől már régóta külön élek. A közös gyermekünket ő neveli. Ez a rendezetlen családi állapot, ugye, nem akadály a ajándék átvételének? Megpróbáltam visszaemlékezni a bemutatkozásukra. Ha nem mondja el, hogy nincsenek megesküdvé, meg vagyok róla győződve, hogy úgy mutatta be a nőt, mint a feleségét.

Hazafelé áthaladtam a közeli nagyvároson. Onnan kezdve jó darabon ismerős volt az út. Nem a délelőtti idejövetelem miatt. Hanem azért, mert tavaly arrafelé nyaraltunk egy kempingben. Gyakran beugrottunk a városba. Sokszor végigautóztam azon az útszakaszon.

Elhajtottam egy faiskola mellett. Tudtam, hogy utána az elhagyatott, tíz éve nem használt sertésenyésztő telep következik. Így is volt. S azután kell jönnie a rozsdás sínen álló, otffelejttett vagonnak. A sertés telep után. Bár a vasúti vagon tulajdonképpen a telep előtt áll, hiszen a főépület előtti üres téren van. De innen még nem látom, takarja a sertés telep. Innen nézve az épület mögött van. Mögötte áll, és előtte áll. Játék a szavakkal. De! Nem ugyanaz a helyzet a múlttal és a jövővel? Arról is két ellentétes dolgot lehet állítani. Mert a múlt mögöttünk van, de azt is mondjuk: előttünk. Nézzük csak. Nemrég rágódtam ezen a kérdésen, és arra az eredményre jutottam, hogy az időt általában egyenes vonalnak képzeljük el. Igen, az idő: egyenes vonal. Azzal, hogy egymás után éljük a napjainkat: haladunk a vonalon. Mégpedig előre, a jövő fe-

lé. A jövő egy kis darabjából jelen lesz, s azután, amikor még tovább lépünk, múlt. Előrefelé haladunk, és természetesen előrenézünk.

De ha jobban belemélyedünk, rájövünk, hogy nem biztos, hogy így van. Előrenézünk? De hisz nem látjuk a jövőt! Sejtjük, és valószínű, hogy bizonyos dolgok úgy történnek meg, ahogy gondoljuk. Például: lejtőn lefelé kerékpározunk, kiengedjük a féket, és, mint várni lehetett: fölborulunk. De azt nem tudjuk, hogy miről szól a holnap-i újság, vagy milyen örültséget fog csinálni a munkatársunk. A jövő egyáltalán nem biztos. Nem látjuk világosan. Nem tudjuk úgy végigpásztázni a tekintetünkkel, mint egy előttünk nyújtózkodó utat. Ami időben előttünk áll, az bizonytalan. Még az sem biztos, hogy ha valakihez kedvesen szólunk, akkor nem vág pofon. A múltat, azt látjuk. Emlékszünk, mi történt egy órája, egy napja. A múlt részletesen elmesélhető. Vannak korlátok és tudatos ferdítések, és a régi dolgokra nem emlékszünk. Meg arra sem, amire nem figyeltünk, például Amália bemutatására. De azért általában jól belátható.

Még csak azt sem lehet mondani, hogy azért nem látunk előre az időben, mert bekötött szemmel haladunk. Akinek be van kötve a szeme, az semmit sem lát. Én pedig látok, hátra. Pontosan emlékszem, hogy nemrég fölcsavartam az ablakot. Azelőtt pedig följebb húztam a mellettem lévő ülésen a lecsúszni készülő irattáskát. S egy percig sem kérdéses, hogy melyik volt előbb. A dömperral való találkozásomat pedig valószínűleg nagyon sokáig nem felejttem el. A dömpert, az meredek helyzet volt. Biztosan tudom tehát, milyen sorrendben játszódtak le az elmúlt események. Hiszen velem történt. S én most is ugyanaz vagyok, aki az előbb voltam. Sőt, ugyanaz a személyiség vagyok, aki gyerekkoromban voltam. Amit akkor átéltem, ma is a részem. Egyszer, korszolázás közben beszakadt alattam a jég. Szerencsére nem volt mély a víz. De hideg volt. Bokáig álltam a jeges vízben. A cipőm egy pillanat alatt átázott, nehezzé vált. Mázsás súlyúvá. Nehezen emelgettem, úgy mentem ki a partra. Ez az esemény most is megvan: az emlékezetemben. Erre a gondolatra, hogy a múlt most is létezik, mégpedig a tudatunkban, filozófiák épülnek. Ottlik Géza ezt írja: Jogtalanul beszélünk úgy az időről, mintha lemérhető, egynemű valami volna. Mert a múlt nem múlt el, hanem van. Minden pillanata egy helyben áll, kivetítve a mindenség ernyőjére.

A múlt, ha nem fogjuk is föl ilyen költőien, mindenképpen látható. De amit térben hagytunk magunk mögött, annak a részletei nem biztosak. Amikor egyetemista koromban kocogni jártam, akkor gondolkoztam ezen. Elhagytam egy facsoportot, de nem volt fontos, nem figyeltem meg. Ha meg akartam számolni, hogy négy vagy öt fa volt-e ott, meg kellett fordulnom. Viszont ami időben van közvetlenül mögöttem, a pár perccel előtti dolgok, azokra hajszálpontosan emlékszem. Például a kocsni ablakára és a táskára.

Térben előretekintünk. Világosan látok mindent, ami itt van az autóm előtt. Időben pedig hátranézünk. Nemrég gondolkodtam Janus isten kétarcúságán, illetve Olti néninek beszéltem róla. Most úgy vélem, többet jelent a két arc a múltba és a jövőbe tekintésnél. Szerintem a tér- és időszemléletünk kettősségét jelképezi. Mégpedig így: a jelen pillanatban, most, két irányba nézek. Térben előre, például ott van egy útjelző tábla, egy domb és az út, amin menni fogok. Az időben azonban hátrafelé látok, hiszen emlékszem, tudom, mi történt az alatt az idő alatt, amit átéltem. Az egyik arcom, a térészlelő, előrefordul, a jövőbe. A másik, az időérzékelő, hátra, a múltba. Így működik az emberi tér-idő felfogás. Előre és hátra. Mindenki, minden ember Janus.

Emelkedni kezdett az út. Már nemcsak messziről látszottak a dombok, hanem beértem közéjük.

De valóban előttünk van a jövő? Hiszen, a rozsdás vagonhoz hasonlóan, azt is mondhatjuk, hogy előttünk van, de azt is, hogy utánunk. Néha úgy beszélünk róla, mint ami utóbb fog bekövetkezni. Utánunk jön, például, az elkövetkező nemzedék. Az utódaink. Követnek minket. És előttünk éltek az elődök. S az előbb, a jelen pillanat előtt volt az, hogy fölcsavartam az ablakot. A múlt előbb volt, a jövő utánunk lesz.

Vagy pedig az ezután következő idő, a jövő van előttünk? Ez is igaz. Most akkor utánunk vagy előttünk? Mindkét megfogalmazás igaz. Épp, mint a sertéstelep és a vagon. Előtte-mögötte. Kérdés, hogy vajon melyik szemlélet a gyakoribb. Amikor a jövőt előttünk állónak gondoljuk? Vagy amikor úgy fogjuk föl, hogy előbb volt a múlt, és ezután jön a holnap? Meg a holnapután? Gyönyörű, hogy jól megfér egymás mellett a kétféle szemléletmód. Hol ezt használjuk, hol azt. S akihez beszélünk, tökéletesen megérti. Bár nem csak a két időszemlélet fér meg békésen egymással. Hogy mást ne mondjak, az utcák régi és új nevét is elég gyakran használjuk fölváltva. S nem látunk benne semmi ellentmondást. És a férjük nevét viselő, de sokáig lánynéven ismert nőket is hol így nevezzük, hol úgy. Normális közlés: Rég láttam Liebhaber Zsuzsát, elmegyek hozzá. Ha keresnek, Győrinénél vagyok.

Az idő ilyen vagy olyan felfogása persze komolyabb kérdés, mint az asszonynev és lánykori név vagy a Micsurin utca és Naplás utca felváltva történő emlegetése. De, úgy látszik, akármilyen alapvető fontosságú is, mégsem zavaró. Nyugodtan lehet beszélni az időről két ellentétes nézőpontból. Csak épp nehéz szavakba önteni ezt a gondolkodásbeli kettősséget. Augustinus mondta: Ha megkérdezik tőlem, mi az idő, nem tudok válaszolni. Ha nem kérdezik meg, akkor tisztában vagyok vele.

Az Olti néni életében egyszer élesben jelentkezett az „előtte vagy mögötte” probléma. Régen történt, az ötvenes években. Vagy a negyvenes évek végén. Olti néni, a nagyanyám húga még fiatal volt. Egy gyárban dolgozott. Villanykörtegyárban. Vagy szerszámgyárat emlegetett? Lehet. Már nem emlékszem pontosan. Nos, a történet. Ott akkor kizárólag térbeli kérdés volt az „előtte” és „mögötte” meghatározás. Tehát nem az idő szemléléséről volt szó. De Olti néni mindenesetre fegyelmet kapott azért, mert azt mondta, hogy a Bazilika előrenéz.

A Zrínyi utcában laktak, a Bazilikával szemben. Egy szép nyári szombat este a Bajcsy-Zsilinszky úton ment valahová, a Bazilika mögött. Szembetalálkozott a művezetőjével. Az megállította, és leereszkedően szóba elegyedett vele. A Lázár utca sarkán álltak. Miután megbeszélték az időjárást, a művezetőnek kegyeskedett eszébe jutni, hogy Olti néni, akkor még csak Olti, azaz Sarolta, többször említette, hogy a Bazilikával szemben lévő utcában laknak. Bemutatott a Lázár utcába: Itt laknak, szaktársnő? Vagy talán a Révay utcában? Olti néni szolgálatkészen felvilágosította, hogy most mögötte, a Bazilika mögött állnak. Az ő utcája, a Zrínyi utca, nem itt, hanem az épületmonstrum másik oldalán, a templom előtt van. A művezető megmerevedett, szigorú arcot öltött: Az volna az eleje?! Olti néni nem értette, miért ellenkezik. De aztán eszébe jutott, hogy a férfi a Viharsarokból került a fővárosba. Készségesen nekilátott, hogy – mint helyismerettel rendelkező ember – bővebben megokolja az állítását. Először építészetileg magyarázta a Bazilika homlokzatát és a főlépcsőt. Azután, vesztére, azt is megemlítette, hogy a főbejáraton lehet bemenni. Akkor betelt a pohár. Ez klerikális propaganda! – szolt rá a művezető. – Ne merészelje folytatni! Különben is, Bajcsy-Zsilinszky Endre elvtárs emléke igazán megérdemli, hogy az épületnek a róla elnevezett út felé eső oldalát tekintsük az elejének.

S másnap fegyelmet adott Olti néninek.

Szombat, 11¹⁸

Föllélegeztem.

Szombat, 11 óra 17 perc 45 másodperc

Beindítottam az ablaktörlőt. Széles ívben beletörölt a szélvédőn lévő sárrétegbe. Már ki lehetett látni. Végül az ablaktörlő teljes hatósugarában tiszta lett az üveg.

Szombat, 11 óra 17 perc 40 másodperc

Csupa sár volt a szélvédő. Áthatolhatatlan sötét réteg borította. Sőt, az összes ablakot! Vakon haladtam. Segítség! Levettem egy picit a gázból, és leheletnyit fékeztem. De ki tudja, mi jön mögöttem?! És mi van előttem?!

Szombat, 11 óra 17 perc 35 másodperc

Mintha egy sötétszürke, nagyméretű lepedőt ejtettek volna a kocsira! Beterítette az egész járművet. Vaksötét lett odabenn. Nem lehetett kilátni!

Szombat, 11 óra 17 perc 20 másodperc

Egy dömper jött velem szemben. Egy vadul csörtető rinocérosz. Már majdnem egy vonalban voltunk. A dömper megbillent. Fél keréssel beledöccent egy irdatlan kátyúba! Magasra lövellt a sár. Legyező alakban csapódott föl a kereke alól. A kocsim fölé repült a híg, szétterülő sártömeg.

Szombat, 11¹⁰

Kényelmes lett volna vég nélkül repeszteni a jó úton. De le kellett kanyarodnom egy mellékútra. Akikhez mentem, egy kis faluban laknak. Reggel óta esett az eső. Egyes útszakaszokat sárréteg borított.

Április 19., péntek, 19⁰⁰

Mikor a mosógép már szép, szabályos zakatolással forgatta a ruhát a dobban, visszamentem a nappaliba. Megszólalt a telefon. Az az Olti-rokon keresett, akihez holnap megyek. Pedig már elmagyaráztam neki az ajándékozást. Ne haragudjak, még vannak kérdései, kezdte. Nem mindennap kap az ember ekkora lövét. Persze, válaszoltam, kérdezzen csak. S azután elismételtem neki, amit már mondtam, de, úgy látszik, újra akarja hallani: Az öt rokon számára adományozott fejenkénti kétszázezer euró a bankszámlaszámok kézhezvétele után azonnal átutalásra fog kerülni. Egy kicsit kacifántos a fogalmazás, de Olti néni valahogy így mondta. Mikor érkezik meg a pénz, kérdezett tovább a holnapi rokon. Természetesen nem tudtam. Valószínűleg a jövő héten. Azt sem tudom pontosan, melyik nap utalják át. S mennyi lehet vajon az átfutási idő? Nem hiszem, hogy hosszú lenne. Legfeljebb néhány nap. De az is lehet, hogy aznap megkapják. Nem tudom. S mondjam meg, de őszintén, hogy ez az egész, ez biztos? Nem ő volt az első a megajándékozottak közül, aki hitetlenkedett. Persze hogy biztos, nyugtattam meg. Száz százalékgig biztos.

Azután, bármennyire elfárasztott az utazással, tárgyalással járó nap, még leültem a saját melómat végezni. Állatorvos vagyok, de féléves szabadságot vettem ki. A rendelésre egy frissen végzett kollégát szerveztem be helyettesnek. A szabadság arra kell, hogy megírjak egy könyvet. Kutyákról fog szólni. A kiadóval már aláírtuk a szerződést.

Be akartam írni a számítógépbe, amit az utóbbi néhány nap alatt megfogalmaztam

magamban. S részben, cetlikre, föl is vázoltam. Leültem volna dolgozni. De az íróasztalszéken hatalmas, instabil könyvhalom tornyozódott. A könyvtéglák közé malterként bekerült egy kötött mellény és néhány zokni is. Csak pár hete nincs itthon Nóra, de olyan a lakás, mintha évek óta csövesek tanyáznának benne. Nóra Vésztőn volt, az anyjánál. Eltört a lába, feküdnie kell. A feleségem segít neki a háztartásban. Ábelka még épp nem iskoláskorú. Az oviból szabad hiányozni, Nóra magával vitte. Az ő munkája meg, hogy úgy mondjam, hordozható. Rajzol, és postán küldi el a kész dolgait. Itt is művelheti, Vésztőn is.

De nekem nagyon hiányzik.

Helyet csináltam a széken. Bekapcsoltam a számítógépet. Lehívtam az eddig megírt anyagot. Amíg a letöltésre vártam, kibámultam a terasz üvegajtáján. A kiskert végében, a tó vizén, elhúzott a már ismerős vadkacsamama. Utána két kiskacsa lapátolt szorgosan. Egymás mögött úsztak. Az egyiknek barnább a tolla, mint a másiknak. Két aranyos kiskacsa.

Egypár órát dolgoztam a számítógépen. Aztán kidőltem. Félálomban teregettem ki a mosógépből az ingeket.

Péntek, 18³⁰

Beakasztottam a kabátom a szekrénybe. Ha Nóra itthon lett volna, meséltem volna neki. De így csak az evőeszközök csörrenése hallatszott, ahogy megterítettem magamnak. Egyedül kezdtem enni.

Míg hazafelé jöttem a kocsival, majdnem elaludtam. Fáradt voltam. Túl sokat vezetek mostanában. Az út mentén futó fák látványa is álmosító volt. Végeláthatatlan sorban jöttek velem szemben. Makacsul ismétlődő ritmusban. Erről eszembe jutott egy mai filozófus elmélete a telő-múló időről. Egy haveromtól kaptam kölcsön a könyvét, aki művészettörténész. A szerző szerint az európaiak időszemlélete azonos az ókori görögökével. Az időt úgy érzékeljük, mint aminek mértékegységei vannak. Ezek az egységek pontosan egyformák, és sorban következnek egymásra. Minden másodperc egyforma hosszú, és minden nap is. Igaz, hogy néha az egyik órát gyorsan elröppenőnek érezzük. Máskor meg úgy látjuk, hogy csigalassan vánszorog az idő. S erről, a pszichológiai időfelfogásról hosszasan lehet értekezni. Mint ahogy értekeztek is. De mégiscsak létezik objektív időmérés. A vonalzó szigorúan egyforma vonalkáihoz hasonlónak képzeljük az időegyenest is, mint egy előremutató nyilat, amin kis vonalkák jelzik a napokat. Arccal előre haladunk az időegyenesen, és így beszélünk múlttól, jelenről, jövőről.

Ezzel szembeállította az író, aki helyesebben mondva inkább teológus, mint filozófus, és melleleg norvég nemzetiségű, ha jól emlékszem, Bomannak hívják, tehát szembeállította a megszokott felfogással az ókori héberek időszemléletét. Amire az Ószövegség tanulmányozása közben jött rá. A héberek másképp fogták föl az időt. Talán egy szobához lehet hasonlítani az időképüket. Amiben benne van mindaz a múlt, amit már megélték, a jelen is, amit akkor élnek át, és a jövő is, aminek egy-egy várható eseményéről beszélnek. Úgy járkálnak mondataikban ide-oda a különböző múltbeli események meg a jelen és a jövő között, mint ahogy mi mozgunk a szobában. Olykor egy mondaton belül is időt váltanak. S tökéletesen követhető a mondanivalójuk, annak, aki otthon van a szövegben. Otthon van a szobában.

Az idő mint szoba. Bementem a szobába. Nem az időszobába, természetesen, hanem a hálószobába. Megnéztem, hány tiszta ingem van. Kettő még volt, szerencsére.

De ha azokat is elhasználom, mi lesz? Kiválogattam az ingeket a szennyesből, és bele tettem a mosógépbe. Elég nehezen lehetett elindítani. Egy egyszeri, szimpla bekapcsolásra nem szokott reagálni. Ki-be kellett kapcsolgatni, míg végre fölberregett. Cseppben a tenger, mosógépben a globális anyagi helyzetünk. Szép helyen lakunk, sőt, csodálatos helyen, de ócska a mosógépünk. És földre tett ágybetéten alszunk. Persze vannak nekünk rendes bútoraink is, az ágyon kívül minden normális. Csak mosógépre és ágyra nem telik egyelőre. Mert bár jól keresünk mind a ketten, de elég nagy kölcsönt törlesztünk. Nemcsak a ház árának egy részét, hanem a rendelóm árát is. A megyeszékhelyen rendelek, a belvárosban. Sokan csodálkoznak rajtunk, hogy lehet ennyi kölcsönrel élni? Mi tudatosan vállaltuk Nórával. Lakhatnánk kevésbé szép helyen, amíg a rendelőre fölvert pénzt vissza nem fizetjük. Utána azonban úgyis valami ilyesmi szép házat keresnénk majd. Viszont egyikünk sem szeret költözni. Azzal, hogy két nagy volumenű dologba vágunk bele egyszerre, a házba és a rendelőbe, megtakarítottunk egy költözködést.

Péntek, 17⁴⁰

Ez a nap sem múlhatott el Olti-rokon nélkül. Meglátogattam a mára megbeszélt családot. Azután pedig fölkerestem egy Duna menti kisvárosban egy kutyatenyésztőt. Gyűlik a könyvembe az anyag. Mert nem úgy van az, hogy mindenfajta kutyáról én tudok Magyarországon a legtöbbet. Majdnem mindegyikről: igen. És ezenkívül vannak még nagyon jó szakemberek. Szerencsére ismerem őket. Egy-két részletkérdésben kikérem a véleményüket.

Péntek, 15⁰⁰

Egy könyvkötőnél jártam. Azt hiszem, Olti néni megajándékozott rokonai közül ő van leginkább rászorulva a segítségre. Egész pontosan nem is ő a rokon, hanem a felesége. De ez nekem, a kívülállónak persze mindegy. A férfi tehát könyvkötő volna. De manapság nincs szükség ilyen szakmára. Mindenhol géppel kötik be a könyveket. Felesleges luxus a szakértelem. Egy-két maszok, ha létezik még. De a nyomdákban nem alkalmaznak szakképzett könyvkötőket. Legalábbis őt nem. Ő munkanélküli. Kidobták a munkahelyéről, ahol tíz évet lehúzott. Ezután őrző-védő manusként dolgozott. Egyszerre két helyen. Nappal az egyik gyárban, éjszaka egy másikban. A felesége hozta-vitte a Trabantjukkal reggel és este. De már azok az állások sincsenek meg. A Trabant sem.

Megbeszéltük a könyvkötőékkel, most már nem telefonon, mert természetesen velük is telefonoztam, de most tehát már élőben: az Olti néni jótettét. Megkérdeztem, van-e devizaszámlájuk, vagy pedig forintszámlára kérik a manit. Tanakodtak. Aztán úgy döntöttek, hogy jobb lenne az euró. De nem volt bankszámlájuk. Elmentünk a bankba. A könyvkötő, a felesége meg én. Negyedórás sorbaállás után kiderült, hogy csak úgy lehet eurószámlát nyitni, ha az ember egy bizonyos összeget azonnal befizet. Euróban persze. Eszembe juthatott volna a sorbaállás előtt is. Mert nyilván így volt ez akkor is, mikor magamnak nyitottam devizaszámlát. De olyan régen volt, ki emlékszik rá. Akkor maradunk a forintnál, döntötték el a könyvkötőék. Úgy is jó lesz nekünk ennyi rengeteg pénz.

Hálásak vagyunk érte, mondták. Pedig az én szerepem minimális az ügyben. Csak az Olti néni üzenethordója vagyok. De azért, mi tagadás, felemelő érzés benne lenni a dologban. Jó fej ez az Olti néni. Mindig is szerettem őt. Olti néni tulajdonképpen az anyám nagynénje, nem az enyém. Nekem egészen pontosan nagyanyai nagynéném-

nek kellene őt neveznem. Gyerekkorom óta szeretem. Pedig mikor megszülettem, ő már Ausztriában élt. De intenzíven leveleztünk. S gyakran járt haza. Mi is kihasználtuk a lehetőségeket: amikor engedtek, mindig kimentünk hozzá néhány hétre. A jó kapcsolatnak az alapja, szerintem, mégis inkább az volt, hogy anyu gyerekkorában nagyon szerette, és később sok jót mesélt róla.

A megajándékozottakat én ugyan az Olti néni rokonainak hívom, valójában azonban az első férjének a családjáról van szó. Közvetve, a volt férj révén persze neki is rokonai végső soron. De vér szerinti rokona csak én vagyok.

Az első férjnek egy bizonyos Zsuzsánka néni volt a nővére. Akiket most Olti néni megajándékoz, azok ennek a néhai Zsuzsánkának az unokái. Az ő két, már szintén nem élő gyermekétől származnak. Olti néni, úgy tudom, csak néhány évig élt az első férjével. Azután elváltak. A férfi soha nem nősült újra, s már régen meghalt. Így Olti néni kénytelen a távolabbi rokonokon kiélni az ajándékozási kedvét.

Most már a második, az osztrák férje sem él. Vele évtizedeket élt együtt. Tőle van a fia is.

Az odaúton azon gondolkoztam, hogy klassz dolog ugyan vadidegen embereket fölkeresni egy jó hírrel. De mégis kár, hogy pénzről van szó. Közönséges, prózai dolog a pénz. Nem elegáns. Manapság a természetes dolgok vannak divatban. Ebből kiindulva jobb lenne, mondjuk, a mocskos pénz helyett minden rokonnak egy szál virágot vinni. Az Olti néni kertjéből. Gondoltam. Most már nem így látom. Mit csinált volna az állástalan könyvkötő a virággal? Leprézelte volna egy könyvben. A féltve őrzött utolsó könyvben, amit még ő kötött be.

Péntek, 11⁰⁰

Csapjunk a lovak közé, irány Olti néni mára betervezett rokona.

Most ment el tőlem Csongrádi Endre. A szomszéd faluban tölt két napot valami építésmérnöknel, onnan ugrott át látogatóba. Régóta nem láttuk egymást. Egyébként ő csak mellékszereplője volt egyetemistaéveimnek. Én meg az övének.

Az első percekben csak annyit láttam rajta, hogy néhány év elmúlt fölötte is. Kifagattuk egymást, ki hol dolgozik, hol lakik, mi van a családdal. Természetesen ő is meg-nősült, s neki már két gyereke van. Aztán megkínáltam kávéval, és elkezdtem részletesebben mesélni az életünket. Nóra Vésztón van, mert az anyósomnak eltört a lába. Hát, az bizony fájdalmas és hosszadalmas dolog, mondta Csongrádi.

Úgy fölkaptam a fejem, mintha egy betörő lépett volna be, és azt mondta volna, hogy hozott egy szép aranyláncot medállal. Mert Csongrádi régen, egyetemistakorunkban, soha ilyet nem mondott volna.

Bár igazságtalan vagyok, ha betörőhöz hasonlítom. Hisz nem ártott soha senkinek. Sőt, kifejezetten udvariás gyerek volt. Csak éppen senkivel nem törődött. Mindig csak is magáról beszélt.

A következő percben már meg is ijedtem, észreveszi, hogy mennyire megbámulom azért a tőle szokatlan, együtt érző mondatért.

Csongrádi a további beszélgetésünk alatt is megértő, figyelmes embernek bizonyult. Egyik ámulatból a másikba estem. Gondoltam is, megkérdem, hogy mikor változott meg. De nemigen tudtam volna a kérdést úgy megfogalmazni, hogy ne legyen sértő, ahogy leírom, milyen volt régen.

Végül sajnáltam, hogy indulnia kell neki is, nekem is. Kimondottan jó volt vele dumálni. Megdöböntő, hogy mennyire más ember lett belőle. Persze eddig sem gon-

doltam, hogy az embernek huszonnégy-huszonöt éves kora után egész életében ugyanaz marad a jelleme. De ekkora változás mégiscsak meglepő. Hihetetlen, de Csongrádi Endréről jó ember lett.

Péntek, 10⁴⁵

Nem sokat aludtam éjszaka. Nem csoda az én koromban. Ma éjjel többnyire Mártonra, a magyarországi unokaöcsémre gondoltam. Rendes tőle, hogy segít elintézni az ajándékozási ügyet.

Az ápolónő ügyesen mosdatott, öltöztetett. Rögtön reggeli után váratlanul besora-kozott a fiam egy hivatalos társasággal. Köztük volt a családunk ügyvédje. Őt napon-ta látom. A másik három bemutatkozott. Egyikük a közeli magánklinika elmeorvosa. Ketten pedig bécsi orvosprofesszorok. Az elmeorvos hívta őket konzíliumra. Sejtettem, mit akar a fiam. Az orvosok felváltva mellém ültek, és részletesen kikérdeztek mindenféle témában. Közben-közben egymással is tanácskoztak. Igyekeztem jó válaszokat adni. Majdnem mindegyik kérdésre pontosan feleltem. Mulattatott, hogy akármit mondok, a diagnózis már kész van. Már eldöntötte a fiam. Ki az az orvos, aki ne engedelmeskedne egy ilyen köztisztelőben álló milliomosnak, mint ő? Végül az elmedoktor a fülem hallatára azt mondta, hogy az ügyeim viteléhez szükséges belátási képességem teljességgel hiányzik. A fiam rám pillantott. Csodálkozott, hogy nem dühöngök. Miért csodálkozott? Sejtettem, hogy valamit tervez ellenem. Hisz nemrég is szóba hozta, hogy megöregedtem. Tapintatlanul, bántóan fogalmazott. Félttem tőle, hogy képes lesz valami árulásra. S íme, megtette.

Az ügyvéd az asztalra állította a hordozható komputerét. Itt, a hálószobámban. Nyilván az volt a célja a fiamnak ezzel az egésszel, hogy elsősorban nekem adja értésemre az orvosi véleményt. Az ügyvéd megszövegezte a hivatalos iratot. Hangosan mondta, amit írt: „A mai napon, április 19-én megállapítjuk, hogy Frau Sarolta Weber, elmeállapota miatt...” Az orvosi szak kifejezéseket az egyik professzorral diktáltatta magának. Aztán kinyomtatta az iratot. Több példányban. S minden jelenlévő aláírta. Én persze nem. Én nem számítok.

A fiam az elmeorvoshoz fordult: Ezzel a szakvéleménnyel, ugye, gyámság alá helyeztethetem az anyámat? Mert attól tartok, hogy a vagyon egy részét jótékonyági célokra fogja szétszórni. Az elmeorvos igent mondott neki.

Április 18., csütörtök, 16¹⁰

A mai napra jutó rokon egy matematikatanár volt. A felesége is tanít. Vas megyében laknak. Régimódi, hosszú lakásuk van. Sok szoba, sorban. Csak úgy lehet eljutni az utolsóba, ha az összesen végigmegyünk. Mi az utolsó szobában ültünk le. Az egész lakáson végig kellett mennünk. Lefüggönyözött, sötét helyiségek voltak. Botladoztam a fölgűrődött szőnyegeken. A tanárházaspárnak sok gyereke volt. Pislákoló kisvillanyoknál vagy anélkül heverték-ültek szanaszét a sötét szobákban. Emeletes ágyon. Polc mögé dugott íróasztalnál. Mindenhol. Az egyik egyenesen egy térelválasztónak használt szekrény tetején hasalt. Az apa és az anya is sötét hajú volt, a gyerekekből is fekete hajbozontjuk volt a legföltűnőbb. A besötétített, zsúfolt szobákban úgy tűnt, mint ha a sötétség összecsomósodott, megelevenedett részei volnának.

Megbeszéltük az ajándékozást. A tanárék meghallgattak. De végül ugyanúgy az ismeretlenségből érkező pénz maradt számukra az Olti néni ajándéka, mint amilyen a beszélgetés előtt volt. Annyit azért kiderítettek, a férj és a feleség egymás közt, hogy

az adományozó, tehát Olti néni azonos lehet azzal a ködös, megfoghatatlan valakivel, aki évtizedek óta, ismeretlenül, minden karácsonyra lapot küld nekik. Mármint a férjnek. Sőt, ha jól tudják, a férfi hűgának és unokaöccseinek is. S minden alkalommal kéri, hogy ha megválna a címük, tudassák vele. Mivel Olti néni ennyire idegen nekik, minden győzködésem ellenére maradt bennük egy jó adag hitetlenkedés. Nem baj, annál nagyobb lesz a meglepetés, ha megérkezik a pénz.

Megint hosszas autózás várt rám hazafelé. Megállapítottam, hogy ha minden jól megy, vasárnap este kész listám lesz az Olti néni rokonairól. Minden név mellett ott fog állni egy bankszámlaszám. Felhívhatom az osztrák ügyintézőt, lediktálhatom a számkokat. Az ügyintéző egy kispap. Neki a vasárnap úgysis munkanap, nyugodtan zavarhatom.

A múlt héten fölhívtott egy volt évfolyamtársam, Csongrádi Endre. Az ország másik végében lakik, de mostanában errefelé lesz dolga. S ha már itt van, holnap délelőtt eljön hozzám. Évek óta nem láttuk egymást. Csongrádival nincs semmi bajom, de nem várok sokat ettől a találkozástól. Önző srác volt. Ha beszélgetett valakivel, udvariasan megvárta, míg az illető befejezi. De azután egy fél mondatot sem fűzött hozzá az elhangzottakhoz. Nem vitatkozott, nem helyeselt. Hanem derűs önteltséggel kinyilatkoztatott magáról ezt-azt. Nem is volt túl öntelt. Inkább csak... na jó, ha azt mondom, el volt telve magával, az nem önteltség? De tulajdonképpen nem képzelte magáról túl sokat, nem. Éppen csak olyan ember volt, aki nem foglalkozott soha senki mással, csak is magával.

Mindegy, Csongrádi olyan, amilyen. Ezen már nem lehet változtatni. Nem érdemes rajta problémázni. Azért mégiscsak jó lesz látni valakit az egyetemistaéveimből.

Elmentem egy kutyatenyésztőhöz is egy útba eső városban. Nagyon szép vizslái voltak. Megnéztük a kutyákat, aztán az elméleti dolgokat a lakásban beszéltek meg. Virágillat lengte be a szobákat. De sehol nem láttam virágcsokrot. Mielőtt eljöttem, rákérdeztem: mi illatozik. Kiderült, hogy a múlt héten születésnapot ünnepeltek. Ma dobták ki az akkor kapott virágokat. Többet is. Elég sokat. A szemetesekből terjengtek az illatmolekulák.

Csütörtök, 14³⁰

Jólesett volna egy kis mozgás. Egész délelőtt ültem, és olvastam. Néha tévét néztem. Ma még nem sétált velem az ápolónő. A fiam többször is behívatta magához. Nem tudom, miről beszélhettek. Az ápolónő mindig gondterhelt arccal jött ki. Remélem, nem akarja csökkenteni a fizetését a fiam. Vagy másról volt szó? Ugyan miről? Olyan vesztértes nap ez a mai. Bár biztos csak képzelődöm. Örülök, hogy már napokkal ezelőtt elintéztém Mártonnal a telefont. Mindent megbeszéltem vele. Rendes tőle, hogy elvállalta a rokonok kiértesítését. S hogy begyűjti tőlük a számlaszámokat.

Azt Márton nem tudja, nem is tartozik rá, hogy mennyire megérdemlik Aladár rokonai az ajándékot. Nagyon szerettük egymást Aladárral. Kár, hogy úgy alakult, hogy rövid ideig éltünk együtt. Hogy is fért el abban a néhány évben annyi lobogó érzelem? Utólag visszanezve majdnem hihetetlen.

A Márton számlaszáma persze már régóta megvan nekem. Neki is kétszázezer eurót adok, mint az Aladár rokonainak. Az ő pénzét már ma föladtam. A volt, nyugdíjas titkáromat kértem meg, hogy segítsen. Ő vitte-hozta az átutalási megbízást a bankba. Nem feltűnő, hogy eljött hozzám. Néha föl szokott keresni. A lebélyegzett igazolást eltettem a széfbe. Nem kell tudnia a fiannak. Bár ha utólag megtudja, nem olyan nagy baj.

Meg fog lepődni Márton, ha majd kiértesi a bank, hogy a devizaszámlájára néhány eurócska érkezett.

Délután végre kivettem magam az ápolónővel sétálni. Tolókocsival szokott levinni a kertbe. Sétálgattam a járókerettel.

Csütörtök, 8⁰⁰

Gondoltam egyet, és fölhívtam Nórát Vésztőn. Beszélgettünk egy kicsit. Beszámolt az anyósom állapotáról. Én is elmeséltem nagy vonalakban, mi van velem. Ábelkával is beszéltem. Elhatároztam, hogy elmegyek hozzájuk egy napra. Igaz, túlságosan tele van a naptárom mostanában ezekkel a kétszázezer eurós emberekkel. De Nóráéknak is vannak programjaik. Röntgenre kell vinni az anyósomat s más ilyenek. Végül április huszonkettőben állapotdunk meg. Akkor már hátam mögött lesz az Olti-ügyi szaladgálás. Huszonkettedikén, hétfőn megyek hozzájuk.

Lassan készülődni kellett az enapi utamra. De továbbra is a vésztőiek jártak az eszemben. Jó lett volna Nórával hosszabban beszélni. S gondolatban elkezdtem részletesen mesélni a tegnapi napot. Mintha Nórának mondanám: Voltam az első rokonnál azok közül, akiket Olti néni megnevezett. A látogatás végén elmentem a rokon gyerekeivel egy gyorsétterembe. Előzőleg, még beszélgetés közben berontott hozzájuk a fia barátjának az apja. Majdnem szétverte a berendezést. Egyébként ez a család egy félreeső kis utcában lakik. Alig találtam meg őket. Pedig az apa színész. De, úgy látszik, szeret elbújni. Eldugott helyen lakik. Háromszor végighajtottam a főutcán, s nem vettem észre, hol kell befordulni. Egy boltba mentem be, hogy mondják meg, hol az utca.

Érdekes lenne, ha egyszer fordítva mesélném el a teljes napomat. Persze többféle megfordítás lehetséges. Lehet így: „Kijöttem a boltból. Meghallgattam az útbaigazítást. Megkérdeztem, hol van a Lehel utca. Beléptem a boltba.” Vagy így: „Meg tudná mondani, hol van? A Lehel utcát keresem. Jó napot kívánok.” De lehet így is: „Meserek táctu Lehel a.” Az a kérdés, hogy mekkora egységeket fordít meg az ember. A napokat? Az órákat? Tíz óra után jön kilenc, nyolc, hét? Esetleg az egyes eseményt leíró mondatok sorrendjét is? A szavakat is? Elmarhászkodtam magamban ezzel a gondolattal.

Tulajdonképpen nagyobb lélegzetű dolgot is meg lehetne fordítani, nem csak egy napot. Egy novellát például. A száznolcvan fokkal elfordított időmenet nagyon is illik a mostani kísérletező, minden megszokott szabályt áthágó korhoz. Az írók már úgyis évtizedek óta ide-oda ugrálnak az időben. Ehhez képest csak egy lépés, ha a megírandó történet időben pontosan megfordítva hangzik el. Szükségszerűen és logikusan következik az eddigi formabontásokból.

Hamarosan a fordított idejű alkotások nyilván olyan mindennaposak lesznek, mint az időugrálások.

Hiszen manapság az egész világ a visszájára fordult. Hogy ne mondjam, a feje tetejére állt. Minden. A legváratlanabb helyeken tapasztal az ember mellbevágó dolgokat. Annyi példa van rá, hogy azt sem tudom, melyiket mondjam. Néhány éve meglátogattam egy volt tanáromat egy öregotthonban. Egy színvonalasnak mondott, mindenesetre drágának valóban drága otthonban. A tanár úrnak egy kutyaszagú, piszkos körmű, bűdös ápolónő adta be a gyógyszert. Ha valaki, hát én felismerem a kutyaszagot. De ennek a nőnek a kiszagolásához nem volt szükség szakértelemre. Megkérdeztem a tanáromat: Helyettes, beugró nővér az illető? Nem, itt dolgozik, felelte. Más. Az előző munkahelyemen volt egy főnököm, aki semmit sem értett az állatokhoz. Csak a főnökösködéshez. Nekünk, a beosztottainak, a munkánk nagy része abból állt, hogy – le-

hetőleg észrevétlenül – helyrehozzuk az ő bődületes hibáit. S minél jobban el kellett titkolnunk a szaktudásunkat. Nem a rendelésen, mert azt lelkiismeretesen csináltuk, hanem munkamegbeszéléseken.

Állj. Nem szeretem a panasznapokat. Ennyi elég. De ha olyan visszásságok történnek az életben, mint az, hogy idős, magatehetetlen embereket gusztustalan, piszkos, kutyaszagú ápolónők gondoznak, akkor az irodalom bizonyára szeretné valahogyan visszaadni ezeket az abszurdításokat. Esetleg valami más visszásság alkalmazásával, például a feje tetejére állított időrenddel.

Élég furcsán nézne ki egy visszafordított idejű mű, ha belegondolok. Nem valami olvasóbarát forma. Akkor legalább az egyes jeleneteket, amelyek tehát időben fordítva sorakoznak, legalább azokat kellene hagyományos módon leírni. A könnyebb olvashatóság kedvéért.

Így kellene írni, úgy kellene írni. De miről szóljon? Érdemes lenne végiggondolni, hogy például hogyan nézne ki egy jól végződő, happy endes történet: megfordítva. Vegyük az egyik leggyakoribb témát, a szerelmet. A képzeletbeli sztori végződjön jól, tehát a szerelmesek nagyon szeressék egymást. Ha esetleg zúr volt köztük, béküljenek ki. Kellemes jelenet, nagy érzelmek, minden oké. A történet eleje, a később olvasandó eleje pedig legyen valami rossz: például intrikusok rosszindulatúan összevesztik a szerelmeseket. A főhős férfi és nő szenved. Mindkettő azt hiszi, hogy a másik nem szereti. Kétségbe vannak esve.

Ha ezt a történetet időben fordítva meséltük el, akkor a szenvedésről van szó utoljára. Igaz, hogy tudjuk, hogy össze fognak jönni, és tudatában vagyunk, hogy a valóságban a kibékülés és a nagy szerelem van később, tehát a jó és szép legyőzte a rosszat, de a mű mégis azzal fejeződik be, hogy az olvasó negatív dolgokról, a szenvedésről olvas.

Nézzük a másik variációt. Milyen lehet egy rosszul végződő eseménysor fordítva? Kezdes a rosszal, például meghal valaki. Tragédia, sírás. „Azután” megbetegedett, „végül” még egészséges, boldog, vidám. Tehát erről lesz szó a fordított mese végén. Az utolsó leírt sorok jóról és szépről szólnak. Igen ám, de az olvasó tudja, hogy a főhős nemsokára meghal, hisz azt már olvasta.

Az lenne a szabály, hogy akár jóra fordul a história, akár rosszra, csupáncsak attól a ténytól, hogy fordítva meséljük el, mindenképpen szomorú a kicsengése? Ha így van, akkor az időfordítás „hozza a formáját”, hisz épp az élet szörnyűségeinek a jelképes visszaadása volt a célunk vele. De azért én a magam részéről megpróbálnám valami módon egy kissé kompenzálni a fordítottságból törvényszerűen adódó negatív hangulatot.

A történetek természetesen nem annyira egyszerűek, mint ahogy egy sarkított, lecsupaszított vázlatból látszik. Nem foglalhatók bele egy szimpla sablonba. S az, hogy jól vagy rosszul végződik-e, ha egyáltalán arra van kihegyezve, csak egyetlenegy szempont. Ezer más dologról is szól egy írás.

A szomszédék kutyája már megint itt csatangol a kertünkben. Úgy látszik, újabban a saját felségterületének tekinti. Neveletlen vadkutya. Nem először látom nálunk, mióta Nóra elvitte magukkal Vondelt Vésztőre az Ábelka kedvéért. Most épp a bokrokon csiripelő verebeket ugatja nagy dühösen. Ez a harsány hang visszarángat a saját tenivalóimhoz. Ideje abbahagynom az irodalmi töprengést. Nem az én dolgom. Szakmai könyvön dolgozom, s mégis azon gondolkodom, mit s hogyan írnék, ha szépíró volnék. Túlságosan belelendültem. Miközben ki van zárva, hogy valaha is bármit leírjak, ami nem valóság, hanem kitalálás.

De hisz én csak játszom a gondolattal.

Mielőtt elmentem volna otthonról, bereteszeltem a teraszajtót. A vadkacsa, melyet már többször láttam, épp ott úszott méltóságteljesen a vízben, néhány lépésnyire a kerünytől. Három fiókája követte. Időnként hápogtak egyet. Aranyosak. A kacsamama a leghápgósabb.

Kácsák.

.kácsák

Április 17., szerda, 19³⁰

Telefonált Olti néni egyik rokona, akihez az elkövetkező napokban készültem menni, és megbízatásom szerint elűjságnálni az üzenetet: nagy összegű ajándékot fog kapni Ausztriából. Ugyanúgy, mint a többiekkel, vele is már tegnap egyeztettem az időpontot. És az volt a szándékom, hogy csakúgy, mint a ma délelőtti „kliensemmel”, vele is a személyes találkozásunkon közlöm majd a nagy hírt. De most a telefonban, a legnagyobb meglepetésemre azt kérdezte, hogy neki is ugyanannyi euró jut-e, mint az unokaöccsének, a színésznek.

Tehát tudja! Pedig én akartam neki elmondani.

Később átgondoltam: nem kellett volna meglepődnöm. Mert mi történt? Az egyik megajándékozott, a színész, akinél ma voltam, elmondta a jó hírt a másíknak. Én is így tennék, ha rólam meg az unokatestvéremről volna szó. Viszont, ha már az Olti néni eredeti elhatározása az volt, hogy én legyek az, aki tudomására juttatom az érdekelteknek, akkor, ha még lehet, legyen is úgy. Tehát gyorsan fölhívtam a többieket, és szípen elmondtam a telefonba, amit személyesen akartam. Fantasztikusan megörültek a hírnék. Jóleső érzés volt hallani az örömiüket. Azért persze mégis el kell mennem hozzájuk, mindegyikükhöz. Ebben ragaszkodom az első tervemhez. Hiszen Olti néni határozottan kérte, hogy minden rokonnal találkozzam.

Érdekes volt ezekben a telefonbeszélgetésekben, hogy amikor még csak annyit ejtettem ki a számon, hogy egy közös rokonról, egy idős osztrák hölgyről van szó, már rákérdeztek: gazdag?

Hát igen, gazdag. S ettől mintha egy kissé operettszerűvé vált volna ez az esemény-sorozat, amiben vagyok. Rögtön el is képzeltem, amint Olti néni nagyestélyiben belép egy színpadra, és dalra fakad. De hisz Olti néni fekvő beteg. Akkor pedig földig érő hálóingben kellene lebonyolítania a nagyáriát.

Az élet természetesen sokkal többről szól, mint az anyagiak. Csak vegyük az öcsém helyzetét. Jár egy nővel, aki beszédhibás, tanulatlan, jóval idősebb nála, és valóságos despota. Az összes barátjától elszakította őt. Csak a nő haveri körével vannak jóban. És az öcsém nem akar véget vetni ennek a kapcsolatnak. Megmérgezte az a némbér, magához láncolja.

Szomorú gondolataimat elűzendő kiléptem a teraszra. Jólesett volna, ha kiskacsákat látok. De csak vízityúk és vöcsök volt a tavon. Azután mégiscsak előbújt a vadkacsacsalád. Négy fióka, plusz egy tojó. Szeretem őket nézni. Szinte mozdulatlanul úsznak. Már mint az a részük, ami látszik belőlük. Közben tudja az ember, hogy a víz alatt keményen lapátolnak. A felszínen azonban csak az látszik, hogy egyenletes sebességgel haladnak. Mintha zsinóron húznák a kacsasort.

A szabályos, szorgalmas lapátolás azért nem állandó jellemzőjük. Időnként nagy pancsolást rendeznek. Csapkodnak, le-lebuknak. A nyári fürdőzés kellemes hangjait árasztják a még hűvös tavaszban.

Aztán azon törtem a fejem, ismét az eurós történet operettes jellegén gondolkozva, hogy lehetséges-e, hogy Olti néni a volt férje rokonainak egy csomó pénzt ad, nekem meg, a saját unokaöccsének, semmit? Szerintem nem. Valószínű, hogy én is kapok valamit. De ha most nem is adna, az szinte biztos, hogy elég szépen fogok örökölni utána. Mosógépen és ágyon kívül még sok mindenre elég lesz. Kifizetem belőle a banknak az összes törlesztőnivalót, az utolsó fillérig. És kiadunk Nórával egy gyönyörű kutyás könyvet. Sokkal szebbet, mint amin most dolgozom. Abba nem fog beleszólni senki. Sok fénykép lesz benne, de művészi rajzok is, jópofa kis jelenetek. Ezeket természetesen Nóra fogja rajzolni. S minden könyvhöz egy igazi, élő kutyust kap mellétként az olvasó.

Szerda, 13⁴²

A kezembe esett a baseballsapkás fiú mozdulatától lesodródó szendvics. Észrevette, rám nézett. Odaadtam neki.

Szerda, 13 óra 41 perc 55 másodperc

Odaléptem az asztalhoz. A srác leverte a szendvicset a könyökével. Utánakaptam.

Szerda, 13 óra 41 perc 45 másodperc

Fölálltam. Elindultam a felé az asztal felé, ahonnan le fog esni a szendvics.

Szerda, 13²⁰

Búcsúzkodni kezdtem a házigazdáéktól. Végignéztam a három gyereken. Jópofa srácok voltak, két fiú és egy lány. Kár lett volna ilyen gyorsan elválni ettől a családtól. Hiszen csak nemrég ismertem meg őket. Gondoltam egyet, és meghívtam a gyerekeket egy gyorsétterembe. Az utcájuk keresése közben láttam délelőtt a főtéren. Két összetolt asztalt foglaltunk el. A gyerekek sokat ettek és sokat beszéltek. Nagy dumások voltak mind a hárman. Vérbeli színészivadékok. Még a legkisebb is szabályos körmondatokban beszélt. Egyszerűen nem lehetett közbeszólni, amíg nem fejezte be az érdekesítően fölépített mondanivalóját. Ezek a gyerekek szerepelni születtek, mint az apjuk.

A gyorsétteremben, az egyik ablak melletti asztalnál egy baseballsapkás fiú ült, mellette egy lány. A srác hátrafordulva átbeszélt a szomszéd asztalhoz. Ez a tiéd, mondta a lány, és a fiú elé tett egy szendvicset. Aztán fölállt, és elment a pulthoz. Nem törődött vele, hogy a srác nem figyelt rá. Láttam, hogy lába a baseballsapkás vissza fog fordulni, leveri a könyökével a szendvicset. Száz százalékig biztosan látszott, hogy le fog esni. Nem történhet másképp. Klassz pillanat volt. Mintha már le is esett volna. Mintha a jövő megelőzte volna a jelent. Gyakorlati kérdés: mit tegyek ezzel az elméleti tudással? Engedjem leesni a szendvicset?

Szerda, 12²⁰

Javában beszélgettem a színésszel és a feleségével, mikor kopogtatás nélkül berontott egy férfi. Kiderült, hogy a középső gyerek barátjának az apja. Rólam tudomást sem vett. Nekitámadt a színésznek. Kiabált. Ha még egyszer átmegy hozzájuk a fia játszani, kidobja. Soha többet be ne tegye a portájukra a lábát. Megfogott egy széket, dühösen egy üres fotelhoz vágta. Majd köszönés nélkül, az ajtót jól becsapva, elment. A színész csak nevetett. A felesége magyarázta el a helyzetet. Kristóftól már tudták a sztorit. Előző nap a gyerekek, a baráték fáskamrájában, ahol a tyúkok is fészkelnek, tojá-

sokat vagdostak a falhoz. A barát ötlete volt. Az ő fiuk sem angyal, de a tojásdobálást nem ő találta ki. Boltban veszik a tojást, eszébe sem jutna összetörni őket. Mint ahogy például tejföllel teli poharakat sem dobálna.

Eszembe jutott az ajtó bevágásáról, hogy a múlt héten, amikor egy dél-alföldi kutyatenyésztőnél jártam, ajtócsapódásoktól volt hangos a ház. Szeles idő volt. Minden ajtónyitás huzatot okozott. S most itt is bevágtak egy ajtót. De hány ajtóbecsapás volt már az életemben! Amikor például varjút vittünk be földrajzóra. A tanár kirohant a teremből, s teljes erejéből bevágta az ajtót. Vagy amikor otthon, ez néhány hónapja történt, az ajtó melletti szekrényben pakolgattam. Nóra azt mondta, kimegy a konyhába kávéért. Engedte becsapódni az ajtót maga mögött, mert a nagytálca volt a kezében, nem tudta megfogni. Hallottam a csapódást. De Nóra, még az ajtócsukódás előtt, visszafordult valamiért. Nem láttam, mert szinte belebújtam a szekrénybe. Azt hittem, már kiment. Az ajtó felé fordultam. Fordulás közben nagyot kiáltottam: hozzá! nekem is! Nóra ott állt, tíz centire tőlem.

Ajtócsapódások. Mindig voltak, és mindig lesznek. Nincs új a nap alatt, mondják az öregek. A történelem is csak ismétli önmagát. Körbe-körbe jár az idő. Mint az óra. Mint az évszakok évenkénti visszatérése. S mint az egymást követő nemzedékek születésének, felnövekedésének és meghalásának ismétlődése. Meg a civilizációk virágzása és hanyatlása. Ami volt, az lesz megint, csak egy kicsit másképp. Bizony, másképp, mert nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Panta rhei. De az sem lehetséges, hogy egy hepehupás úton egymás után két hepe jöjjön. Akkor most körben járunk vagy előre megyünk? Erre a kérdésre szokás azt a választ adni, hogy az út spirál alakban újra meg újra visszafordul ugyanabba az irányba, csak mindig magasabb szinten. Így, ha felülről nézünk az időspirálra: körlap, mint az óra lapja. De ha haladunk az idővonalon, akkor mégiscsak végtelen, kezdet és befejezés nélküli vonal. Ha jelképet keresek, óriási, meredek hegy tűnik föl előttem, amin körbe-körbe vezet egy út. S az út tulajdonképpen grandiózus spirál, azon menetel az emberiség: fölfelé. Fölfelé? Mért gondolok ilyeneket? Ki mondta, hogy fölfelé megyünk? A spirál ugyanis lehet például a tölcsérből kiáramló víz örvénylő mozgása is. Az emberiség úszik a létezésben, mint a vízben. A vízszint egyre süllyed. Mi körbe-körbe sodródunk a felszínen, mint a faforgácsok vagy fűrészporszemcsék. Egyre kisebb sugarú körben, egyre közelebb a lefolyóhoz. A lefolyóhoz! S ezzel hangulatilag már el is érkeztem Koolhaas A tölcsér című írásához. Ahol a tölcsér arra szolgál, hogy belefolyjon a levágott pulykák vére. De nem, ez a hasonlat nem tetszik. Sokkal szimpatikusabb a hegyen fölfelé menetelő emberiség képe.

Szerda, 11⁰⁰

Megőrülök. Mindjárt besétálok egy emberhez, és egyszerűen kijelentem, hogy kétszázezer eurót fog kapni! Nemhogy ilyesmit nem csináltam még életemben, természetesen, hanem még ehhez hasonló sem. Komoly képet vágtam. Mélyen a szeme közé néztem az előttem álló ajtónak. Lenyomtam a kilincset.

Szerda, 9⁵⁵

Megettem egy krumpilis pogácsát.

Szerda, 9⁵³

Nagyon megéheztem.

Szerda, 7⁰⁰

A teraszajtón át az eget kémleltem. Borús volt. Kedvenc kacsamamám haladt át a színen, a tó vizén. Biztos a közeli nádasban fészkel. Őt tündéri kiskacsa követte sorban. Amikor kikeltek, többen voltak. Nyilván a ragadozók kaptak el közülük néhányat.

Kiálltam a kocsival. Az Olti néni ismeretlen rokonát készültem fölkeresni. Egy közeli büfében vettem néhány pogácsát a hosszú útra.

Április 16., kedd, 20³⁰

Olti néni már megint fölhevített. Azt hittem, számon kéri, hogy mit intéztem tegnap óta. Kezdtém volna sorolni a rokonaival lezajlott telefonbeszélgetéseimet a tervezett látogatásokról. De őt nem érdekelte. Fárasztanak a részletek, mondta. Nagyanyámról meg anyuról kezdett mesélni. A régi időről. Amikor kicsi volt. Meg arról az időről, amikor nagylánykorában, férjhezmenetele előtt, a Zrínyi utcában lakva, gyárba járt dolgozni. Emlékezett, és mesélt. De idegesnek tűnt a hangja. Rá is kérdeztem: Van valami baj? Az a baj, hogy már nagyon öreg vagyok, sóhajtotta. A fiam figyelmeztetett rá. Elég tapintatlan. De abban igaza van, hogy eljárt fölöttem az idő. Elmúlt már minden, ami szép volt. Elmúlt már majdnem az egész életem. Nem nagyon tudtam mit mondani. Hogyan vigasztaljam? Aztán mégis nekiduráltam magam: Tudod, Olti néni, nem úgy van az, hogy az idő elmúlik. A múltkor hallottam a tévében, egy beszélgetésben, hogy bár lehet úgy fogalmazni, hogy múlik az idő, mégis inkább azt kellene mondanunk, hogy telik. Eltelik az idő. S ebből a felfogásból az következik, hogy minél több ideig élünk, annál teljesebb lesz az életünk. Mindenfélét szövegeltem szegény öreg nagynénémnek. Aztán valahogy az ókori görögöknél kötöttem ki. Gondolkozásunk a görög filozófián alapul ugyan, mondtam, de szerintem a görögöknek nincs igazuk abban, ahogy az idő múlását felfogják. Arisztotelész is, Platón is értékteleőbb dimenzióknak látta az időt, mint a teret. Arisztotelész szerint az idő megemészti. Az idő súlya alatt elavulnak a tárgyak. Platón az idő vasfogáról értekezett, ami mar és pusztít.

Az ő gondolataikhoz hasonlóan sokan úgy látják az időt, mint ami rombol. Nem építő hatású. Szinte már-már ellenség. Tönkretesz, megfakít. Elmúlnak a dolgok, megszűnnek létezni.

Egyébként éppen azért becsülték a görögök nagyra a geometriát, mert annak csak térbeli jellege van. Időbeli nincs.

De énszerintem, mondtam Olti néninek, nem ártó dolog az idő. Nem gonosz ellenség. Inkább dúsít és érlel. Nem vesz, hanem ad. Ajándékokat hoz. Például egyre nagyobb és értelmesebb a gyerekek. S minden szép és jó, amit az eddigi életemben kaptam, az idő ajándéka. Van, ami eltűnik, megszűnik? De más dolgok meg létrejönnek, megszületnek; és az öröm. S a régi görögök után az ókori rómaiakat is szóba hoztam, az ő Janus istenüket. Akiről januárt elnevezték. Janusnak két arca volt. Az egyik hátranézett, a múltba, a másik előre. Ennek egyszerű a jelentése. Hátranéz, hogy megnézze, ami elmúlt. És előre, hogy lássa az ezután következő dolgokat. Az, hogy milyen érzélemmel szemlélődik, attól függ, amit lát. Amikor például levették a körmömet, és kijöttem az orvostól, örült Janus hátranéző arca, hogy vége van az embernyúzásnak.

Janus kétarcúságáról jut eszembe, vette át a beszéd fonalát a nénikém, hogy gyerekkorodban, amikor egyszer itt nyaraltatok, azt magyaráztad, hogy a hátra arc vezényszó más, mint a többi. Tornaórán tanultátok a vezényszavakat, nyilván. Azt mondtad: a balra át ellentéte a jobbra át, és fordítva. A hátra arc különleges, mert annak az ellentéte is ugyanaz, az is hátra arc.

S azzal fejezte be, hogy megvigasztaltam.

A vadkacsacs család még nem alszik. Itt úszkálnak, rájuk esik a kinti villany fénye. Kacsamama plusz hat kiskacsa. Most balról jobbra úsznak. Legutóbb, úgy emlékszem, jobbról balra haladtak. Ide-oda közlekednek a tavon. Jó látni őket.

Kedd, 19¹⁵

A kimerítő rokontárcsázások után a saját dolgom után néztem. Bevágtam magam a kocsiába, hogy elugorjak pár száz kilométerrel odébbra, egy tanyára, egy ismerősömhöz. Kutyaugyben. Pali bácsi az állatorvosi egyetemen tanított. Már nyugdíjas. Egész életében mindig részeg volt. Amikor nem nagyon részeg, mindent tud a kutyákról. Kikértem volna a véleményét a könyvemhez egy-két témában. De használhatatlanul el volt ázva. Roncs ember lett belőle. Kár érte. Lehetett volna annyi eszem, hogy délelőtt megyek hozzá. Akkor talán még nem annyira roncs. Elmegyek hozzá valamikor még egyszer.

Viszont ha már Makó közelében jártam, bementem a városba. Nemrég olvastam egy szakszerű művészettörténeti leírást a városka egyik büszkeségéről, a fehér templomról. A belvárosi református templom az. Megnéztem. Valóban szép épület.

Kedd, 14⁰⁰

Micsoda egy familia az Olti néni rokonsága! Szétszóródtak az egész országban. S még csak egymáshoz sem laknak közel. Kocsikázhatok eleget, míg mindegyiket végiglátogatok. Kilométermergésem lesz. Nem tudtam másképp beosztani őket, csak úgy, hogy minden napra jusson egy. Mert persze közben a saját munkámat is végezniem kell, a könyvírás és a kutyásokkal való konzultálást.

Mind az öt rokonnal lefixáltam egy időpontot. Persze órákig telefonáltam, míg mindenkit elértem. Egyáltalán, a számok megszerzése a tudakozótól, már az sem ment egykettőre. S szerencsém van, hogy minden megajándékozandóval tudtam beszélni. Volt, akit otthon találtam, és volt, akinek a gyereke vagy felesége tartózkodott otthon, és megmondta a munkahelyi számát.

Holnap megyek az első helyre, egy színészhez. Merthogy színész is van a megajándékozottak között. Öt nap alatt végigjáróm az öt családot. Mi tagadás, meg voltak lepődve, hogy miért akarja őket fölkeresni több száz kilométer messzeségből egy idegen. De nem akartam telefonon lelőni a poént. Majd elmondom, hogy miről van szó, ha ott leszek. Azt a kibúvót választottam a részleteket faggató kérdéseik elől, hogy bagatellizáltam a dolgot. Röviden elintézhető ügyről lesz szó, feleltem, nem fogom őket sokáig feltartani.

Április 15., hétfő, 20⁰⁰

Megéheztem, mire hazaértem. Egy bokszertenyésztőnél jártam. Most már én is abszolút tisztában vagyok a bokszerekkel.

Leültem enni. Edami sajtot vettem ki a hűtőből. Megcsörrent a telefon.

Halló – vettem föl a kagylót. Olti néni, az Ausztriában élő nagynéném volt a vonalban. Fontos dologban hívott fel. Eléggé hihetetlennek tűnt, amit mondott. Alig akartam fölfogni. Az első férje – akitől már rég elvált, és aki meg is halt – öt rokonának egyenként kétszázezer eurót adományoz. És megkér, hogy Nórával, akinek bizonyára több a szabadideje, mint nekem, segítsünk neki ezt a pénzt eljuttatni a címzetetteknek. Ó, igen. Természetesen. Eurót. Százezerszám. Ismeretleneknek. Vagy mi van?! Olti néni elkezdte részletesen magyarázni a tervét. A mondatai pillanatnyi szünet vagy szókeresgélés nélkül sorjázta. Nyilván készült rá, hogy mit fog mondani. Amikor egyszer

mégis megállt egy másodpercre, közbevágtam. Nóra most nincs itt. Vésztőn van. De én ráérek. A munkám mellett el tudom intézni a te ügyedet is, Olti néni. Mostanában nem rendelek. Nem, nincs semmi baj a munkahelyemmel. Könyvet írok, azért nem járok be. Segíts, Márton, kérte. Csak rátok: rád és Nórára számíthatok. A fiam, hát, ismered, milyen zsugori. Jobb, ha egyelőre semmit sem tud az egészről. Egyébként ennek az összegnek a sokszorosát fogja örökölni. Sőt a vagyon nagy része máris az övé.

Megígértem, hogy elintézem, amit kér. De nem ismerem azokat az embereket. Kikről is van szó? Az első férjének a rokonairól? Még a világon sem voltam, amikor ő az első férjével élt. Csak a férfi nővérét láttam egyszer véletlenül gyerekkoromban, valami mátraházi nyaralás alkalmával. Vagy hol is volt az? Nagyon régen történt. Arra emlékszem, hogy Zsuzsánka néninek hívták. Én már akkor nagymamakorúnak láttam. Pedig lehet, hogy nem is volt olyan öreg.

Annak a nővérnek az öt unokájáról van szó, mondta a nagynéném. Nem baj, ha nem ismered őket. Megadom az adataikat. Majd összeismerkedsz velük. Kérd el tőlük a bankszámlaszámukat. És Olti néni lediktálta nekem a neveket és a címeket. Aztán így folytatta: Az ügylet legfontosabb részét már elintézttem. Létrehoztam egy háromfős kuratóriumot, ami egy püspökből, egy ügyvédből és kisvárosunk polgármesteréből áll. A kuratórium ügyintézője a püspök titkára. Egy kispap. És az összeget máris elhelyeztem egy külön számlán. Csakis a kuratórium diszponálhat fölötte. Csakis a kuratórium alapító okiratában lefektetett célokra. Vagyis néhai Gulácsi Józsefné született Vajda Zsuzsanna öt unokájának a megajándékozására. Ez visszavonhatatlan. Az a pénz már nem is az enyém. Már odaadtam. Csak a magyarországi számlaszámokat kell beírni az átutalási megbízásokba. Még ha holnap meghalnék is, vagy bármi történne is, a pénz mindenképpen a rokonoké.

Ha bármi történne is. Értem.

Elköszöntünk egymástól. Ötször kétszázezer euró! És én segíték eljuttatni. Hát ez az Olti néni. Tud meglepetéseket okozni. Fejbe vágott a váratlan hír. Bár soha jobb fejbévágást.

Kibámultam a teraszajtón. Egy kacsamama úszott el a vízen. Mögötte úsztak a kis-kacsái, heten. Utánuk V alakban terjedtek a csendes víz felszínén a hullámok.

Tandori Dezső

AKÁR

Egy leendő könyv megelőlegezett címe

Ez már nem játék idő, a kacsakő, e lapos,
ugrálások után, inkább az alapos
elmerülést választja. Szökkenések apraja-nagyja
beváltja ígérétét: lesz majd: ELÉG.

S míg a legendyhebb, de engem a napi hétből már
a másfeledik doboznál elbódítgató ital
ott vizeltet vacogva kényszereivel,

míg a környék népe sétál kutyáival,
 csavargók lejmolnak cigit – „körülvettek”! –,
 körül a sakálok, a hiénák, az időkutyák,
 a kizökkentek, kiket már valami állandó felhajszoltság
 felhajtóereje hajt, engem a hidegen kalandvágó
 elderítő-felhárítót, ily nem mindennapi helyzetben,
 de napra nap mind többször esedékes cselekvés közben
 buktathat le bárki, és erre a figyelemre kell számtalanszor
 időket szánni (nem ám játék idők, mondtam, tudom!),
 abba is hagyom.

A hős kijön az orgonabokorból,
 külön siker, ha zekéje zsebéből a nyitott doboz
 sör végiglöttyenti gatyáját,
 s nem mondhatja jó ízzel ő, a művelt,
 hogy „még mindig jobb, mint ha bepisálnék!”
 A kifejezés elioti, egy nyaranta hajdani téeszben
 salátát kapáló csavargóé a maradék cigi.

S akár harmadik személybe is átmehetünk.
 A Gellérthegy hajlata mögött a Lágymányos letünt,
 Aranka-émlékestül, Karinthyval, Ottlikkal, Mándyval,
 és főleg a soha le nem tűnő Kosztolányival,
 a Drága! fel nem tűnő szobra ott áll a sarkon,
 léptem néha gyorsabbra fognom
 ott kell, hogy a bokorcsoportok valamelyikét
 elérjem jókor, de még meglátogatom, kis visszautamon Didét.

Gyalázat, hogy csak addig, annyit élt!
 Hogy így halt meg, ő, legnagyobbikunk!
 Messze-előzőnk.
 Drusza-napon, az egyes szám első személy előjön,
 a hűvös vacogásban minden sznobság
 nélkül is letehetnék kezes, karcsú, sovány
 szobra mögé egy szál... jaj, dehogyan rózsát!
 törökszegfűt, mit tudom én.
 De inkább félig szívott cigarettám
 hagyom ott a bronzba fogott
 Mágia-kötet mellett, ennek jobban örül.
 Nem nézek körül,
 megyek. Majdnem busz alá, egyenest.

Aztán; aztán és aztán. Folytathatnám ezt, de inkább hagynám.
 Még mindent elmagyarázok.
 A bor, a rövidebb ital nekem már nem átok,
 nem undor és dicsőség dolga, munkára-harcára-készségé,
 viszolygásom a Feneketlen-tó horgásznépéé,
 de hát ő dolguk...! Nem, a bor felszínét

nem is bírnám áttörni már ajkammal, számmal, na,
és kialakult a jámbor sör rapidsör, gyorsör fogalma:
„Bepisilt a szám!”

A jámbornak megmaradás jutalma
ez. Itthon állandóan Totyi madaramra
kell vigyáznom, a 4,8–5,0%-nál erősebb alkoholtartalmak
nem jöhetnek. S ezt, mint Wittgenstein 7-es Trakta-pontja utáni,
már nyolcas, EmmáNyócas, elderítésnyi-felhárításnyi, sose talál-
kozásnyi (lehetőleg)
életet élén... de hagyom itt is főleg.

Én nem tojhatok gyakorlatilag
semmi haszonelvre,
a szívnek van ez nálam megengedve.

Minden társasság annál reménytelenebb.

Szeszélyes napszakokban lemegyek,
„járók egyet”. (Sörözöm, hozok sört. Zsemlét, Totyinak,
s pirítani magamnak, vajat
– tovább hizlal! – kenek rá. Elhagytam cigarettám,
a társas életet, fellépősdit, dedikálósdit, színházat, mozit,
utazást, repülőn ha, vonaton,
nekem a szoros társaság már borzalom,
de nem pszichésen, úgy kibírnám,
egyszerűen nem értem, ennek, az utazósdinak például, mi szüksége rám,
tehát? kíméljem magam mindentől, ami engem kímélhet.

Nem vagyok Amfortas, a nagy Halász,
kit a hideg kizár; kizár, kiráz,
nem vagyok Halász Petár, aki a ház
magas párkányán átment egy hülyeségért,
nem feleségért,
önmagáért,
ráfért,
ránk is, hogy ez legyen:
„Mit kéne, miért kéne bármit csinálni?”
Jó, bármit is.
De az első hiperböffenés, az első korty sör után néha:
nem hamis.

Bevallom: csalódásom,
ha mindhiába várom.
De a hasam, mely megnőtt, egyben
– egyben van, mert a tűzoltóautó tonnái alá nem mentem
végül mégsem, ez lassúságom s körültekintésem,
orrszarvúmagányom eredménye –, hasam

mintha olykor beszélne,
 bizony, hasamnak szinte emberhangja van,
 ki ez, kérdezem, könnyű takaróm
 alatt, ha egy-egy éji pisálás után megint jól alhatom,
 a másik szobában Totyi,
 és az öröklét pusztulásai
 vesznek körül, a leggonoszabban;
 amilyen az, hogy „még megvan”.

Akár

– és ezékieli kutyaélet ez! –
 e gyönyörű címre, hála a biztatóknak,
 majd valami könyv lesz,
 de most, fiacskám,
 egy kis sajtot ennék, megyek még
 ebéd előtt jóval, a sörrel, mint altatóval
 nem iszom magam se halálra,
 se tralalára,
 se asztal alára,
 csak koalára.
 Épp csupán hogy én élénken
 bóbiskolom el
 az életből, ami nekem nem kell.
 És nem is ez, hogy nekem nem kell, vagy nem akarom,
 vagy hogy a dologtól undorodom, nem,
 Totyi már az életem
 elmúlása, örökké egy cérnaszál,
 ahogy a szék karámjában áll (karszékemben, hogy ülnék rá!),
 ahogy könyököm alá odakapná halálát egy hevesebb mozdulatra,
 így gondolok a hölgyarcképes Eliotra.
 Megjöttem a tenger alatti teremből.
 Senki ember nem tehet erről.
 A pisiltető sör: kényszerválom,
 de magamat teljesen, bódulatlan elviselni nem tudom,
 még mindig jobb, mint a birkapörköltes gyógyszer,
 vagy a gesztenyeburkú, rántott óvszer.
 E kényszer ser, e szar ser, e jó ser.
 Mondom, fiacskám, ma már,
 hogy a cigi is elhagyott engem,
 nem „elhagyám”,
 nem,

ahogy, mint mondtam,
 az sincs soha, hogy én ezt akarnám;
 azt akarom;
 az se, hogy ez kell, mert törvénytörő;
 vagy haszonelvű, ész-

szerű; nem,
 fiam,
 ha én mondok valamit, csak azért, mert AZ VAN.
 „Az van!” Ez van, ha bármit... nem is kérek,
 csak ha beszéled,
 és ezért nem is szívesen beszélgetek, beszélek,
 mert akkor valami biztat, abba ne hagyjam,
 mert a lapos kacsakövet
 látom, e rémkép – na jó, eltúlzom csak – követ,
 hogy egyszerre eltűnik, ott, ott,
 ez én vagyok;
 alácsobban.

Hát kezdem újra, jobban:
 „Rapidsöröm, gyorsöröm, bár nem öröm,
 fogyasztgatám, de akkor hirtelen, apám!
 bebisilt a szám...” S nem mondhatám, fiam, hogy leszarám.

De akár azt is mondhatnám: nincs hogy élni,
 nincs hogyan élnem, nekem, legalábbis.
 Totyi három deka, és veszélyt nem érez,
 csak ott, ahol nem kellene,
 léte a miénktől, bár a verébfaj
 irdatlan idők óta ránk hangolódott,
 merőben eltérő jelleg, és a részletek,
 a kicsiségek, akkor, mint a költő mondja.
 A kinti társas együttlét, e nem kívánt,
 de az életveszélyes, sörrel mégsem
 fenntartható magány, maradjon most valóban kívül,
 ott, ahol van. Nyugalmamba nagy fokig belejátszik,
 és más papirosízű dolgok mondhatók róla.
 Hanem csak ahogy a Totyi, az én
 létem utolsó fenntartója, ahogyan érdemes még,
 mert igaz: írni, összerakni a hátépét,
 valamit – ugyan, az igazi nagyokhoz
 képest micsoda nyomorult csekélység – takarékozni,
 aztán hülyülni ezzel a 7-meg-a-nyóccal s egyébbel,
 ugyan. Mi ez ahhoz képest, mind, hogy a Totyi
 nyáron főleg, mikor a fényhatásra „megbolondul”,
 élni akarja kinti életét, meg nem is élné,
 őrjöngve repül, nem tudom, mit akar,
 magányt-e, társaságot, kiront utánam a konyha
 meghódítandó terébe, ahol gáz ég, szűk rések vannak,
 kések, miegymás, és megrohanja a teljes zsemlet,
 melyből úgyis kapna, hogy lefektessem, morzsát,
 a lefektetés az egy játék, hogy tenyeremből
 a morzsák árán megy be a kalitkába,

ez mindennap kész cirkusz, s főleg buta dolog,
mert el kell találnom „azt a sávot”,
ahogy megint egy költő mondta, „ahol a kristály
füstölög”, ahol az önként vállalt vesztes,
hogymegint egy napra elválnak,
a legpontosabb időben kell hogy történjék
– még úgy ráadásul –, különben életveszélyek jönnek,
nem mondom. Örök életveszély elderítésében-felhárításában
élek, s szabadon Eliot: egy hölgy arcképe, ha meghal
egy napon... s nem elég, hogy minden időm ide köt,
a nyomorodásig unt utcák, piacjárások,
és akkor folyton szabadkozni is,
durvaságokat mondani, hogy „veled, apa, tíz év múlva is
találkozhatom még, ha élünk, ám a Totyi nem fog élni
akkor”, és a többi.
S az idegennek ez olyan, mint egy szakszervezeti gyűlés,
lapos és érthetetlen, röhejes, sőt,
már rég elszéledtek a tagok, üdülőikből rom lett vagy luxus,
csak a bútorok, csak a padlódeszkák recsegik
magára hagyott falrendszerükben:
„Eltársak, csak eztet akartam mondani”,
s bizony nincs a jégsarki fagyaltárus eleganciája,
se a kiirtott indiánok sörfőnökének bohócmaykárólya,
„testvérem, howgh, beszéltem”.
Maradtunk ennyiben. S jó éjt... Totyi.

* * *

És ekkor
akár
ha
elderítődven-felhárítódván az Élet nevű bünszövetkezet,
nincs istene – van isten! –, újabb sörszünetem következett.

„A BOLDOG HAMLET”

Apai-anyai

Mindig lenni-és-nem-lenni akartam.
Ezt most meg is engedgetem magamnak.
Bár sehogyan sem vagyok eleresztve.

(A készülő „2 Töredék” mottója)

Ullmann Tamás

AZ ÖRÖK VISSZATÉRÉS IMPERATÍVUSZA

A filozófiatörténet egyik közhelye, hogy Nietzsche mélységesen elutasító volt Kant erkölcsfilozófiájával szemben. A gyakorlati ész törvényeire és a kötelesség fogalmára épülő kanti morált poroszos nyárspolgárisággal és legfőként képmutatással vádolta. Némiképp tehát meglepő, ha ennek ellenére hasonlóságok mutatkoznak a két gondolkodó megközelítésében. Ebben a tanulmányban ezt a figyelemre nem méltatott összefüggést szeretném értelmezni: először megpróbálom bemutatni a kanti és a nietzschei morális gondolkodás közötti szerkezeti hasonlóságot, azután pedig azt, hogy ez az első pillanatra meglepő hasonlóság nemcsak felszíni egybeesést, hanem az erkölcsi szabadság két felfogásának lényegi rokonságát jelenti. Meglehetősen bonyolult összefüggés rajzolódik így ki a két gondolkodó között, legalábbis annál a hagyományos képnél sokkal bonyolultabb, amely szerint Nietzsche egyszerűen lesöpörte az asztalról a kanti morálfilozófia előfeltevéseit. Mindenekelőtt azonban az etikai formalizmus értelmét kell tisztáznunk, mert ez lesz a gondolatmenet kulcsmozzanata.

A kanti morálfilozófia formalizmusa

Kant különleges jelentősége az erkölcsfilozófia szempontjából talán abban ragadható meg, hogy elsőként igyekezett a morált tisztán, vagyis mindenféle célképzettől, hajlamtól, boldogságfogalomtól függetlenül elgondolni. Másként megfogalmazva: úgy határozta meg az erkölcsi törvény fogalmát, hogy az független legyen a külső elismeréstől, és csak a tudat belső ítélőszéke által jóváhagyott elvárásoknak feleljen meg.

Minden korábbi erkölcsfilozófia – a kanti meghatározás szerint – hipotetikus törvényeken alapult: az erkölcsi jót olyan külső adottságnak képzelték el, ami valamilyen módon meghatározza az akaratot, s aminek a vonatkozásában az erkölcsi cselekvés úgyszólván csak eszköz, tehát másodlagos jelentőségű. Kant ezzel szemben az erkölcsi cselekvőt mint önmagának törvényt adó, autonóm, szabad lényt gondolja el, aki a jó és rossz között nem külső minták, hanem tisztán a szabadság tudatára alapuló belső ítélet alapján tesz különbséget. Ennek következtében az erkölcsi törvényt nem is olyan terminusokban fogalmazza meg, mint Isten, lélek, halhatatlanság vagy boldogság, hanem „tisztán”, vagyis formálisan. „*Kategorikus imperatívusz tehát egyetlenegy van* – írja Kant –, *és pedig a következő: csak olyan maxima alapján cselekedj, amelyet követve egyúttal azt is akarhatod, hogy maximád általános törvény legyen.*”¹ Gondoljunk bele, mekkora terhet ró a cselekvőre ez a látszólag üres törvény, ami egyetlen esetben sem mondja meg, mit kell tennem pontosan. A kategorikus imperatívusz szerint ugyanis a most végrehajtandó cselekedetemet úgy kell véghezvinnem, hogy ez az egyedi és egyszeri cselekvés mintául szolgálhasson egy olyan törvény számára, ami viszont az egész emberiségre általánosan és mindörökké érvényes. Vagyis az imperatívusz for-

¹ Immanuel Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. Ford. Berényi Gábor. Raabe Klett, 1998. 43.

malitása arra vezet rá, hogy a cselekvésekre ezen túl ne úgy gondoljak, mint ami csak az én, saját, éppen adott élethelyzetemben értelmezhető és ennek megfelelően korlátozott érvényű. A kategorikus imperatívusz azt a félelmetes terhet rója rám, hogy minden pillanatban úgy cselekedjek, mintha egy univerzális törvényalkotó rólam venné a példát a törvény kidolgozásához. Kant az erkölcsi alaptörvény formalitásával tehát nem intellektualizálni akarja a morált, hanem megszabadítani minden olyan „materiális” összetevőtől, ami a szabadság autonómiájának élményét bárhogyan is, de beárnyékolná. Nem azért cselekszünk, hogy valamilyen célt elérjünk a cselekedet által, hanem azért, mert így *kell* cselekedni. Ezek szerint az erkölcsi cselekedet nem pusztán haladás egy még el nem ért cél felé, hanem minden egyes cselekedetnek az erkölcsi törvény tökéletes kifejeződésékként kell megtörténnie. Ez a feltétlen igény mindenféleképpen új a boldogság és az erény fogalmára épülő korábbi etikákhoz képest.

Figyelemre méltó, hogy az a gondolat, ami kiemeli a kanti morálfilozófiát a többi erkölcsfilozófiai megközelítés közül, egyszersmind közvetlenül összefügg azokkal a belátásokkal is, amelyeket Nietzsche kíméletlenül kritizál. A kategorikus imperatívusz nem pusztán az erkölcsi törvény formális megragadása és az autonóm cselekvő szabadságának kifejeződése, hanem olyan megfogalmazása az erkölcsiségnek, amely nem gondolható el az érzéki világ és az érzékfeletti világ éles különbsége nélkül. Ebből az alapvető különbségtételből pedig további – Nietzsche számára ugyancsak elfogadhatatlan – feltevések következnek, például a test és a lélek megkülönböztetése, a halhatatlanság, valamint Isten léte. A két mozgás azonban szorosan összetartozik. Az erkölcsi törvény éppen azért tartalom nélküli, hogy kifejezhesse a szabadság és autonómia eszméjét, a kategorikus imperatívusz viszont nem lenne megfogalmazható a determinisztikus természet és az erkölcsi szabadság létszféráinak világos szembeállítása nélkül. Vagyis a nélkül a gondolat nélkül, hogy a bennünk működő szabadság azért képes a kötelességszerű cselekvésekben az érzéki késztetésekkel való szembeszegülésre, mert *ténylegesen* is különbözik az érzékiségtől.

A nietzschei morális gondolkodásmóddal való összevetés elvégzéséhez még meg kell vizsgálnunk egy kulcsmozzanatot a kanti etikai formalizmussal kapcsolatban: az erkölcsi cselekvés *megvalósításának* problémáját. A kérdés röviden az, hogy miképpen lehet hatékonyan közvetíteni a két élesen elválasztott terület, az elméleti és a gyakorlati szféra, vagyis a természet és a szabadság között? Más szóval: hogyan alkalmazhatjuk a kategorikus imperatívuszt? Már a Kant által felsorolt példák közül is világosan kiderül, hogy az erkölcsi kötelesség szerinti cselekvés nem pusztán automatizmus: egyrészt azért nem, mert mindig meg kell küzdenünk az érzéki késztetésekkel – ám ez a kisebbik probléma –, másrészt pedig azért nem, mert minden cselekvés olyan bonyolult és összetett helyzetben valósul meg, ahol szükség van a mérlegelésre. A cselekvés ugyanis a körülmények hálózatába illeszkedik, és bizonyos következményekkel jár. Kant maga is hangsúlyozza, hogy azt az embert, aki véletlenül vagy a szerencsés körülményeknek köszönhetően épp a törvény előírásaival megegyezően, jóllehet nem a törvény *alapján* cselekszik, még aligha nevezhetjük erkölcsileg jónak. Az ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSÉ-ben felsorolt példák (az öngyilkosság tilalma, az adósság viszfizetésének kötelessége, a tehetség kiművelésének kötelessége, az együttérzés és segítség kötelessége) alapján úgy tűnik, hogy a kategorikus imperatívusznak megfelelő cselekvés megvalósításához *először* mérlegelésre van szükség (azaz egyszerűen meg kell értenünk, mi a probléma), *azután* pedig gyakorlásra (tehát a cselekvést vezérlő elvet készséggé kell fejlesztenünk). Vagyis – kanti szóhasználattal – okosságra és jártasságra

ra. A meglepő azonban az, hogy éppen a mérlegelő okosság és a cselekvésbeli jártasság az a két képesség, amitől Kant mindenáron el akarja határolni a kategorikus imperatívuszt. Vizsgáljuk meg tehát a lehetséges imperatívuszok kanti leírását.

„Minden természeti dolog törvények szerint működik – olvassuk AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSÉ-ben. – Csak az eszes lény képes arra, hogy a törvények képzete, vagyis elvek alapján cselekedjék: csak neki van akarata.”² Az akaratot meghatározó objektív elv képzete a parancs, ami imperatívuszokban fejeződik ki. Az imperatívuszokat a parancs feltétlen vagy feltételes jellege szerint oszthatjuk két csoportra, ez utóbbiak, a feltételes vagy hipotetikus imperatívuszok további két alcsoportra oszlanak attól függően, hogy a cselekvés valamely lehetséges vagy valóságos szándék szempontjából jó-e. A kategorikus imperatívusz mellett tehát kétféle hipotetikus imperatívuszról beszélhetünk: (1) Minden mesterségnek, tevékenységnek és tudománynak vannak olyan gyakorlati cselekvésre irányuló elvei, amelyek egy cél elérését segítik elő. Ezeket az elveket nevezi Kant a jártasság vagy ügyesség (Geschicklichkeit) imperatívuszainak. „*Fel sem merül itt – írja Kant –, vajon ésszerű és jó-e a cél, a kérdés csak az, mit kell tennünk, hogy elérjük.*”³ Ha a cél például egy szék előállítása, akkor az imperatívusz megmondja, mit kell tennünk, hogy létrehozzuk a széket. (2) A hipotetikus imperatívuszok második csoportja egy konkrét cél követésére épül, ez a cél pedig nem más, mint a mindenkiben közös törekvés a boldogságra. A boldogságra vonatkozó imperatívusz ugyancsak hipotetikus, ezt Kant azzal magyarázza, hogy a boldogságra vonatkozó vágy maga sem mentes egy cél képzetétől. „*A saját boldogságunk eszközeinek megválasztására vonatkozó imperatívusz tehát, azaz az okosság [Klugheit] előírása még mindig hipotetikus; a cselekedetet nem önmagáért, hanem csak egy másik szándék eszközeként parancsolja meg.*”⁴

Az okosság eszerint egyfajta köztes gyakorlati képességet jelent a technikai jártasság egyszerű, célirányos cselekedetei és az erkölcsi törvény feltétlen működése között.⁵ Nincs azonban szó közvetítésről. Az okosság nem közvetíti a jártasság és az erkölcsi törvény között, és nem is vezet el az utóbbihoz. Az egész kanti erkölcsfilozófiát meg lehet ragadni a boldogságra törekvő okosság antik eszméje és a feltétlenül kötelező erkölcsi törvény közötti különbségben. A kiinduló problémához (hogyan valósul meg az erkölcsi törvény?) tehát még nem kerültünk közelebb. A jártasság és az okosság ugyanis láthatóan nem arra szolgál, hogy a kategorikus imperatívusz alapján valóságos erkölcsi cselekedetek jöhessenek létre. Szerepük inkább abban áll, hogy Kant bemutassa, mivel *nem* szabad összekeverni az erkölcsiség szempontjából egyedül fontos imperatívuszt. Az okosság és a jártasság tehát nem olyasmik, amik elősegítenék a cselekvés erkölcsiségének megtalálását, hanem épp ellenkezőleg, a célképzet jelenléte miatt csupán összezavarják a törvény tiszta megjelenését a cselekvésben.

Ennek a radikális álláspontnak az a következménye, hogy a szabadság nem elérendő cél, nem megteremtendő állapot, hanem maga a kiindulópont. Kant szavaival: a szabadság tény, az erkölcsiség, a gyakorlati ész faktuma.⁶ Ám ez a mindenkiben ben-

² Uo. 37–38.

³ Uo. 39.

⁴ Uo. 40.

⁵ Az okosság problémájáról Kantnál Pierre Aubenque írt átfogó tanulmányt: LA PRUDENCE CHEZ KANT. In: Pierre Aubenque: LA PRUDENCE CHEZ ARISTOTE. Paris, P. U. F., 1963. 179–212.

⁶ Lásd a dedukció fejezetet A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban. Immanuel Kant: A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA. Ford. Papp Zoltán. Szeged, Ictus, 1998. 55–65.

ne rejlő tény nem ismerhető fel egykönnyen. Kant morális elmékedéseinek nem az a célja, hogy a jártasság és az okosság elveivel megközelíthetővé váljanak a szabadság feltételei, hanem az, hogy a jártasság és az okosság hipotetikus imperatívuszainak kiiktatásával láthatóvá és felismerhetővé tegyék azt a szabad kötelességet, ami minden külső feltételtől független.

A morál problémája

Nietzschével kapcsolatban először is az szorul magyarázatra, hogy esetében beszélhetünk-e hagyományos értelemben vett morális gondolkodásról. Erre, úgy tűnik, igennel felelhetünk. Gondolkodásának középpontjában a „*minden érték átértékelése*”-nek követelménye áll, ám minden *korábbi* érték tagadása mégsem jelenti egyszersmind *minden* érték tagadását és egyáltalán az érték fogalmának elutasítását. Nietzsche moralista abban az alapvető értelemben, hogy a gondolkodás feladatának új értékek teremtését tartja. Ha pedig új morális értéktábláról beszélünk, akkor felmerül az értéknek mint normának megfelelő cselekvés problémája is. A nietzschei morálfilozófiai gondolkodás vázlatos bemutatásán keresztül azt fogom vizsgálni, hogy nincs-e bizonyos szempontból nagyon is mély rokonság a kanti abszolút morál és a nietzschei értékkerentés között. Paradox módon a legalkalmasabb út ennek a hasonlóságnak a bemutatására éppen Kanttal szembeni kritikájának az áttekintése.

A VIDÁM TUDOMÁNY egyik szövegéből világossá válnak ennek a kritikai állásfoglalásnak a fő vonalai: „[Kant] fondorlatos módon *szert téve arra a neveléses »magánvalóra«, azt a büntetést kapta, hogy vállalni volt kénytelen a »kategorikus imperatívuszt« és ezáltal ismét visszatévelyedett szívében az »Isten«, a »lélek«, a »szabadság«, a »halhatatlanság« felé, akár-csak egy ketrecébe visszaoldalgó róka – pedig éppen akarata és okossága törte szét hajdan e ketrecet!*”⁷ Az első és legfontosabb ellenvetés tehát a magánvaló gondolatához kapcsolódik, s ebből levezethető az összes többi. A magánvalóval ugyanis megkettőzzük a valóságot egy számunkra hozzáférhető, de erkölcsileg értéktelen érzeki világra és egy számunkra megismerhetetlen, önmagában nyugvó világra, ami viszont minden érték forrásának bizonyul. A magánvaló gondolata megkülönböztetések sorozatának lesz a kiindulópontja, ahol a párok egyik tagja mindig értéktelen és alárendelt a másikhoz képest: érzeki világ – érzékfeletti világ; test – lélek; természet – szabadság, gyakorlat – elmélet⁸ stb.

Nietzsche arra hívja fel a figyelmet, hogy az elválasztások alapjául szolgáló értéktelezes ugyan abszolútnak állítja be magát, ám fennáll a gyanú, hogy csupán egy korlátozott és ideiglenes perspektíva értékebecslése. A TÚL JÓN ÉS ROSSZON-ban így ír: „*egy filozófus tudatos gondolkodásának zömét titokban ösztönei vezérik s kényszerítik meghatározott pályákra. Minden logika mögött [...] értéktelezesek állnak. Például, hogy a meghatározott értékesebb a meghatározatlannál, a látszat kevesebbet ér az »igazságnál«.*”⁹ A világ kettéválasztása tehát együtt jár a valóságos világ, az eleven tapasztalás és egyáltalán az élet leértékelésével. Ez persze nem tipikusan kanti probléma, hanem az egész filozófiai hagyomány

⁷ Friedrich Nietzsche: A VIDÁM TUDOMÁNY. 335. Ford. Romhányi Török Gábor. Holnap, 1997. 241.

⁸ „Elmélet és gyakorlat. – *Végzetes megkülönböztetés: mintha volna valami sajátos megismerési ösztön, amely, tekintet nélkül a károkozás vagy haszon kérdéseire, vakon tartana az igazság felé: és aztán, ettől teljesen különválva, a gyakorlati érdekek egész világa...*” Friedrich Nietzsche: A HATALOM AKARÁSA. Ford. Romhányi Török Gábor. Cartaphilus, 2002. 186.

⁹ Friedrich Nietzsche: TÚL JÓN ÉS ROSSZON. Ford. Tatár György. Műszaki, 2000. 12.

mány betegsége, Kantot az tünteti ki, hogy talán még jobban belegabalyodik ebbe az elválasztásba, mint elődei, mivel minden korábbi gondolkodónál komolyabban veszi az érzeki és az érzékeletti morális különbségét. A filozófia – Nietzsche szerint – azért állít a valóság fölé egy második, kitalált valóságot, hogy „bosszút álljon” a valóságon, így keletkezik ez a legmélyebbre hatoló, legártalmasabb ellentét. „*A látszólagos világ és a hazudott világ – az ellentét: utóbbit hívták eddig »való világnak«, »igazságnak«, »Istennek«.* Ezeket kell elpusztítanunk.”¹⁰

Kant erkölcsfilozófiája Nietzsche szerint arra a naiv, magától értetődőnek vett meggyőződésre épül, hogy korának, vagyis a XVIII. század végének erkölcei egyszersmind az abszolút erkölcsiséget jelentik. Kant egyik fő bűne tehát az, hogy érzéketlen volt a történetiség dinamikus változásaival és a perspektívák sokféleségével szemben. A HATALOM AKARÁSA 382. jegyzetében így jellemzi Kantot: „*nincs benne semmi görög vonás, teljességgel történelemellenes*.”¹¹ Ez a megjegyzés úgy értelmezhető, hogy Kant kétely és gyanakvás nélkül tekintett a kortárs morális alapmeggyőződésekre, ugyanúgy, ahogy az elméleti ész kritikájában kétely és gyanakvás nélkül átvette a newtoni fizika elveit is. Mindkét előfeltevés-csoportot beépítette a kritikák rendszerébe mint *a priori adottat*. Nietzsche arra a megállapításra jut, hogy a morál megalapozására tett kísérletek során a morál, mint bizonyos meggyőződések egységes rendszere, mindig is adottnak számított, vagyis sohasem vált problémává. Ezzel egybecseng Kant hangsúlyos megjegyzése, miszerint a közönséges emberi ész nagyon is jól tud tájékozódni az erkölcsi problémák között,¹² tehát nem az erkölcs reformjára, pusztán az alapfogalmak tisztázására van szükség.¹³ Kant valóban meg volt arról győződve, hogy a morális ítéletek területén van egy végső, történeti koroktól és kultúráktól független igazság. Nietzsche legfőbb ellenérve e kanti feltevéssel szemben a morális, vagyis értékelő *perspektívák levezethetetlen sokfélesége*.

Ezek szerint nincs abszolút morális értékelés, és nemcsak hogy nem lehetséges végső állásfoglalás bizonyos kérdésekkel kapcsolatban, de nincsenek végső kérdések, sőt végső morális helyzetek sem. Egy kései szövegrészben ezt a következőképpen fogalmazza meg Nietzsche: „*Fő tétel: morális jelenségek nem léteznek, hanem csak e jelenségek morális interpretációja létezik*.”¹⁴ A végső értelemben vett morális jelenségek és helyzetek kritikátlan feltevése helyett tehát észre kell vennünk minden helyzetben a saját perspektívánkból adódó értékbecslés működését – amit vagy vállalunk, vagy felülvizsgálunk. Ugyanakkor tudnunk kell eközben, hogy nincs külső kritérium vagy mérce, amihez igazodhatnánk az értékelésnél. A morál adottként való felfogásával szemben ez lenne a morál problémájának meglátása.¹⁵

¹⁰ Friedrich Nietzsche: A HATALOM AKARÁSA. 207.

¹¹ Uo. 169.

¹² „*Nincs szükségünk tudományra és filozófiára ahhoz, hogy tudjuk, mit kell tennünk, ha becsületesek és jók, sőt ha bölcsék és erényesek akarunk lenni*.” Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. 28.

¹³ Nietzsche ebben hallgatólagos előítéletet lát: a filozófusok „*a morál megalapozását akarták, s eddig még minden filozófus úgy hitte, hogy megalapozta a morált, a morál maga ugyanakkor »adottnak« számított. [...] A morál minden eddigi »tudományából«, bármily furcsán is hangozzék, magának a morálnak a problémája hiányzott [...]. Amit a filozófusok »a morál megalapozásának« neveztek, s mint ilyet követtek maguktól, helyes megvilágításba helyezve nem volt egyéb, mint az uralkodó morálhoz kapcsolódó jóhiszeműség tudós formája*”. Nietzsche: TÚL JÓN ÉS ROSSZON. 67.

¹⁴ Nietzsche: A HATALOM AKARÁSA. 123.

¹⁵ A TÚL JÓN ÉS ROSSZON-ból vett idézethez nagyon hasonló, de talán még találóbb módon így fogalmazza meg ezt a nehézséget A HATALOM AKARÁSA 263. pontjában: „*Az új feladat és a fő dolog szerintem a következő: meglátni és megmutatni a morál problémáját*.” 124. Ehhez nagyon hasonló megfogalmazások máshol is találhatóak, például: „*Úgy látszik, a morál eddig egyáltalán nem jelentett problémát*.” A VIDÁM TUDOMÁNY. 256.

Itt szinte magától adódik az a kérdés, hogy vajon Nietzsche nem csúszik-e bele óvatlanul egy olyan relativizmusba, amely a moralitás történeti és kulturális különbségei alapján a morállal szembeni szkepszishez vezetne el. A különböző népek és különböző kultúrák értébecsléseinek eltérése gyakran szerepel az érvei között, a kérdésre mégis nemmel kell felelnünk: Nietzsche nyilvánvalóan nem az értékek elutasítására következtet a különbségekből, hanem arra, hogy *új értékeket* kell teremteni. Az új értékek teremtése viszont semmiképpen sem jelenti azt, hogy egy új, abszolút perspektívát teremtünk. Tehát sem az az álláspont nem elfogadható, hogy volna egy rejtett, mögöttes morális értékrend, amely minden nép és kultúra cselekvéseit meghatározza, ha nem is konkrétan, de legalább teleologikusan, sem pedig az, ami szerint ilyen nincs, következésképp egyetlen morál sem lehetséges.¹⁶ Ugyanis mindkettő megragad a morál általánosságának fogalmában, vagyis abban az elvárásban, hogy az értékeknek *általánosan* kell érvényesnek lenniük, különben nem is értékek. Ez utóbbi a legveszélyesebb feltevés Nietzsche szemében: a morálban ugyanis nem az általánoshoz való igazodás támasztékát kell keresnünk, hanem a saját perspektívánk önálló értékkeremtését kell elvégeznünk. A morál bizonyos értelemben szubjektíválódik, úgy válik személyessé, hogy elveszíti vonatkozását az általánosra. Ez mindenféleképpen óriási különbség a kanti gondolatokhoz képest. Kantnál a kötelesség ugyan a legszemélyesebb szabadságélményből ered, viszont mindig az általánosra vonatkozik, vagyis a maximának mindig az általános törvényhez képest kell megfogalmazódnia.¹⁷

Az új értéktábla alapzata

A nietzschei megfontolások még egy másfajta, jóval súlyosabb nehézséget is felvetnek. Mi történik, ha a morális ítékezés szétesik perspektívák egyesíthetetlen sokaságára? Mi lesz akkor a morállal mint *normával*? Ha nincs végső perspektíva, akkor természetesen nem is lehet általános érvényű értéket találni, sőt teremteni sem. Az új értékek tehát csak személyes érvényűek lehetnek. A helyzet azonban mégsem ilyen egyszerű. Jóllehet Nietzsche a perspektívák sokaságát hangsúlyozza, a morál problémájának meglátása mégis olyan új értéktábla megteremtéséhez kell hogy vezessen, ami a szubjektív vonatkozáson túl is érvényesnek bizonyul. A következő lépésben tehát azt a furcsa mozgást kell értelmeznünk, ami a perspektívákra bomlás és a perspektívák mögött felsejlő „általános” között bontakozik ki.

Az az általános, amit Nietzsche a morális perspektívák mögött eleinte megpillant, nem más, mint az emberi lény fiziológiai természete: az élet és az akarat működése minden cselekvőben. A VIDÁM TUDOMÁNY-ban ezeket a motivációkat egy még tágabb háttérre, a természet eleveenségére, vagyis a *physisre* vezeti vissza. A természet fogalma azonban egyrészt túlságosan „metafizikai”, másrészt pedig erős hasonlóságot mutat a

¹⁶ „Föltételezésük [ti. a moráltörténéseké] szokásos hibája az, hogy a népek, legalábbis a szelid népek a jó ég tudja miféle consensusát teszik föl a morál bizonyos tételeit tekintve és ebből még ránk valóan is föltétlen kötelező érvényére következtetnek; vagy megfordítva: miután földerengtél számukra az igazság, mármint hogy a különböző népeknél a morális értébecslések szükségképpen különbözők, abból arra következtetnek, hogy egyetlen morál sem kötelező érvényű: persze mindkettő egyformán nagy gyerekség.” A VIDÁM TUDOMÁNY. 257.

¹⁷ A morálfilozófiákkal szembeni kritika azonban nem pusztán formális elutasításból áll, vagyis nem merül ki az általánosságra való törekvés bírálatában. Nietzsche újra és újra megfogalmaz bizonyos, ha úgy tetszik, konkrét értékekhez fűződő kritikát, amelyek magától értetődő módon igényt tartanak az általános érvényűségre. A jámborság, szelídség, alázat, felebaráti szeretet, együttérzés értékeit azért utasítja el, mert a mögöttes rejtetten működő késztetések valójában elfogadhatatlanok: a csorda ösztöne, a szenvedők ösztöne a boldogokkal szemben és a középszerűek bosszúja a kiválókkal szemben.

sztóikus életideállal, az „élj a természet szerint” imperatívuszával. Nietzsche valójában nem lehet elégedett egy mégoly metafizikátlanított természetfogalommal sem. És ha jobban belegondolunk, ugyanaz teszi lehetetlenné számára a *physis* mint végső alap elfogadását, ami Kant számára lehetetlenné tette, hogy a morális cselekvést valamilyen külső mércéhez és célhoz igazítsa. Ugyanis a cselekvés *morális értéke* szenvedne csorbát, ha valamilyen morálhoz képest külső elvtől tennénk függővé.

Nem véletlen, hogy a *physis* fogalma gyakorlatilag teljesen háttérbe szorul, sőt el is tűnik a későbbi művekből. 1881-ben ugyanis megszületik az a gondolat, ami végül megteremti a morális perspektivizmus koherenciáját. A gondolat Nietzsche legkülönösebb, legvitatottabb, legnehezebben érthető gondolata: az *örök visszatérés*. Előnye abban áll a *physis*hez képest, ami magában egyesíti az élet, az akarat, az ösztön és az erő fogalmát, hogy az örök visszatérésből következő „norma” semmiféle konkrét tartalommal nem rendelkezik. Következésképp nem lehet vele szemben olyan érveket felsorakoztatni, amelyek az irányító elv eredetével kapcsolatban fogalmazzak meg kételeyeket: például honnan tudjuk, hogy a természetes ösztön vagy a hatalom akarása eredetibb módon határozza-e meg a cselekvést, mint mondjuk az erkölcsi erényekre alapuló megfontolás?

Az örök visszatérés gondolatának szükségképpen rövidre szabott értelmezésénél abból indulunk ki, ami ezt a gondolatot megkülönbözteti minden korábbi ciklikus kozmológiai elképzeléstől.¹⁸ A görögség számára a kozmikus ciklusok végtelen ismétlődése csakis végső, isteni perspektívából volt elgondolható. Ezen a kozmikus változássoron belül nyert értelmet az egyes esemény vagy az egyes cselekedet. Nietzsche teljes mértékben megfordítja a perspektíva irányát: a kiindulópont nem egy világállapot ismétlődése, hanem a cselekvő én a most pillanatában. Ezt az éppen most megtett cselekedetemet kell úgy elgondolnom, mint ami végtelenszer megtörtént már, és végtelenszer meg fog még történni. Az örök visszatérés nietzschei megfogalmazása tehát már nem egy kozmológiai problémára adott válasz, hanem a saját cselekvés értékelésének perspektívája. Mivel semmilyen eleve adott erkölcsi törvényre nem támaszkodhatunk, vagyis nem létezik végérvényes erkölcsi világrénd, a nietzschei cselekvőnek magának kell megteremtenie cselekedetéhez a mércét.

Így jutunk el az örök visszatérés nietzschei elképzelésének második mozzanatához. Az ECCE HOMO beszámolójából kiderül, hogy az örök visszatérés nehéz gondolata tulajdonképpen az igenléssel áll kapcsolatban: a gondolat nem más, mint az igenlés „*lehető legfennköltebb és egyáltalában elérhető megfogalmazása*”.¹⁹ Vagyis az örök visszatérés megértése azt feltételezi, hogy elég erő van bennünk az élet igenléséhez, még akkor is, ha a múltban kudarcok és szenvedések értek: a múltat úgyszólván visszafelé kell igyekezni. Ugyanakkor nem pusztán arról van szó, hogy azt, ami már elmúlt, képesek legyünk elfogadni – jóllehet már ez sem könnyű. Az örök visszatérés egyszersmind egy másik követelményt is szembeszegez a cselekvővel: mostantól fogva úgy kell cselekednem, hogy képes legyek az ebben a pillanatban, itt és most végrehajtandó cselekedetemet örök ismétlődését affirmálni. Vagyis ne félszívvvel, félakarattal, meggyőződés nélkül és jobb híján tegyem azt, amit teszek. Hiszen a most végtelen ismétlődése elviselhetetlen lenne, ha egy olyan cselekedet ismétlődését gondolnám el, amivel nem értek egyet, amit nem tudok akarni, ami miatt esetleg szégyent érzek, s amit a legszívesebben elfelejtenék.

¹⁸ Az örök visszatérés gondolatának értelmezéséhez lásd: Tatár György: AZ ÖRÖKLÉT GYŰRŰJE. Gondolat, 1989.

¹⁹ Friedrich Nietzsche: ECCE HOMO. Ford. Horváth Géza. Göncöl, 1997. 94.

A legmeghökkenőbb azonban az, hogy az örök visszatérés elve alapján ugyanolyan formális imperatívusz fogalmazható meg, mint Kant kategorikus imperatívusza. Gilles Deleuze vonja le ezt a következtetést, aki az örök visszatérést etikai és kiválasztó gondolatnak tartja. „Az örök visszatérés – írja – ugyanolyan szigorú parancsot ad az akaratlaknak, mint amilyen Kanté volt.”²⁰ Az imperatívusz megfogalmazása pedig így hangzik: „Amit akarsz, azt akard úgy, hogy annak egyszersmind az örök visszatérését is akard.”²¹ Mivel ez a megfogalmazás ugyanolyan szigorú, egyszersmind ugyanolyan formális, mint Kant kategorikus imperatívusza, ezért tartalmi oldala szintén csak negatív módon fejezhető ki: nem szabad félakarással és kis kompromisszumokkal megelégedni. Deleuze megfogalmazásában: „Nietzsche egy dologtól undorodik a világon: a kis kárpótlásoktól, a kis kedvtelésektől, a kis örömeiktől; mindattól, amivel az ember csak egyszer ért egyet, csak egyetlenegyszer.”²² Attól, amit jobb híján, esetleg aggodalomból vagy hamisságból tesz, amit nem akarom, hogy lássanak, s amit soha többé nem szeretnék megtenni. Nem nagy-szabású hibákról van tehát szó, hanem az elhallgatott és önmagunknak megbocsátott apró hamisságokról, amelyeket csak ez egyszer, „kivételesen” követünk el.

Az örök visszatérés imperatívuszának formális általánossága biztosíték arra nézve, hogy a belőle fakadó cselekvésben működő elv, érték vagy motiváció *tudott* és *vállalt* legyen. Két egymással szorosan összefüggő felszólítás működik a parancsban: (1) cselekedj úgy, hogy tisztában vagy cselekedeteid motivációival; (2) cselekedj úgy, hogy kiküszöbölöd a félmegoldásokat, az olyan cselekedeteket, amelyeket csak ez egyszer hajtánál végre, de soha többet.²³

Az örök visszatérés gondolatából tehát erős és hatalmas imperatívusz fakad, legalább olyan erős, mint a kanti kategorikus imperatívusz. Ereje abban áll, hogy ez utóbbítól eltérően nem szembeszáll a hajlamokkal és vágyakkal, hanem olyan szabályt szolgáltat, ami a vágyakhoz képest immanens, vagyis olyan szabályt, amelynek ereje nem a vágyak legyőzésében áll, hanem a vágyban működő energiák megtisztításában és vállalásában. Első pillantásra meghökkenítő lehet, hogy egy olyan morális imperatívuszról beszélünk, amelyik láthatóan teljesen független az interszubjektív viszonyoktól, sőt lényege szerint nincs benne semmiféle vonatkozás a másakra. Nietzsche számára azonban ez is része a perspektivikusságnak: cselekedetemben nem a másik perspektíváján keresztül megnyilvánuló általánoshoz kell igazodnom, hanem épp fordítva: a másíknak is csak akkor tudok megfelelni, ha a saját vágyaimat és késztetéseimet nem áru-lom el képmutató módon. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy Nietzsche sehol sem mondja meg, melyik vágy és késztetés a helyes: az imperatívusz valóban formális abban az értelemben, hogy egyetlen végső elvet sem feltételez.²⁴

²⁰ Gilles Deleuze: NIETZSCHE ÉS A FILOZÓFIA. Ford. Moldvay Tamás. Holnap, 1999. 112.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Az örök visszatérés imperatívusza – amint látjuk – lényeges vonásaiban hasonlít a kategorikus imperatívuszra: (1) formális, vagyis nem vesz figyelembe tartalmi meghatározókat; (2) nem vonatkozik célokra, vagyis a cselekvés sohasem fokozódik le pusztá eszközzé egy elérendő cél érdekében; (3) a belőle fakadó cselekvés (ítélet) nem függ empirikus késztetéstől, vagyis a cselekvést ugyan irányíthatják érdekek, de a cselekvés igénylését és vállalását nem; (4) a cselekvés alapja a szabadság, ez azonban Nietzsche gondolkodásában semmiképpen sem a kötelesség alapját, illetve a gyakorlati ész faktumát jelenti, hanem sokkal inkább a spontaneitást és a spontaneitás fölött érzett esztétikai örömet, vagyis kevés köze van az általános erkölcshez.

²⁴ A hatalmas akarására sem mondhatjuk, hogy végső elv lenne, hiszen annyiféle alakot ölt, annyi maszkban jelenik meg, hogy lehetetlen egyértelmű meghatározását adni – a Nietzscheből ideológiát gyártók éppen abban a félreértésben leledzenek, hogy a hatalom akarását *valaminek* tartják, valaminek, ami lefordítható a hétköznapi morális helyzetek nyelvezetére.

Az egyetlen nem perspektivikus érték

Nietzsche gondolkodása egyszerre szabadul meg Isten és az erkölcsi világrend gondolatától. Az „*Isten meghalt*” formula a kopernikuszi fordulathoz hasonló radikalitással számol le a filozófiai és a hétköznapi meggyőződésekkel. Annak, hogy Isten meghalt, kettős következménye van: egyrészt nem lehet többé komolyan azt gondolni, hogy létezik egy végső értékelő perspektíva, sem az objektív igazság, sem a végleges erkölcs formájában; másrészt pedig a gondolkodás perspektívák sokaságára esik szét. Ebből fakadóan az a veszély merül fel, hogy a cselekvés elve szubjektívvá válik, vagyis hogy annyi morál lesz, ahány cselekvő. Ha pedig ez így van, akkor végső soron nem lehetséges morál. Nietzsche azonban nem állítja azt, hogy a morál szubjektívizálódásával egyszersemind a morál lehetősége is megszűnik. A cselekvés szubjektív elvét ugyanis *még mindig morálnak tartja*. Az örök visszatérés gondolata pedig ilyen morál háttérét teremti meg.

Ahogy láttuk, a kanti kategorikus imperatívusz vonatkozásában talán az alkalmazás a legsúlyosabb probléma, vagyis az elv és a konkrét cselekvés közötti átmenet megteremtése. Nietzschénél hasonló problémára bukkanunk: az örök visszatérés imperatívusza ugyan a lehetséges cselekedetekre vonatkozik, de éppen formális jellege miatt nem mondja meg, hogy konkrétan mit is kell tenni. A felszólítás mindössze abban áll, hogy legyünk képesek igenelni a cselekedetet, sőt a cselekedet végtelen ismétlődését is. Csakhogy a pusztá, meghatározatlan igenlés bármilyen eseményre és tetre vonatkozhat. Joggal merül fel az a követelmény, hogy úgy is cselekedjünk, hogy azt a cselekedetet érdemes legyen affirmálni. Szükség van tehát egy kiegészítő elvre, ami *szelektívvé* teszi az igenlést és az akarást, vagyis egy „érték” alapján megmondja, hogy melyik cselekedet olyan, hogy végtelen ismétlődését is akarnunk kell. Ez a kiegészítő elv pedig érdekes módon ismét utat nyit az „általános” morál felé. Mi tehát ez az érték?

Nietzsche a legnagyobb morális veszélyt az öncsalásban látja: még a mások tudatos becsapása is jobb annál, mint amikor önmagunkat csapjuk be, ráadásul azzal a jó érzéssel, hogy valamilyen morálisan dicsérendőt cselekedtünk. Mivel az egész nietzschei morál az egyéni cselekvő erkölcsi öntudatára vonatkozik, ezért nem meglepő, hogy a legnagyobb veszély is a tudat önmagára vonatkozó ítéleteiben bukkan fel. Ez a legnagyobb veszély pedig az önáltatás, és ezzel a veszéllyel szemben csak egyetlen ellenszörünk van: az *intellektuális tisztesség* (Redlichkeit). Az intellektuális tisztesség az a Nietzsche számára talán legfontosabb elv, amiből egy ugyancsak formális norma ered, ez pedig így hangzik: „*ne tévessz meg senkit, még önmagadat sem!*”²⁵

Az örök visszatérés nehéz és matematikus gondolat, a ráépülő imperatívusz pedig túlságosan absztrakt. Egyszerűen megfogalmazva: nehéz vele mit kezdeni. Viszont a kései Nietzsche gondolkodásában az intellektuális tisztesség követelménye olyan elvként jelenik meg, amivel kiegészítve már értelmezhető az örök visszatérés imperatívusza. A VIDÁM TUDOMÁNY 344. pontjában ezt olvassuk: „*Mit jelent az igazságnak ez a föltétlen akarása? Annak akarása-e vajon, hogy ne tévessenek meg bennünket? Vágy annak akarása, hogy mi ne tévesszünk meg? Ugyanis ez utóbbi módon is interpretálhatnánk az igazság akarását: föltéve, hogy a »nem akarok megtéveszteni« általánosításba beleértjük a »nem aka-*

²⁵ A *Redlichkeit* jelentőségéről kitűnő összefoglalást ad Egyedi András: VÉRITÉ ET PROBITÉ CHEZ NIETZSCHE. (Doktori disszertáció, 2002), valamint Jean-Luc Nancy: BECSÜLETESSÉGÜNK PRÓBAKÖVE. Ford. Mezei György Iván. In: *Athenaeum*. A FRANCIA NIETZSCHE-RECEPCIÓ. 1992–93. füzet. 20–41.

rom magam megtéveszteni« mondatot is.»²⁶ Az örök visszatérés formális imperatívuszát tehát szelektívvé, vagyis alkalmazhatóvá teszi az a nem kevésbé formális imperatívusz, ami az intellektuális tisztességből következik, és így hangzik: „cselekedj úgy, hogy cselekedeted motívumait és céljait illetően nem téveszted meg önmagad”.

A gyökeres rossz mint hamisság

Látzólag nagyon messzire kerültünk a kanti morálfilozófiától. Nietzsche semmilyen általános érvényű, végleges morál feltevését nem fogadja el, nem hisz a kötelességben, elutasítja az érzéki és az érzékfeletti világ megkülönböztetését, az igazságot perspektivikus ítéletek sokaságára bontja, a morált pedig relativizálja és szubjektivizálja. Ennél nagyobb távolságot két erkölcsfilozófiai megközelítés között talán el sem lehetne képzelni. És mégis felfedezhetők olyan rejtett vonások, amelyek mehökkentő módon kapcsolatot teremtenek a két felfogás között.

A rossz a kései Kant szerint nem természet adta képességeink valamelyikéből ered, hanem csakis abból a szabad döntésből, amellyel *választunk* e képességek között. A GYAKORLATI ÉS KRITIKÁJÁ-ban a rossz létrejöttét még annak tulajdonítja, hogy érzéki lények lévén hajlamaink és késztetéseink mindig szembeszegülnek a kötelességgel. A kései korszak megoldása ezzel szemben nem az érzékiségünket, hanem a szabad döntési képességünket teszi felelőssé. Dönthetnénk mindig a kötelesség javára az érzékiséggel szemben, hangsúlyozza Kant, és mégis engedünk egy mélyen rejlő hajlamnak. Ez a hajlam azonban *nem* az érzékiségből ered – ez Kant kései morálfilozófiájának a meghatározó belátása. A rosszra való hajlandóságért sem a természet, sem a teremtő nem tehető felelőssé, a rosszat saját tettünknek kell tartanunk.

A Nietzschével való összevetés szempontjából nem annyira a kanti emberkép elkomorulása az érdekes, mint inkább az emberben lakozó gyökeres rossz konkrét jellemzése. A szabadságunkból fakadó, ám az emberi természettől mégis elválaszthatatlan rossz Kant szerint ugyanis nem más, mint a *hamisság* vagy *álnokság* (Tücke). Ez a hamisság azonban nem olyasmi, ami az emberek együttélését mérgezi meg, vagyis nem a másikkal szembeni – nevezük így – „külső” hamisság. Nem tudatos és szándékos tettről van tehát szó, hanem olyan öntudatlanul működő hajlamról, amivel az ember önmagát csapja be. Ez a bűn „*az emberi szív ama bizonyos álnoksága (dolus malus), hogy saját jó vagy rossz érzülete tekintetében becsapja magát, s ha a cselekedetéből nem következik a rossz, ami pedig a maximák alapján könnyen megtörténhetnék, nem nyugtalankodik érzülete tekintetében, ellenkezőleg, azt a törvény színe előtt igazoltnak látja*”.²⁷ Arról van tehát szó, hogy a törvénynek kifejezetten ellent nem mondó cselekedet során (és tetteink java része ilyen) azzal áltatjuk magunkat, hogy morálishan feddhetetlenek, sőt egyenesen jók vagyunk. A hamisság hajlama arra veszi rá az embert, hogy saját tetteit a valóságosnál kedvezőbben ítélje meg, és olyan érdemeket is önmagának tulajdonítson, amelyekkel kapcsolatban egy szigorúbb vizsgálat megmutatná, hogy nem szolgált rájuk. A hamisság tehát nem más, fogalmaz tömören Kant, mint az a hajlam, „*hogy önmagunkat rózsaszín ködön keresztül lássuk*”.²⁸

Némiképp meglepőnek tűnhet, hogy Kant szerint a legfőbb rossz nem valamilyen

²⁶ Nietzsche: A VIDÁM TUDOMÁNY. 253.

²⁷ Immanuel Kant: A VALLÁS A PUSZTA ÉS HATÁRAIN BELÜL. Ford. Vidrányi Katalin. Gondolat, 1974. 168.

²⁸ Uo. 169.

égbekiáltó bűn, hanem olyan „*csekélység*”, mint az önmagunkkal szembeni hamisság. Gondoljuk azonban végig! Az erkölcsiséget pusztán külső törvényként tekintő legalitás és az önmagának szabadon törvényt adó moralitás kanti különbségtételéből egyenesen következik, hogy az erkölcs alapjait leginkább fenyegető bűn a mások és önmagunk becsapása. Hiszen ha nincsenek külső kritériumok a cselekvés megítélésére, akkor a legnagyobb veszély a kötelesség *látszatát* keltő cselekedetben rejlik. A másokkal szembeni bűnöknél (hazugság, gőg, irigység) pedig súlyosabb rosszat jelent az a hajlamunk, hogy önmagunkat csapjuk be, hiszen ez a hajlam magának az erkölcsiségnek az alapjait fenyegeti, és ez az alap bennünk van. Világosan kirajzolódik tehát az összefüggés a kanti gyökeres rossz és Nietzsche legfőbb morális követelménye, az intellektuális tisztesség között. Mintha ugyanaz a belátás két különböző irányú megvilágításban állna előttünk.

A szabadság két aspektusa

Felmerül azonban a kérdés, hogy ennek az összevetésnek van-e egyáltalán jogosultsága, hiszen egymástól nem csupán fokozatokban különböző, hanem teljesen eltérő gondolatkörökről van szó. Nem egyszerűen máshol vannak a hangsúlyok Kantnál és Nietzschénél, hanem két gyökeresen különböző morálfilozófiai kontextus áll előttünk. A kapcsolat, ha van egyáltalán, úgy vélem, nem is bizonyos fogalmak szintjén található, hanem a fogalmi összefüggések, vagyis a kontextusok egyes lényegi pontjain: (1) mindkét gondolkodó középponti imperatívusza formális, vagyis magának a szabadságnak az intuíciónál próbálják megragadni függetlenül minden konkrét cél- vagy értéképzettől; (2) a szabadságból fakadó cselekvést mindkét gondolatkörben nehéz átvinni az „általános” morál és cselekvés szintjére – a szabadság élménye ugyanis immanens, a szabadságot semmilyen, a morálhoz képest transzcendens tényező nem befolyásolja; (3) a legfenyegetőbb veszély mindkettejüknél az önáltatás, az a hajlam, hogy öntudatlanul meghamisítjuk az önmagunkra vonatkozó ítéleteket; (4) az önáltatással szemben pedig szigorú figyelemre és kíméletlen ítélőképességre van szükség – Nietzsche ennek kapcsán az intellektuális tisztesség követelményéről beszél, Kant pedig a morális törvény, vagyis minden erkölcsi maxima végső alapjának a „*megtisztításáról*”.²⁹

Ezeknek a vonásoknak az alapján kirajzolódni látszik valamiféle közös háttér a morális tudatra vonatkozóan, amelyet úgy fogalmazhatnánk meg, hogy mindketten ugyanannak a külső feltételektől (testi természetétől, kulturális szokásoktól, morális meggyőződésektől) független szabadságtudatnak a megragadására tesznek kísérletet. Érdekes módon azonban a formális imperatívusztól a valóságos cselekvéshez átvezető közbülső lépcsőfok egyiküknél sem valamilyen gyakorlati ítélőerő. A legfőbb és legfontosabb támasz nem a mérlegelő okosság antik erénye, hanem a hamisság leleplezésének képessége.

Felmerül a kérdés, hogy a formális – vagyis a szabadság ténye és tudata köré épülő – morális megfontolásoknak mi az előnye azokkal az erkölcsfilozófiákkal szemben, amelyek az erény, az okosság, a boldogság vagy a hasznosság nagyon is konkrét fogalmaira alapulnak. Talán úgy válaszolhatunk erre a kérdésre, hogy a formális morálfilozófiák megpróbálják megragadni azt a készletet, ami a morális törvények és a szo-

²⁹ „A jóra való eredeti képesség helyreállítása bennünk nem egy elveszett, jóra való ösztönző visszaszerzése tehát [...]. E helyreállítás csupán a morális törvénynek, mint minden maximánk legfőbb alapjának megtisztítása.” Kant: A VALLÁS A PUSZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL. 178.

kásrend *mögött* húzódik meg. A morálnak azt a tudati aspektusát mutatja meg Kant is és Nietzsche is, ami nem vezethető le a közösségi létből és a közösségi erkölcsből. Ugyanakkor viszont úgy tűnik, hogy a szabadságnak ez a belső tudatosulása nagyon is lényeges aspektusa a morálnak, enélkül ugyanis a gyakorlati, mérlegelő okosság erejét vesztené, üres és céltalan szabálykövetéssé, pusztá igazodássá fajulna.

Darányi Sándor

KETTEN

Ki tudja, miért akartam valaki lenni?
Mert nem hittem magamban?
Most sem hiszek. Ám vízre lépni ennyi
Talán elég. A többi ott a habban.
Soká tartott, míg szörnyű görcsök árán
Más lettem. Elhiszed,
Amit látsz? Nem ártatlanabb tenálad,
Nem több, se jobb; mért képzeled?

Vagyok, mint titkos összeesküvés.
Hazudok, nehogy megkínózzalak.
Kezemben étel, ujság, levelek.
A nyelvemen falak.

Hogy szerettem
Játszani kezeden az erekkel!
Azok a kék hegyláncok! Pici tömlők,
Teli kedvvel.
Most markolod az ujjam görcsösen.
A húsod hideg, s mint a hó, szikár.
Átüt a csont pergamen bőrödön –
De kár.
Letelt az operett. Már csak ketten vagyunk
A színházban, halványodnak a lámpák,
Az éj mázsája apróra lapítja
Az árvát.
Mért kell kihúlnöd és megmerevedned,
Hogy átadhassalak az értelemnek?
Minek maradtunk összezárva ketten,
Ha nem tudlak szeretni önfeledten!

Bratka László

FÖDÉLZETI CICÓKÖLYÖK

A sínek mentén haladó pályamunkásokat minimum két héttel szűkebb környékünkre érkezésük előtt felderítettük, és tovahaladásuk során legalább ugyanennyi ideig kísértük, mi, a gyerek-szakszervezeti bizottság.

A leszálló alkonyatban, a napi munka végeztével az ellomhult férfiak a vállukra vett lapát, csákány, nagykalapács végével, fejével barázdát húzva a leereszkedő ég alján, elballagtak a szállásukra, a „kalyibába” vagy „kalibába”. A pálya mellett hetente egyszer áthelyezett deszkaodéig negyedóránál tovább nem tartott az útjuk. A kalibában már a hetes, ügyeletes vagy ahogy néha jókedvükben nevezték, az „ügyes”, nagyjából nyélbe ütött életfolytonossággal, ivó- és mosdóvízzel, szerény rendcsinálással, valami egzotikus nevű krumpliétellel – slambuc, öhöm, cicege – várta őket. És főleg jókedvre hangolta, kondícióban tartotta a „födélzeti cicókölyköt”.

A cicókölyök valami falba vert, ruhaakasztónak használt, ám éppen üres szögön bigygyeszkedve várta a jelenését. Amire evés után, az első cigarettára gyújtó gyufa sercenésekor került sor. Ezután, a közös esti beszélgetés során égő cigarettáról égő cigarettára libbent, mindig a beszélőére, a nagyobb szappanbuborékkal pontosan megegyező méretű és külsejű gömb. Ahhoz is odaszállt, aki nem cigarettázott, de a közösbe éppen beadta a szavait; őelőtte magát kelletve libegett, amíg beszélt, aztán tovalibbent.

Így járt ide-oda, amíg valamelyik munkás azt nem mondta, hogy „akkor tegyük el magunkat holnapra”. Ilyenkor összehúzta magát kisujjbegynyire, és valamelyik sarokba süllyedt.

(Legújabb megalapozású sejtelmeim szerint ezek a pályamunkások már örökségbe kapták a régebbi csoportoktól; vasúti alkalmazásba pedig akkor került, amikor még a Budapest–Vác vasútvonal építése során egy avar földvár gyűrűjét átvágva kiszabadították a hajdan rádólt földsánc szorítása és csöndje által rákényszerített kataleptikus álmából. Az egyelőre ismert fantazmagóriáim birtokában nem tudom eldönteni, hogy léte, megjelenése, közelsége a verbális közléshez vagy a világ legaktuálisabb, emblematisz tevékenységéhez kapcsolódik-e.)

Általában így ment a dolog a „födélzeti cicókölyökkel”. Néha viszont duzzogott, és penészes aszalt szilva formájúra, méretűre töppedve, kénese bűzt pöffentgetve, halkan kattogva libegett monomániás köröket megtéve a levegőben.

A pályamunkások megéreztek, ha nagy ritkán így várta őket, mert ilyenkor, és kizárólag ilyenkor, a munka végeztével szállásukra indulva öntudatlanul a „galiba” szót használták a „kaliba” helyett, például így: „Na, indulunk a galibába?”

A napokban riporterként láttam viszont a tévében, amint mikrofonnal a kezében a bírósági folyosóról tudósított, ott lebegve a két – testméreteit pillanatról pillanatra változtató, olykor fél métert is növelő, illetve ennyivel összezsugorodó – fegyőr és az általuk kísért, a testméretein túl a nemét, életkorát is változtató és az ellene felhozott vád szerint is folyton mutálódó rab fölött. Tudósított a bírósági folyosóról, de közben je-

gyet is árult az általa szervezett Paganini-koncertre, bár tudta, hogy a maestro helyett – akiről sokan hallottak, ezért a neve miatt vitték is a jegyet, mint a cukrot – valójában egy kevésbé ismert művész fog fellépni.

VOLT KÉT IKERFIVÉR...

Volt két ikertestvér. Az egyik folyó, a másik vasút – tehát e két inkább hossz-, mint keresztirányú lét- és üzemmód valamelyike – mellett lakott.

Időnként felkerekedtek, hogy meglátogassák egymást. Ami teljesen természetes, hiszen összekötötte őket a közös anyaöl magnetikus ereje, a közös gyerekkor emléke, vagy hirtelen valami olyan megbeszélnivalójuk támadt, amit jobb a másik szemébe nézve terítékre keríteni.

El is indultak. Az egyik, az agglegény fölöttötte a kabátnyivá redukálódott világot, kiment a vasútállomásra, és vonatra szállt; a másik összeszedte a családját, kitereldültek – „Pityuka, ne rugdoss minden útba eső üres konzervdobozt! Pircsike, ne babráld a masznidat, nem tudom minden pillanatban megkötni!” – a hajóállomásra, és behajóztak!

Egymáshoz viszont sohasem jutottak el. Tudniillik ez a folyó és ez a vasút ugyanaz az inkább hossz-, mint keresztirányú létezés- vagy üzemmód volt. Az A fivérnél folyóként, a B fivérnél meg vasútként volt jelen (vagy fordítva) – valahol középtájon meg nyilván értelmezési katasztrófa zajlott le a világban.

Most persze azon kell gondolkozni, hol és hogyan alakult át az egyik lét- és üzemmód a másikká, a folyó vasúttá, a vasút folyóvá. Egy hirtelen keresztirányú vonallal, hogy aszondja, eddig folyó volt, ezután vasút lesz? Akkor viszont mit csinálunk a hirtelen véget ért folyómederben feltorlódtól vízzel? Inkább elképzelhető a fokozatos és észrevétlen átmenet, amelynek során mondjuk egy köbméter vízből egy töltésépítő kődarab lesz.

(Azt meg kell említeni, hogy az idő az egyetlen összevont – hogy példánknál maradjunk, vasúti és folyami – lét- és üzemmód, hiszen valamikori A [mondjuk vasúti] pontunktól eljutottunk a mai B pontunkba, miközben azt hisszük, hogy ugyanazok vagyunk, és egykori lét- és üzemmódhoz tartozó fogalmainkkal értelmezzük a mostani világot. Ennek a szempontnak a figyelembevétele különösen most fontos, amikor úgy felgyorsult a világ, hogy egy helyben állni ugyanaz, mintha időgépen száguldoznánk.)

ÉRTÉKVESZTÉS

Többszöri telefonos megbeszélés, majd az őket követő egyeztetés után elindult a középkorú férfi, hogy aláírja a szerződést. A szerződést a nagy múltú focicsapattal, amely azonban a régóta lopakodó, tavaly pedig végül robbanó pénztelenség következtében mindjárt az ötödik osztályba bukott. (Fojtott hangon addig is beszéltek az anyagiak hiányáról, ám egyszer csak olyan fantasztikus banalitással mutatta meg egész valóját és saját következményeit, mintha a Loch Ness-i Szörny előjött volna a tóból, és munkanélküli-segélyért folyamodik, mert megszűnt titoknak lenni, máshoz meg nem ért.) A szerződés valamiféle vészmenedzseri státus betöltésére szólt, amely három régi, annak idején önálló egzisztenciát jelentő hivatal összevonásával jött létre, és amely így is csak minimálbérrel járt.

A középkorú férfi így is kapva kapott az alkalmon. Nem mintha nem tudta volna, hogy mi mennyibe kerül, vagy hidegen hagyta volna a pénz, mint tetszőleges arányban hígítható életkoncentrátum. Arról van szó, hogy a csapatot illetően a felettes énje és a tudatalattija közt egyragyogású, minden mást érvénytelenítő, még gyerekkorában létrejött ívfény feszült. Ennek a lélekállapotnak a megértéséhez elég felidézni magunkban a hajdani vasárnap délutánokat, amikor elnéptelenedtek az utcák, a kerek terek – bizony, kedves gyerekek! –, ha a csapat játszott, mert mindenki a lélegzetét visszafojtva a tévé előtt, a rádió mellett ült; ha pedig gólt rúgtak a fiúk, olyan zúgás kélt a nyitott ablakokon keresztül, hogy majdnem lelökte a városról az ég kristály sajtarangját. (Az akkori politikai vezetők legnagyobb élvezetét jelentette ennek a zúgásnak a hallgatása, annak tudatában, hogy nem ellenük szól.)

Most azt tervezte a középkorú férfi, hogy keres még valami, mind nehezebben található munkát, mert ez a második szerény jövedelem lehetővé teszi, hogy elvállalja a minimálisan díjazott elsőt. Mindent megért számára, hogy munkája során a való életben naponta is beléphet a lelkébe sarokkőként beágyazódott egyesületi székház fizikailag is létező ajtaján, amivel létet jelentő körré zárul a lineáris létezés.

Belépett hát a székház ajtaján. Üres volt a hatalmas épület, csak a bonyolult pályákon egymást kerülgető vagy néha hajba kapó huzatok csapkodták az ajtókat. (Talán nincs semmi, ami egy, poshadt augusztusi hőséggel teli, légyzűmmögéses, üres épületben hallatszó nyálkás ajtócsapkodásoknál jobban kifogatná magából az embert.)

A középkorú férfi végül valahogy kijutott az utóbbi egy év alatt az elhanyagoltság által intenzíven munkába vett pályára. Két egymást meglehetősen takaró, sík emberábrázolatot látott meg. Bár az alakok sűrke furnérból voltak kifűrészelve, és híján voltak mindenféle festésnek, tudta, hogy az egyesület két legendás játékosát testesítik meg. Közelebb ment az alakzathoz. A mögül kilépett egy, az egyesület mezét viselő férfi, aki úgy nézett ki, mintha moslékosdézsból mászott volna elő, és moslékszagú hangon így szólt: „Látod, baszkikám: kis pénz, kis foci, kisszerű helyzetek.”

A középkorú férfi ekkor bekattant, agyában reccsenés támadt, amelyhez úgy köthetjük a pszichológiában értékvesztés néven ismert fogalmat, mint a történelmi folyamatokat a kulminációs pontjukat jelentő évszámokhoz.

Ezzel a reccsenéssel ki- és le is kapcsolódik most a hősöm és a róla szóló történet. Illetve talán még elképzelhető, hogy egy kanyart tett a tüdőszűrő felé. A végzetes hírt közlő röntgenorvosnót – a hasonló helyzetben lévő férfiakhoz hasonlóan – úgy meg-

kívánta, mintha múltjának, addigi életének, ennek a háta mögött kigyulladt és összeomlott háznak az ajtajából csak a nő öle felé nyílna út. A hosszú évek alatt fellobbant, de végül is nem realizálódott vágyakból a doktornő punájában és lelkében ökolnyi titkos gyémánt képződött, és így a tüdőrák Vesta-szüze lett.

ARCHETÍPUSOK ÉJSZAKÁJA

(Az egész történetben az a legfurcsább, hogy szereplői a visszafordíthatatlan változást hozó pillanatig – még önmaguk előtt is – fenntartották és fenn tudták tartani addigi életük látszatát. Bár talán nem is a látszat fenntartásáról van szó, hanem arról, hogy az előkészítő szakaszban öntudatlanul cselekedtek, később pedig már nem fogták föl emberi ésszel, hogy mi történik velük.)

Különös az is, hogy az öntudatlanul, csoportos belső kényszer hatására cselekvő tervezők, szervezők az állam, a hadsereg gépezetének kellős közepén képesek voltak megteremteni a rendszertől ennyire idegen elem ilyen mértékű eluralkodásának, diadalának feltételeit. Talány, hogy miért nem tűnt fel a végtelen számú ellenőrző – és az azokat is ellenőrző – hivatalban, hogy két hadosztály katonát vonnak össze hadgyakorlatra egy viszonylag kis hegy köré. Nem szült kérdéseket, hogy állítólag gulyásalapanyagként háromszor annyi marhát szállítottak a helyszínre, mint ahány ember a tervek szerint részt vesz az egyhetes manőveren, miközben egyetlen szem sárgarépat, krumplit sem igényeltek a gulyáshoz. Ráadásul a marhákat első nap szabadon engedték és fölhajtották a két hadosztály által körülzárt hegyre. Nem szűrt szemet senkinek, hogy az egy hétre, ilyen rövid idő esetében szokatlan módon, engedélyezték vándorbordélyok helyszínre települését, mégpedig – és ez a legfurcsább – a katonákéval megegyező számú prostituálttal.)

Az átváltozás, az ősképek elszabadulásának éjszakáján a majdnem a fél eget betöltő rézszínű telihold szinte érintette a hegy csúcsát. És amikor pontosan föléje siklott, akkor a hegy tövét szoros gallérrékként övező kék rajsátrakból a katonák, a rózsaszín lakókocsikból a lányok elindultak a hegycsúcs felé. Útközben átváltoztak oroszlánná, a marháknak estek, hogy széttépjék őket, és vad párzásba kezdtek. Hörgéstől, oroszlánüvöltéstől és marhák halálbögésétől zengett a hegy.

És itt megint térjünk vissza arra, hogy a résztvevők nem fogták föl emberi ésszel, mi történik velük. Például szép számmal voltak bakák, akiknek az átváltozás szinte végső stádiumában – bár még két lábon álltak – már majdnem teljesen oroszlánpofává alakult az arca, de a szemükben még teljesen emberi értetlenség és döbbenet ült.

Miután elég vért ontottak és páرزottak, lejött a hegyről a nőstényekkel együtt négy hadosztálynyi oroszlán, és elindult a világ ellen...

Fisli Éva

NYERSfordítás

32-es Browning Róbert: Az exnőm

(*Ferrari*)

Ez itt az exnőm a falra kenve,
de tök olyan mintha lélegezne,
a Pandy dolgozta meg, de tényleg,
nem is csoda, hogy tisztára kész lett.
Ilyet még nem láttál, én mondom, király,
frankó a Pandy, mi? Ūlj csak le, sirály!
Faszik, mint te is, ha látták a képét,
ahogy kinézett, a szenvedélyét,
csak ideblikkoltak, azt mondták: „NA NE!”
Még most is hogy tüzel, apám, a szeme!
Mer nem az első vagy, aki ideállt:
„Hát nem csak a férjének vihorált
a csaj?” A Pandynak is, oké, talán
nevetett pár húzós viccéért a lány.
Példul’ ha Pandy egyszer csak rámuti,
hogy „Festékkal se lehetne ám, tuti,
reprózni a vízesést, azt, ahogy
az öröm a gigádon fölbugyog”.
„Ilyen izékkal fűzöl?”, mondaná
a csaj, és már röhögne is, naná.
Hogy is mondjam? Túl virgonc volt kisszivem,
túl könnyen beindult; túl hirtelen
rákattant bármire, amit észrevett.
És mindent észrevett. Mindent észrevett!
Én mondom, komolyan, öreg, ennek
mindegy volt, hogy éppen nekiesnek,
vagy a nap süti hátul a *West*ben,
vagy faágakat tör egy eszetlen
neki a kertben, pont úgy csípte azt
a fehér baszt, amivel a teraszt
körbehúzta; ez mind föl tudta dobni,
hogy tiszta vörös lett, mint egy... nemtommi.
Kurvára hálás volt, de nem tudom,
minthogyha, valahogy, olyan nagyon
egy sorba vett volna mindenkivel.
És ki alázná be magát ennyivel?
Hogy fölhozzon egy ilyen piti dolgot?
Még ha jól is ugatsz, és bemondod:

„Ez vagy az undorít benned, itt vagy
kevés, bébi, itt meg sok” – és még hagy
is, hogy leiskolázd, és nem basztat
vissza se, még bocsit is kér, aztat
ne hidd, hogy akkor ott nincs alázás.
Mer van. Valami totális beégés.
És én azt nem bírom. Az lett a vége,
szóltam a fiúknak... De mintha élne!
Na, megyünk? A góréd ha netán kérdezi,
részemről oké a bolt, ha szétteszti,
a hozomány nem lesz gáz, megfelel
így, magunk között. Nekem a lánya kell.
Na, lemegyünk, együtt, öreg. Vágod,
jó hírnél kurvára nem kell több zálog.
Nézd, itt egy olyan... Neptun a vizen!
Jó mi? Ezt meg Karesz csinálta nekem.

William Shakespeare

NÉGY SZONETT

9.

Tán sajnálsz a könnyes özvegyet,
hogy így magadban emészted magad?
De jaj, ha sarjtanal halsz, özvegyed
a világ lesz, és vad váddal sirat:
a világ lesz, aki megözvegyül,
ha nem hagyod másod magad helyett,
hisz más özvegyek arca felderül,
ha fiukban láthatják férjüket.
Ha a vagyont pazarló szórja szét,
csak gazdát cserél, majd más költi el,
de véget ér, ha szétszórod, a szép,
hasztalan őrzöd, magát éli fel.

Szégyenkezzzen, mert senkit sem szeret,
ki önmagára így emel kezét.

116.

Az igaz lelkek szerelmére vall,
 hogy nem inog, sőt erősen megáll,
 hisz nem csak vágy, mely változást akar,
 és kileng, mikor vonzerőt talál.
 Ó nem! Mert örök állócsillag ő,
 a földi vihart sosem remegi,
 értékét tudja a bolygó hajó,
 pedig csak távolságát ismeri.
 A szerelem nem az idő bolondja
 – bár perc kaszálja arcunk díszeit –,
 nem delejezi múltás, rövid óra:
 irányt mutat a végítéletig.
 Ha megtudom, hogy mégis tévedek:
 nem írtam, s ember sosem szeretett.

129.

Ölben élni fel az életerőt:
 a kék maga. Mégis: maga a kék
 árulás, vér, szenny, bűn a tett előtt,
 buja, barbár és gyilkos szenvedély.
 Rögtön émelygő rövid élvezet,
 őrvongó vágyra gyors elégülés,
 őrvongó undor – mint megégetett
 méreg: ha ráharap, megvész az ész.
 Veszti a vágyat és a birtokot,
 veszett, ha kapott, kap, kapásra vár,
 ha teszi, él, ha megtette, halott,
 öröm a még, de öröm már a már.
 És él a vágy, bár tudja bárki jól,
 hogy ez a menny – ez maga a pokol.

135.

Mi kell a nőnek? Kell a vallomás,
és kell a vágy, s ha Willt vállal, sokat,
vállának nem sok a váltott nyomás,
válogatatlan vállal másokat.

Tágas vágyadba venni vágyamat
illő volna – miért nem vállalod?
Más Willek vágya áldja ágyadat,
de vágyam, valló Willed vágya, sok?
Ládd, beveszi a tenger az esőt,
bővében van, mégis befogadó –
ha mást elvállalsz, vállald hát el Őt:
illik hozzád, mert Will beléd való.

E vallomásra nem mondhatsz nemet:
sok Will helyett válassz egy Williamet.

Szabó T. Anna fordításai

Szabó T. Anna

LEHETNE MA

Kint vár a világ tündöklő ege,
lehetne várni ma, lehetne bármi.
Friss öntözésszag, föld nyers hidege
a gerincnek nyomódva, körbelátni
a pokrócról a tó fölötti fákat,
fénykoronák, és kirobban a nap,
szemembe csap, csak a bőrömmel látlak,
föld nyirka, ázott porszag, páraszag,
lehetne bármi, víz mélyében úszni
egyre gyorsabban, míg a vér dübög,
kifulladásig! és felszínre bukni:
az ég tudómba robban, szédülök –
Lehetne várni ma, lehetne élni:
a holnapot a tegnapi cserélni.

LENNI A MINDENT

Mit akarok? A levegőt, egészen.
Hogy áramlása bizsegessen át.
Hogy ürességet foglaljon a térben,
tűzzé telítse az energiát.
Lenni, a mindent vonzó mágnesesség
két kíméletlen pólusa között
(lenn hideg föld, fenn nappá robbanó ég)
és érezni a selymes levegőt.
Úgy bomlani ki minden mozdulatból,
mint szárnycsapásból lebegő madár,
aki a tágas, áramló magasból
a célra tart, s a zuhanásra vár.
Telítődöm a tűzzel: lebegek.
Magamban hordom saját egemet.

FIGYELŐ

FIGYELNI

Szabó T. Anna: *Rögzített mozgás*
Magvető, 2004. 130 oldal, 1490 Ft

A harmincéves költők többnyire boldogtalanok. Szabó T. Anna nem tartozik közéjük. Negyedik kötete, a RÖGZÍTETT MOZGÁS bevezető versében így tudósít közérzetéről: „Egyenletes lélegzésben alszom, mint egy meleg ölben.” Nagyszerű képe az élőlények biológiai biztonságérzetének. Nincsenek gátlásai, szerencsére, le is meri írni, rögtön az első ciklus, a FEHÉR nyitó darabjában, A NÉZÉS-ben, hogy boldog, a szó köznapi értelmében is, embernek, nőnek, anyának, ezért tudja zavartalanul látni a világot. Minden sorában ott van az érzékeny értelem, de lírája egy cseppet sem fogalmi, az elvontabb tartalmakat mintha csak a versek anyaga sugallná. Mert úgy érzi, benne is, a világban is rend van (nem mintha a kötetnek nem volnának komorabb, drámaibb szövegei, elsősorban a SÖTÉT című ciklusban, a rend természetéhez a pusztulás is hozzátartozik), elég, ha pontosan rögzít valamilyen látványt, a lényeg úgyis megmutatja magát. Csak (valóságosan és átvitt értelemben) oda kell állni az ablakhoz, csak figyelni kell a felkínálkozó világot. *Figyelni*: ez a RÖGZÍTETT MOZGÁS lelegején leírt ige Szabó T. Anna legmélyebb hajlamából következő ételszabály. Ez, kezdettől fogva, lírája leghatékonyabb áramtelepe. És: „a boldogságban az a jó, / hogy figyelni enged”. A világ rendje, szíve dobogása az első ciklusban közvetlen tapasztalat. A maga testében éli át: „Ahogy összevissza belső / gyermek fészke lesz, / ahogy a vad burjánzásból / kéz nő, arc, szemek.” A teherbeesés, a magzat kihordása, megszülése kicsinyített mása a világteremtésnek. Szabó T. Annának amúgy is alapélménye a roppant anyagi világ áradása, apadása, állandó hullámverése. A ciklus legszebb versét, AZ ERŐT olvashatjuk akár világnézeti vallomásnak is. Van egy felsőbb isteni akarat, sugallja ez a részlete: „Szaporodnak és sokasodnak / a sejtek, langyos

víz alatt, / az ősteremtés ritmusában / teszi a dolgát az anyag, / tudat nélküli pusztuló lény / egy nagyobb akarat edénye: / a lüktetést cselekszi csak.” De idézhetném ezt a sort is: „nincsen teremtő és teremtett”, ez meg az önerejéből teremtődő anyagot ünnepli. Egyik megfogalmazás szebb, mint a másik, rám ez is, az is az alapigazságok, a szent igék erejével hat. De, bevallom, engem a bölcséleti-hitbeli meggyőződés ez esetben csak másodsorban érdekel. Sokkal inkább az a mód, ahogy ez vagy amaz a vers szövege bele van szöve, ahogy összefogja, egybesodorja a széttartó dallamokat, ahogy a maga testére, de azon túlra is figyelve, egyszerre szenttelen és hevesen személyes, szakszerű tudósítást ír a megtermékenyülés, a méhben alakuló élet, a vajúdás folyamatáról. De több is ez, híradás az egésznek a részletekben megnyilatkozó törvényeiről. Szenttelen is, személyes is? Ha valaki nem hiszi, hogy van ilyen, olvassa el a versindító strófát: „Az erő előbb befelé visz, / a túlfokozott gyönyörre: / a folyót forrásába rántva / a hullámozást magába zárja / a követelő anyaméh – / halad lüktetve, öntudatlan: / kezdete végcélja felé.” Együtt a személytelenül is első személyű erotika, a szeretkezés természetrajza általában és a kevés vonallal is viharosan mozgalmalás képbe csak mintegy mellékesen beleírt elvont tartalom, a kis helyre zárt, magától értetődő teleológia. És a mondat könnyű futása, természetes elhelyezkedése a cseppet sem hivalkodó strófaszerkezetben! A hatás sokszor olyasmiken múlik, amit első olvasásra nem is igen venni észre. Mondjuk, a kezdő két sor fordított birtokos szerkezete: hogy az „erő” a „túlfokozott gyönyörre”, csak a második sorban derül ki, vagy az olyan természetesnek tetsző szókapcsolat, a „kezdete végcélja”: milyen nagy, ha tetszik, nyelvi-költői, ha tetszik, gondolati íve van a két kötőanyag nélkül egymás mellé tett szónak! Ahogy a vers visszhangos terét az első strófa „túlfokozott gyönyör”-e és az utolsó „fekete hullám”-a (a vajúdás görcse-fájdalma) teremti. S hadd tegyem még hozzá, hogy a költő el tudja velünk hitetni, amit a kínlódás egy-egy pillanatában talán ő maga sem hisz, hogy a ket-

tó valahogy összetartozik, hogy egylényegű, hogy gyönyör és gyöttelelem kölcsönösen átjárják egymást. Ilyen verset érdemes, ilyen verset mégiscsak érdemes írni. Ha a FEHÉR darabjait rangsorolnom kellene, Az ERŐ mögé a SZÜLŐSZOBÁ-t tenném. (És ha már helyezéseket, érmekeket osztogatok: Az OSZTÁLY-t raknám a végére, ezt a hibátlanul megcsinált, de lazább-lapályosabb *operettet*, abban érzem a legkevésbé Szabó T. Anna jellemző hangját. Az ERŐ-höz képest persze lazább szövéssé a SZÜLŐSZOBA is. Másféle anyag, másféle megformálás. De napló, így van jól. Már a hangütése, az első sora is: „A folyosón megyek, könnyem potyog / a linóleumra.” Egy nehéz, katartikus fiziológiai próbatétel érzelmekkel alig-alig lágyított leírása. Helyenként olyan, mint egy szűkszávú orvosi látélet. Képzelnék el: számba venni a hét-nyolc órás vajúdás minden mozzanatát, elhithetni a versben, hogy élénk teszi minden mozzanatát, a fájdalmak legmélyén is emlékezetébe vélni mindent, hogy majd ha túl van rajta, verset írhasson belőle. (Szabó Lőrinc jut eszembe, a SZÍVTROMBÓZIS, TIHANY: iszonyú görcsei, halálfélelme közben mindent feljegyzett, hogy majd hiteles-pontos verset írjon belőle. Ilyesmit csinál Szabó T. Anna is.) Jó ösztönrel csak mértékkel költőiesíti (másutt, egyszer-egyszer megkísérti az ellágyulást) a naplóverset. Egy-egy remek képe annál inkább szemünkben marad. Például ez: „Hogy mozogjon az ajándékgyermek / testem vergődő kosarában.” Vagy a folytatása: „A szorongató belső térből / gépről hallom a szívverését.” Vagy a már emberfeletti kínknak a természetudományból kölcsönvett, Nemes Nagy Ágnes idéző, elemi erejű képe: „A fájdalom nem testi már. / Mint földtani teknőt, kíváj. / Mozgás: helyhez nem köthető.” De éppen mert a színezés nagyon tartózkodó, a SZÜLŐSZOBA lehető irányokat kínál, helyet hogy képzeletünknek.

A FEHÉR-et négy rokontermészeti ciklus követi. Már a címük is eligazít: HELYRAJZ, FORGALOM, TÉLI ABLAK, HÁZTÁJ. Egyik költőietlenebb, mint a másik, lírát legfeljebb a TÉLI ABLAK ígér. Az imént még befelé forduló szem most a kinti világra tekint. De nem egyszerűen kifelé. Egy olyan tájra, amelyet, legalábbis úgy, ahogy Szabó T. Anna, nemigen használtak költői anyagul. Legfeljebb színpadnak, színpadi díszletnek, metaforafélének. De a modern nagyvárost, önmagáért, a sivár utak-te-

rek, a kőtömbök-betonfalak, a célszerű vagy bizonytalan rendeltetésű idomtalan vagy akár tetszetős tárgyak tömkelegét, a „zajló tértektoniká”-t, az „állóképen” is a „vágatás”-t, a szakadatlanul áradó forgalmat, a korszerű technika lármás csodáit, a hajnaltól éjfélig gyalogosan vagy járműveken áradó személytelen tömeget így, ilyen súllyal, és megkockázatom: ilyen kedvtelve még senki sem örökítette meg. Vagy nem is a látvány nyűgözi le, hanem a látás gyönyörűsége? Hogy akárhová néz, mindent észrevesz? Hogy ahová néz, az a részlet kiéleledik, megelevenedik, csak jól kell beállítani a távolságot? Mintha naphosszat az ablakban állna, végigpásztázna mindent, ami onnan befogható. Élvezi a felajzott figyelmet, hogy megingt felkapjam ezt a szót. Ahogy más, vagy akár ő, egy szép erdőt, egy szokatlanul megvilágított folyókanyarulatot, egy különös formájú hegyet, egy tündéri kertet néz elragadtattottan. Az ő szemében a feltámadó szél előtt a Szörény utcában is „megdől a tér”, megejtí a Kerepesi út villogó fény-árny játéka („üvegek, fémek, tükkörfények / freckelők be a nyugtalan tere”), észreveszi a járművek közt, a kerekék alatt sodródó, táncoló olajos szerelőkesztyűt, híven közvetíti az „ötujjas vergődés meg bukdosás”, úgy tetszik, teljes mozgássorát, és mint ha szándéktalanul, mellékesen egy groteszk, majdnem tragikus létdrámát állítana színpadra. Más pillanatképeim is meg-megejtí az olvasó az efféle, cseppet sem tolakodóan odatett többletet, háttérjelentést. Mondjuk, a reklámfelületek, az óriásplakátok. Ahogy háromemeletnyi magasban, kötélén lógva egy ember „lágycsúszkával / kezei egy báva angyal, / egy szárnyas manóknak bokáját”, s helyére „kockákból összerakva” (jellemző, hogy az ilyen látszólag elhanyagolható részletekre is van szeme Szabó T. Annának) odakerül „egy számítógép-monitor” képe „háromszázszoros nagyításban”. Olvasom s máris érzem, hogy zúdul rám erőszakosan, avatkozik bele közérzetembe a szép új világ, elháríthatatlanul. Az imént a látás gyönyörűségét emlegettem. Ehhez az is hozzátartozik, hogy Szabó T. Annának operatőrtermészete van. Tudja: ilyen kameraállásból így, amolyanból úgy látja, láttathatja a világot. Láthatóan hisz benne, hogy amit a lehető legpontosabban rögzít, majd önerejéből megteszi a magáét. Megesik persze, hogy mégis úgy érzi: a fantáziátlan rögzítés szegényes, be-beilleszt a képbe egy-egy

színesebb jelzőt, fordulatot, metaforát. Az olvasó latolgathatja, jól teszi-e. Ki-ki ízlése szerez. Én, hogy példát is mondjak, „*a fényszórók csillagrajá*”-t túlságosan is szépnek érzem. A díszítőösztön, az elandalódás (ritkán találkozhatni velük a verseiben) nem válik hasznára. De hadd tegyem gyorsan hozzá: hatásosak, nagyszerűek azok az alig észrevehető mozdulatok, ahogy a fényképjeleneteket, a krónikás-prózát váratlanul felizzítja. Tartalmas, sokféle sugárzó metaforákkal, képzetekkel. Egy kis verse, a LOCSOLÓKOSCI így indul: „*Éjfél elmúlt. Mossák az utcát. / Ezt a legtöbben átallusszák.*” Un-tig ismert nagyvárosi esemény, annyi szóval, amennyi kell. Legfeljebb az tűnik fel, ha ugyan feltűnik (s éppen az a jó benne, hogy egy ilyen mutatvány belesimul a környezetébe), hogy a két sort szokatlanul hosszú, négy szótagos rím pántolja össze. De aztán a képsor egy kicsit elmozdul, s ezzel a vers valami nehezen elemezhető üdvös többletet nyer. A kopár való mellett, mögött egy pillanatra megjelenik a fél-álom, a hallucináció lehető, de kibontatlan képzettársításokkal zsúfolt közege. Vagy: a négyesrnyi versdarabban a szavak kiszakadnak a földön járó tudósítás szűk teréből. Az „*álmok sötétjén túlvilági fényjel*”, a „*hangtalan tor-kolattűz*”, de akár a szakszerű, természettudományos „*retina*” is egész más nyelvi közegbe tartozik, mint a „*mossák az utcát*”. Ráadásul a verskezdet kényelmes gyalogtempója felgyorsul, hirtelen drámai feszültség támad. De ez csak egy pillanata a versnek. A befejezés megint lelassul, a kép természetelví. Nemes Nagy Ágnes írta, hogy a versben „*az érzelmi intenzitás és az elernyedés (feloldódás) viszonya*” a legfontosabb. És magyarázatul hozzáteszi: „*a kiáltás és a suttogás, az erős és a gyenge, a gyors és a lassú*” egymást váltásai. Ez a vers (a kötet más versei is) tanúsítja, hogy Szabó T. Anna érzi a vers dinamikai szükségleteit. Ezt szolgálják a jókor használt vágások, a hézagok, a folyamatos közlést megtörő kihagyások, hiányok. (Ennek a technikának is Nemes Nagy Ágnes volt a mestere.) Kényes módszer, meg is roncsolhatja a verset. Úgy kell vágni, hogy az üresen hagyott helyek csak fokozzák a kohéziót. A RÖGZÍTETT MOZGÁS nem egy verse bizonyítja, milyen biztos kézzel csinálja ezt is Szabó T. Anna. A VILLÁM a kötet utolsó verstömbjébe, a VADVÍZ-be került. Ez a ciklus feloldja az előző, a SÖTÉT komorságát-feszültségét, ember és vi-

lág, élőlény és természet széthúzó, összetartó kapcsolatáról, születés és pusztulás együttállásáról beszél, a sokformájú anyagról, amely „*holtában is él, / és elevenen is halott*”. A VILLÁM egy vihar előérzetét, a sűrűsödő villamos feszültséget, a lezúduló záport ábrázolja. Természetvers? Az is. De ha jobban odafigyelünk, megérezzük tág terét, nagyobb léptékét, a viharzó mindenség alján szorongó teremtmény riadalmát, talán „*az elmúlás éterszagát*” is, hogy egy másik verse remek sorát idézzem. És hogy ez így van, abban nagy része van az imént jellemzett előadásmódnak, az iramváltásoknak, a lassításnak-gyorsításnak, a hézagoknak, töréseknek. Nem tudom megállni, hogy ne idézzem néhány szakaszát: „*Aztán elalszom, mint a fa. / Gyökér fűrődik a sötétbe. / Az elektromos éjszaka / kilók a világ peremére. / A villanás! A csattanás! / Febránt fektemből. Tüzes álmom, / levegőtlen szívdobbanás: / a villám átfutott a házon. / Aztán a zúgás. Az eső. / Ostorok csípős suhogása. / Forró. Majd egyre hűvösebb. / Jeges borogatás a lázra. / Záporzag. Termő rothadás. / Csak fekszüink, hallgatjuk a csöndet. / Villámcsapás. Kígyómarás. / A föld sebei gőzölögnek. / A láthatatlan fellegek / szikláit továbbpölyögnek. / Visszhangos tér. Lélegzetek. / Zihálunk. Hallgatjuk a csöndet.*” Elragadtatott vers, meredeken szokik fel az íve, de írója egy pillanatra sem engedi ki a kezéből. Lírájának különben is földközeli természete van. Mondhatni, érzékies viszonyban van a világgal, tárgyakkal, anyagokkal. Nem csak a szemével, a bőrével is lát. Álomban is tudja, milyen a hűtőből kivett „*sárga, felpattogzott bőrű szárnyas*”, tudja, hogy a hengerüvegben „*libabőrös uborkák*” szoronganak, ismeri a „*nyúzott murok nyers szagát*”, de tud más dolgokat, távolabbiakat is. Hogy ha elvirágzik a porcsinrózsa, a virág helyén „*bolyhos vattaszálak*” vannak, hogy a mikulásvirágnak „*fellevele*” és „*álvirágzata*” van, hogy a tyúktekintet „*éles és üres, fókuszálatlan*”, hogy milyen színű a léprígo, és milyen a hangja, hogy milyen a nyúl, a fácán, a cinke, a róka nyoma, milyen a nagy testű kutyáé, a macskáé vagy a pincsié, milyen az elgázolt, szétlapított állat, hogy tépkedi a rigó a „*hosszú, rángó férgyet*”, hogy a konyhában a reszelő mozgás közben „*remegő fényrasztert riszál*” a falra. Akit ennyire érdekelnék környezete részletei, ilyen meghitt viszonyban van a kisvilággal, az szólhat csak hitelenen nagyobbakról is.

Lator László

„MEGFAKULT MELÓDIÁK”

Vadász Géza: *A legfőbb tudomány noran*, 2004. 100 oldal, 1600 Ft

„*A férfiak mind ugyanazt akarják*” – hirdette nemrégiben úton-útfélen egy öles sörreklám. Nem tudom, hogy Vadász Géza szereti-e a sört, de annyi bizonyos, hogy beszédesen bizonyítja a sztereotípiák igazságát: életműve egy-két ritka kivételtől eltekintve kizárólag erotikus versekből áll,¹ a költőt a nemiségen kívül szemlátomást semmi egyéb nem foglalkoztatja, nem a verstant, hanem a szeretkezést tartja a „*legfőbb tudománynak*”. Nőfaló gerjedelme, mi tagadás, kissé irritáló,² mint ahogy a sokadik ordító óriásplakát sem mosolyt fakaszt már, hanem ingerült vállrándítást. Habár. Aki szomjas (és talpig férfi), az nyilván nem a vállát rángatja, hanem indul sört venni azon minútában. Hiszen olyan ingerlő látvány az ezerszeresére nagyított sörösüveg (amely a következő plakáton már a maga párás, hamvas meztelenségében, címkéjét bikiniként levette hever a nudistasör-paradicsom strandján), hogy biztos a reklám sikere. A fantázia teszi, az aszociáció kényszere, az olthatatlan szomj: „*Mit művelhet egymással két test? / Tudhatsz biztosat, sejthetsz kétest: / forrón liktetve ostoroz vad / kamasz-fantáziád*” (KAMASZ).

Ilyen fantáziáló kamasz Vadász Géza költői énje is: legtöbb verse a diákdalok szabados modorában beszél magáról és a nőkről. „*Dicsőséges diákkoromban*” kezdődik a kötet, és szintén

egy – bár más hangnemű, de beszédes című – diákkori verssel zárul (ÉN KÖNNYŰ KÉZZEL...). A szerző, az utószó tanúsága szerint, rövid ideig az Eötvös Collegium hallgatója volt, ahol a hagyomány szerint olyan trágár dalokat énekelt a tanuló ifjúság, mint például AZ ESZKIMÓ LÉÁNYT... ÉS A NÉPSZÍNHÁZ UTCA RÉME;³ az intézmény légköre, úgy tűnik, döntő hatással volt költői fejlődésére, de versei, talán a csattanós-borsos limerikeket és a LÁNYOK ÉS EGY GAZDAG SZAKÁCS LÁNYÁHOZ című halvány utánköltéseket kivéve, nem a diákdalok tekintélyt nem ismerő felszabadult durvaságával szólnak, hanem inkább a nagy költészet modorát imitálják modorosan.

Mindjárt a címadó vers Petőfi DEÁKPÁLYÁM, EGY TELEM DEBRECENBEN ÉS MEGVALLOM, HOGY... című verseinek hangjára emlékeztet (felesleges is volna előszámlálni a szövegszerű párhuzamokat), de Petőfi ott kísért a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG szövegében is, amely nemcsak a lánglelkű poéta parodisztikus humorát és ARANY LACINAK című versét parafrázálja, de erősen emlékeztet a költő SZÍN ÉS VALÓ című versére – csakhogy míg abban a naiv ifjú keservesen döbben rá az imádott nő valódi természetére, addig a Vadász-vers beszélője éppenséggel kellemesen csalódik szerelmében (hiszen „*Odanyargal egyenest / S odabenn van, / benn a lyukban*).⁴

Vadász Géza „*nembeli emberként*” definiálja magát,⁵ az „*örömev*” vezérli, vagyis a vágyról való írás mint a költészet egyetlen autentikus célja, és „*ebben rejlik a szó szoros értelmében kihívó ereje is: hiszen közvetve nemzeti líránk egészét vagy legalábbis nagyobb s általunk legfontosabbnak érzett részét marasztalja el a mellébeszélés vétkében*”,⁶ tehát csaláson kapja nagy költőinket, akik vágyaikat, csakis látszólag, megfinomítva költészetté nemesítik a testnedveket. (Ezt a hivatalos vonulatot, szerencsére, Vadász mellett sokan ellensúlyozzák, lásd Réz Pál remek MAGYAR ERATO⁷ című antológiáját.) Bezzeg Vadász

¹ „*Konkrétan a jó öreg Géza bácsi akkora malac, hogy a farka is belekunkorodik. A naptárban fellelhető összes női nevet ráhúzza valami sikamlós rímre: Ivetke kivette, bevette, Olga szex-rabszolga, Aletta nyalatta, és könnyen kitalálhatják, mi passzol arra, hogy Lina.*” oil. *Mancs*, 2004. 06. 10.

² Lásd: Dérczy Péter: NEM KOMOLY JÁTÉK. *Élet és Irodalom*, 48. évfolyam, 20. szám, KÖVETÉSI TÁVOLSÁG. Vess össze továbbá: „*Édes szentem, ha itt volnál, megcsokolnám fürted alá futó nyakad, hogy nem vagy intelligens, mert azzal is nőbb vagy. Tudod, szívem, szerintem a nőben az intelligenciát szeretni: sunyi homoszexualitás. [...] Mikor ösztönbeszélő hallgatásban mered rám két nagy szemed, mely úgy hasonlít a hazatérő tehén végtelen gyöngéd, isteni-buta szeméhez s melyből rám folyik a magát folytatni akaró élet delejes misztikuma. [...] Vágy mikor ölelésemre lassú artikulátlan bűgást hallatsz, mint a cirógatott bornyú.*” Szabó Dezső: LEVÉL KATÁHOZ. *Nyugat*, DISPUTA, 1912, 21. szám.

³ Bővebben lásd: Szász Imre: MÉNESI ÚT. Regény és dokumentum. Magvető, 1987.

⁴ Vágy ahogy egy kortárs költő, Réti Csonka László fogalmaz: „*Feléd zúdultam, / Azután beléd.*”

⁵ Ferencz Győző: ÚJ BORZONGÁS. *Népszabadság*, 2004. április 17. Ugyanitt futólag, de találóan veti össze az idős dalénekeskel, Uhrin Benedekkel Vadász Géza magamutogató személyiségét.

⁶ Takács Ferenc: ÖRÖMEV. *Mozgó Világ*, 2004/5.

⁷ MAGYAR HÍRMONDÓ sorozat, Magvető, 1986.

Gézánál az udvarlás rögtön és gyorsan vezet viharos egyesüléshez, aztán viszont elkerülhetetlenül következik az új nő becserkészése. Hiába állapodik meg imitt-amott (ahogy vázlatos életrajzából is megtudhatjuk), nem való neki a *költőileg lakozás*: költőileg kell végigrohannia az életútton.⁸

Mintha Vadász a tizenkilencedik és huszadik századi magyar költészet minden pikáns kalandját egy személyben próbálná végigélni, de Don Juan helyett csak Leporellóként ágál képzelete színpadán, megszámlálhatatlan szerelmét sorolja széles, színpadias gesztusokkal, meg-megbicsakló hangon, hol grófkisasszonyoknak udvarló romantikus lovagot, hol pornográf pojacát alakítva – vagy még inkább: a romantikus lovagból előbukkanó pornográf pojacát. Erre nemcsak a biedermeier dalok közétébe ékelt durva limerikék utalnak, hanem egy-némely emelkedett vers (TE GYÖNYÖRŰ VAGY..., A CSÁBÍTÁS) szókimondó zárószorai is, amelyek leleplezik az átszellemült trubadúr nagyon is földi szándékait.

Igaz, hogy a lírai költészetnek még a legjava is, ha a testről szól, óhatatlanul a giccs és a komikum határán jár – hiszen, ahogy Weöres Sándor fogalmaz, a legmagasztosabb szeretők is csak azt teszik, „*mit például a sintér is tehetne*”. Vadász a testiség mibenlétét akarja megénekelni, viszont ügyet sem vet a szerelemre. Ez öreg hiba, mert a versek nem mutatnak túl önmagukon: „*a testről, csak a testről*” szólnak, mint azt Lator László rövid ismertetése is megjegyzi a kötet borítóján – bár nagyon ritkán (DUENDE, NARCISSZA, A LEGFŐBB TUDOMÁNY) mégis túl-emelkednek a szerelem pusztán testies szemléletén a démonok és mítoszok birodalmába. Ha Vadász vállalja, hogy csakis az erotikáról ír, akkor a mindent felégető szenvedélyig is el kellene jutnia: a komikus helyett a kozmikus kéjhez, ahol nem pojacák, hanem faunok uralodnak, Don Juan helyett pedig maga Dionüszosz. Nem véletlen, hogy a kötetben megszólaló hangok közül éppen a Weöres Sándor

⁸ Petőfi Sándor: JAVULÁSI SZÁNDÉK. Hogy hogyan képzelte ezt a javulási szándékot valójában, azt egy másik verséből láthatjuk: „*Ugy estenként csak nekiülök, / Té meg majd asalatt / Lefekszel szépen s melegíted / Előre ágyamat. // S ha elkészül egy-egy dicső vers, / Én is levetkezem, / Hozzád simúlok és azt mondom: / Menj beljebb, gyermekem!*” (Petőfi Sándor: ZSUSZIKÁHOZ.)

ré hiányzik: az ő Priaposzt és Ámort egyaránt vállaló költészetében nincs helye mellébeszélésnek vagy elfojtásnak.

Vadász Géza viszont még akkor is mellébeszél, amikor a tárgyra tér, mert nemcsak hogy nem a saját hangján szól, de a másokét is eltorzítja. Magyar írók egész kórusa szólal meg itt, mintha mindannyian csaláson kapattak volna, holott sokan inkább csak szemérmesek voltak, mintsem álszentek. Igaztalanul citáltatik például (igaz, hogy csak egy-két utalás erejéig) a magyar költészet legjobb szerelmes verseit írójó József Attila (ESZTI FÉNY) vagy éppen Vörösmarty (PERVERZ ITTLÉTEM); Vadász nem bántja, sőt láthatóan tiszteli Somlyó Zoltánt, mert imitációt ír Somlyó MÁRIA ABARIENDOS című eksztatikus versére (DUENDE); viszont sokat és sokszor utal a képmutatással nem, de hetyke-romantikus stilizálással már inkább vádolható Petőfire, az említettek mellett a BEFORDULTAM A KONYHÁRA ÉS A BESZÉL A FÁKKAL A BÚS ŐSI SZÉL egy-egy sorára (HOGYHA MÁR NEM).

A legmeglepőbb azonban, hogy két Babits-verset is kiforgat: a JÁTSZANÉK A KEZÉVEL a hasonló című, költőjére annyira bajt hozó frivol, ráadásul fölösleges átírata (talán az eredeti hang könnyedsége-finomsága provokálhatta a vaskos fantáziájú Vadászt), a CUKRÁSZKISASSZONY (fiktív?) mottója pedig, ha nem tévedek, Babits fogarasi szerelmére, az Emma nevű cukrászkisasszonyra utal, ám míg Babits SUGÁR című versében fészülködő nő szerepel, Vadász Gézánál fürdő-szépítkező nő illegitimitási magát az édesszájú költő előtt (a hang egyébként sokkaltta inkább Nadányi Zoltán MARIANN A KÁDBAN című versére emlékeztet, de a Vadász-vers párbeszéde édeskesőbb, frívolebb, csiklandósabb).

Akadnak még sokkal kirívóbb megoldások is: az EGY SZÍNÉSNŐHÖZ című versben a Bajor Giziért rajongó Szabó Lőrinc és az Anna-rajongó Juhász Gyula izgatott sorait alakítja át és mossa össze obszcenül lihegő strófiakká, vagy éppen két Vajda János-vers (A SZERELEM HATALMA, IDYLL) sorait montírozza össze változtatás nélkül új, egységes, ám komikusan abszurd szöveggé. A költő dilettáns hivalkodással (az évszámok idézőjelbe tételével!) jelzi is, hogy nem saját versről van szó. A dilettantizmusnak amúgy is sok nyoma van a kötetben, de még ez sem igazán hiteles: mintha Vadász még dilettantizmusát is fitogtatni akarná, hiszen egyébként a „*nyelvi kifejezhetőség kudarcai mö-*

gött – még a legröhejesebb dilettáns esetében is – mindig ott rejtőzik [...] a komor elem: az esendőség, a szánalmasság nem mindig vicces élethelyzete”.⁹

Vadász Géza valójában nem dilettáns és nem profi, hanem karikatúra: a férfiasság megtestesült sztereotípiája. Ha azonban tényleg sört iszik, nem kellene vizet (ráadásul desztillált vizet) prédikálnia: bátran átengedhetné magát a részegség dionüszoszi szenvedélyének. Kritikusai nem véletlenül gyanúsítják súlytalan szerepjáttékkal: Vadász Gézának nincsen karakteres arca, hiába a kötetben a fotográfia. Igaz, hogy „*ha nincs, akkor is van*”¹⁰ – viszont: ha van, akkor sincsen. Csak egy innen-onnan ellesett, legtöbbször hamis, de helyenként igazi szenvedéllyel átfűtött hang létezik, egy másodlagos dálnok, aki az elődeitől (vagy Leporello gyanánt *uraitól*) megtanult slágereket és „megfakult melódiákat” (KISVÁROS) adja elő, hol bravúrosan, hol botladozva. De vajon szükségünk van-e újabb imitátorokra? Nem Petőfi-nek van-e igaza mégis: „*Fogj tollat, és írj, hogyha van erőd / Haladni, merre más még nem haladt; / Ha nincs: ragadj ekét vagy kaptafát, / S vágd a földhöz silány dorombodat!*”¹¹

Szabó T. Anna

LOVAGOK EGYMÁS KÖZT

Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy A nap lovagja*
Az utósóztól írta Alexander Brody
noran, 2004. 228 oldal, 2000 Ft

1925-ben Nagy Lajos érdekes kritikát közölt a *Nyugat*-ban Bródy Sándor posztumusz, Rembrandtról szóló novellasorozatáról. Itt olvasható: „*Formátlansága kevesebb, mint a regény formá-*

⁹ Dérczy Péter: i. m. Összehasonlításként érdemes felidézni az idős poéta, az egyébként hazafias dalokat író Katona László Vadász Géza melankóliájára hajazó versrészletét: „*Hol vagytok ti lányok, / régi boldog nyárok; / hol a romantika, / s régi boldog álmok?! // Hol vagytok ti lányok, / régi »lányos« lányok; / kik még tiszta szívvel / gyújtottatok lángot! // Hol vagytok ti lányok, / romantikus lángok?! / Miért tüntetek el / tiszta ifjúságok?»* (A MAI LÁNYOK.)

¹⁰ Ferencz Győző: i. m.

¹¹ Petőfi Sándor: Az UTÁNZÓKÖZ.

ja, mert csupán szerves egésszé fölfokozódni nem tudó novellák egymás mellé rakása a REMBRANDT. Csakis annyiban egységes és egy mű, hogy valamennyi novella Rembrandtról szól, meg hogy a többiek támasztó ereje nélkül a legtöbb darabja nem állhatna meg mint zárt, valamit elejétől végéig elmondó írás, szóval némelyik novella maga is töredék.” Akárha Krúdy Bródy-regényéről szólnának e kissé csikorgó sorok. A kötet csak annyiban egységes, hogy mindegyik novella, tárca, szösszennet Bródyról szól, önállóan tán egyik sem állna meg, és némelyik maga is töredék. Ugyanaz a formaprobléma, ugyanaz a hiánya az egységnek, ugyanaz a dramaturgia: egy neves ember, művészársz maszkjába bújva elmondani saját fájdalmainkat, örömeinket. És ekkor talán aligha véletlen, hogy Krúdy éppen Bródy Sándort választotta regénye hőisének. Hiszen a külső és belső rokonság nyilvánvaló; mindketten női ágyak csatárai, szívtipró meleg szeműek, a kulinária megszállottjai (de fontos eltérés, hogy Bródy passzionátus szakács, míg Krúdy csak ételélvező), lakásról lakásra, szállodáról szállodára vándorló hivatásos hontalanok, fiákeres, gumirádlis útjukat több házasság, sok gyerek tartkítja, de ki törődik velük, kinek van ideje rájuk?! – hiszen a versenybíró már felszólította a lovasokat starthelyük elfoglalására: starthooooo, start-hooooo! A nő egyébként is csak arra jó, hogy vakargassa a másnapos ember talpát; a gyerek nyűg, nem egyéb. Osztódással szaporodó adósságok, szakadatlan birkózás a külső és belső totalizátorrel, megfeszített újságírói munka; irodalmi munka is persze, ám ez olykor alig választható el a zsurnalizmustól, az éjjel kártyát tartó kéz másnap hajnalban ugyanazzal a lendülettel írt apró tárcát, mint novellalameket. Pályájuk ívének hasonlósága szintén egyértelmű: hanyatlástörténet, nem más. A kezdet fanfárosan ünnepi, mindketten az irodalom és az élet roppant állkapcsú arslánjai, léptükre megnyílik az összes redakció ajtaja, lehullik minden selyembugyika, csak rájuk süt vasárnap arany napja, hogy aztán a hétfő, sőt szerda fád fénye következzék, a nők mások hátát vakargatják, a közönség nem vágyik immár jelzőikre, a szellem kifárad, és vele a test is; Bródy szíven lövi magát Bécsben, Krúdy a bor elmeosztályra viszi, aztán a hideg feltámadás, a purgatórium, végül már csak a családodott legyintés és az élet summája: „*Azt hittük, hogy örökös vasárnap van.*” Ez Krúdy utolsó monda-

tainak egyike, melyet Móricz jegyzett fel nagy pályatársa nekrológiájában: *Krúdy elaludt*.

De ebben a regényben még messze az utolsó másnapos hajnal. A Bródy halála utáni évben, 1925-ben járunk. Különös év ez, Krúdy két írói portrét fest ekkor, Bródyé mellett Adyt próbálja megrajzolni; az ADY ENDRE ÉJSZAKÁI ugyancsak 1925-ös datálású. Ekkor még csak délutánra lejt, Krúdy még – nagyjából – ereje teljében, noha a siker már elhagyta, még remél, még – bizonyos megszorításokkal! – legyőzhetetlennek hiszi magát, és az erőfeszítéseket hamarosan roppant írói tettek koronázzák, elkövetkeznek a szédületes gyomornovellák, A HAS EZEREGYÉJSZAKÁJA, jön AZ UTOLSÓ GAVALLÉR, a ZÖLD ÁSZ, a PURGATÓRIUM, majd a minden összegző főmű: BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN. De a siker nem jön el többé, a villanyt 1933-ban minden értelemben kikapcsolták, és a legnagyobb magyar prózaíró után mindössze egy – hiányos! – pakli magyar kártya maradt.

Vajon mi vitte rá, hogy közelmúltban meghalt két pályatársáról is irodalmi portrét fessen? Hogy önarcképnek is készültek ezek a regényes ábrázolások, az vitán felül áll, és hogy éppen e két mestert választotta modelljének, az is egyszerűen magyarázható: a fent leírt hasonlóságokon túl Krúdy kettőjükben az egész 1918/19 előtti Magyarország mitikus alakjait látta, ők voltak szemléletében a „régii Magyarország” írófejedelmei. A két trón ledől, ledől Ferenc József is, és ezzel véget ért egy világ, Krúdy számára az egyetlen lakható. „Úgy nézem, hogy a tunya, üldögélő, nagyokat evő magyar élet a történelem könyvébe kerül. A férfigerincek elszoktak a hosszú háború alatt a tölgyfa megállapodottságtól. Ruganyos, zenebonás, nyugtalan életmód következik. A szép, kövér embereknek befellegzett” – írta egy 1919-es cikkében (MAGYAR HASAK). És feltehetően érezte, hogy vége neki is, a szép irodalom korának befellegzett, a világháború elsodort egy országot, melyben otthon érezte magát, mely patriarchális dorombolt mellényzsebében, melyet familiáris kedvvel latolgatott, izlelgetett. Látta bűneit, mocskát, látta álságosságát, hazugságait, de mégis az övé volt, egynek tudta magát vele. És ezt a mély együttérzést, összefonódást érezte Adyban, Bródyban. Ők voltak a nap lovagjai. És a halottnak élni lovagolnak immár. De Krúdy még itt van, és most visszanéz az elmaradt társakra.

Többször is regénynek neveztem a Bródy-könyvet, mert a címének ellentmondva iroda-

lomtörténeti vagy életrajzi munkának semmiképpen sem tekinthető. Se Bródy személyéről, se műveiről, se a korszak szigorúbban vett eseményeiről nem tudhat meg semmit a fürkész kedvű olvasó. Hogy Bródy író volt, az valahogy érdektelennek, jelentéktelennek látszik. Ha irodalomról esik szó, legfeljebb a honorárium szemszögéből. Egy ilyen alkalommal derül ki például, hogy Bródy nem szereti a készpénzt, ami kisebb megütközést kelt az Otthon-körben. De aztán lehull a fátyol, és kislül, hogy az öngyilkosságból visszatért író mindössze remekül felépített kávéházi tréfát űzött, ugyanis csak a „Kis Készpénzt” nem szereti, a „Nagy Készpénzt” annál inkább. (Milyen méltánytalanság, hogy szinte sosem jutott hozzá!) Esztétikai nézeteket, irodalmi műhelytitkokat, vallomásokot a szakmáról, emlékezetes olvasmányélményekről – az ilyesmit mindhiába keresnénk, Bródy legfeljebb olyan súlyos tárgyi tévedésekkel terhelt kijelentéseket tesz, hogy Rembrandt egy „vén, izraelita festő” volt, meg azt, hogy Puskin és Dosztojevszkij külföldön, „idegen éghajlat alatt” írta nagy műveit. Továbbá kinyilatkoztatja, hogy az a nagy művészet, ha valaki képes megírni egy leves történetét. Na de ezt maga Krúdy is mondhatta volna... (Krúdy egyébként is ellenszenvesnek tartotta, ha társaságában valaki irodalomról beszélt, egyszer leütötte egy asztaltársát, mert az izgága fiatalember kétszeres határozott tiltása ellenére harmadszor is a literatúra ügyeire akarta terelni a beszélgetést. Több visszaemlékezés szerint is Krúdy érdeklődését egyetlen nagy kérdés kötötte le: vajon milyen lehet négy deci?!) Krúdy egész világát dezintellektualizálja, lefokozza szellemileg; ebben a társaságban még Ferenczi Sándor, a pszichoanalízis nemzetközileg is egyik legelismertebb tagja, Freud levelezőpartnere is elbárgyul, és Krúdy nem állja a következő szavakat adni a szájába: „Freudnak van egy teóriája, amely szerint a szívbajosok amúgy is álmukban élik ki magukat, nem kerül nekik különösebb izommunkájukba az utazás, a lépcsőn való járás-kelés, sőt még egyéb testi munka sem, amelyetől bizonyára félnének.” És aztán Bródy ekként sajátítja el a tant: „Azt hiszem, Freud tanár úr, akinek álommagyarázatait legalábbis annyira értekelem manapság, mint akár Tóthnéét, a híres egri javasasszonyét: nem sok jót jósolna álmaimból.” Szó sincs iróniáról: az író gondolatvilágában Freud és Tóthné valóban egy nívón áll. De hát Freud itt nem Sigmund

Freud (1856–1939), a pszichoanalízis megalapítója, miként Ferenczi Sándor (1873–1933) sem a lélekelemzés magántanára, fiktívvé lettek mindketten. Krúdy regényt írt, nem irodalomtörténetet, és ezért cseppet sem zavaró vagy feszélyező, hogy voltaképpen egy nemrég elhunyt pályatársáról írt könyvet, ami különben rettentően kockázatos vállalkozás lett volna. (Mutatis mutandis: el tudunk-e képzelni egy 2004-es datálású könyvet, melynek címe PETRI GYÖRGY, AVAGY A KOCSMAASZTALOK LOVAGJA lenne?) Ám Krúdy tévedhetetlen esztétikai ösztöne megmenti a kötetet, hisz a valóságos alak és az összes többi, még élő társ másodpercek alatt a fikció világába oldódik. Hiába az első novellában a reális, irodalomtörténeti alakok, Molnár Ferenc vagy az újságíró Salamon Ödön, hiába a margitszigeti szálló nagyon is konkrét szobaszámjai, a reggeli hangulatban – melyben Bródy háziúri önelégültséggel járja végig a hotelt – eltűnik a realitás, Bródy Szindbáddá alakul, ő lesz az utolsó gavallér vagy Pistoli, de semmiképpen sem a história Bródy Sándora. E korai órában egyszerre csak egy Krúdy-regény kellős közepén találjuk magunkat, a nagyváros egészen kisvárosiasá alakul, a familiáris viszonyok legfőbb kényura pedig a „*fantomos*” (Ady kedvelt szava) Bródy, aki egyrészt a portást küldi el telefonálni, másrészt a cselédnek szól, hogy kiáltson át a Duna túlpartján, Óbudán fellelhető Drapcseknek, a csónakosnak. Mindeme hihetetlen energiával és körültekintéssel akár a JÓZSEF ÉS TESTVÉREI-t is meg lehetne alkotni, ám korántsem erről van szó, a végrehajtott parancsok és tettek a szállodai szoba vaskályháján megfőzendő gulyás érdekében történnek: a portás az Otthon-kör előtt álló fiákeres Lajosnak telefonál, ő hozza majd a húst a Lövölde térről, Drapcsek pedig csónakjával a zöldségek és fűszerek beszerzéséről gondoskodik. Íme a regény- és drámaíró munkában...

Szóval Krúdy regényt írt, de felettébb szét-esőt, mely formás formátlanságában legkivált szimfonikus költeményre emlékeztet. Időrendet nem ismer a kötet, nagyjából lineárisan peregnék az események, de csak szinte utólag következtethető ki, az egymás után rakott, teljesen különféle szintű novellákat, tárcákat – a főhősön kívül – csak Krúdy írói hangja tartja egybe. Persze a kettő voltaképpen egy, mert Bródy maga Krúdy, és a szerző Krúdy Sándor vagy Bródy Gyula magasabb szempontból

nézve. Ez az egység a leghihetlenebb művészi csodák egyike: szinte minden esetleges és megszervezetlen, a könyv mégis elbűvölő, lenyűgöző. Ráadásul főhőse voltaképpen semmit sem csinál a regényben. Két helyzetben otthonos: ágyban fekvé vagy a fehér asztalnál, ismét vérbeli Krúdy-regényalak ekként. Ágyban fekszik, és szivarozik, innen igazgatja a világot, persze csakis a sajátját, mely egyre kisebb és egyre fojtogatóbban szűkös. Agyában heverve vagy netán fakanalat ragadva hajlandó csak *nem* beszélni az irodalomról. Vagy ha mégis, akkor csak a buta társaság számára nem észlelhető sátáni ironiával, lásd a REGÉNYÍRÓ A CASINÓBAN fejezetet, melyben a nagy mágnást, Szemere Miklóst intézi el. Persze többnyire nők a kárvalottjai ennek a keserű humornak – igen, Bródy, ha úgy tetszik, macsó volt, csak hogy ennek a fogalomnak semmi értelme, ha visszavetítjük a múltba. Talán a legnagyobb ábrázolása ennek a helyzetnek a VII. számú novella (egyébként is a legösszefogottabb, legkidolgozottabb az összes közül), amelyben két költőnő köti ki érzékeny kis sajkáját Bródy szállodai ágya mellé. Már a nevek is árulkodók: egyikük O. Gy. M., ám Krúdy a valóságos monogramot azonnal regényesíti, és Buksinak nevezi a vidéki költőnőt és vándorszínésznőt. A másik fickándos kedvű irodalmi hölgy pedig a Mimóza Pudika nevet kapja a Bródy–Krúdy keresztségben. Triójuk az egyik legegésebb kékharisnya-ábrázolás, melyet magyar toll valaha a papírra vetett. Bródy előbb tojást (!), aztán természetesen a maga műfáját, azaz gulyást főz a lányoknak, és szembeültetve őket egymással, kéjenc gyönyörrel figyeli tollászodó vetélkedésüket. „*Voltaképpen jó kis cselédkének született ő, csak a ravaszdi élet degradálta költőnének és az éj leányának*”, mondja Krúdy Mimóza Pudikáról, és ha elgondolunk egy-két poeziát a mai pesti éjszakában, azt mondhatjuk, nincs új a nap alatt...

És ezt gondolta Krúdy Sándor vagy Bródy Gyula is. Mindent láttak, és mindent megjegyeztek, és meg is vetettek mindent végül. Egy nőtől jön Bródy, aki kissé sántított, és aki Vénusz Amor (!!)-n néven jelentkezett be a szállodában. „*A Margit híd közepén ballagott már a téli éjszakában, amikor hirtelen megállott és felkacagott: – Szegényke! Sántácska. Magyar irodalmacska.*” Sem Krúdy, sem Bródy nem becsülte sokra az irodalmat, egész valójukkal az Életen csüggték, és a literatúra csak a lovagság egy

fajtája volt a szemükben. „*Ha Bródy Sándort megkérdik vala, hogy mi akar inkább lenni: jó író vagy jó lovag, bizonyos, hogy az utóbbi életpályát választja vala a tizenkilencedik századbeli gaval- lér*” – mondja Krúdy a VÉGSZÓ-ban. Így érezte bizonyára ő is. Bródynak szentelt kötete ekként lovagi tett, párbaj, melyben nincsenek vesztesek, mindkét fél zászlót hajt a másik előtt.

Ám a halált nem lehetett lenézni, vele minden udvariasság értelmetlen, vele szemben fegyvertelen minden lovag. Az egész kötet legmélyén a halálfélelem süvít, mindent átjár a halál biztos tudata. Fenyegetően, rezignáltan, olykor kiáltozó kétségbeeséssel fogadja Bródy a halált, és így vár rá Krúdy is. Talán halál-félelemből is íródott ez a kötet, talán – megörökítve egyik legfontosabb pályatársát – védekezésként, abban a hitben, hogy a halhatatlanság nem csak hőségnek jár ki ekként. Bródy-portréjával Krúdy önmagának állított nem pusztuló emlékművet. Legyen bármilyen gyarló olykor a nyelvi megformáltság, legyen slamos, széthulló a szerkezet, véletlenszerű a tárcák sorrendje, Krúdy mégsem téved el soha. Márai nekrológja igazat mondott: „*Krúdy újságtárcákat is ugyanabból a végtelenül becses készletből dobott oda, mint remekműveit. Ezt állapítsuk meg gyorsan a ravatalánál, mielőtt profán és ostoba értékelések elkönnyelik őt afféle álmodozó, romantikus elbeszélőnek, a benzingözös, »problémás« kor irodalmi lézengő ritterének, szépleleknek, »formás beszélyírónak«, vagy tudomisen, kinek? Kegyetlen leszek kortársai iránt, mert a halál kötelez a vég-sőkig menő őszinteségre: nem ismerek tehát kortársai között egyetlenegyet sem, nem ismerek a magyar irodalom elmúlt harminc esztendejéből egyetlen író-t, aki olyan töretlen, megtéveszthetetlen, hibátlan írói munkát végzett volna, mint Krúdy Gyula.*”

*

A kiadó, amely egyébként is sokat tesz a magyar irodalom ismeretlen értékeinek feltárásáért, szépen szerkesztett, igen érdekes fényképekkel illusztrált kötetben adta közre a regényt. Külön érdekesség az író unokája, Alexander Brody által publikált néhány levél, melyet egy családiládában találtak, nem más-hol, mint Honolulu-ban! A csoda megőrizte a roppant kéziratcsomagot, Bródy Sándor, Hunyady Sándor és Hunyady Margit hagyatékát, mely nyilván még ezer titkot rejt. Várjuk a folytatást.

Bán Zoltán András

DOHNÁNYI DOHNÁNYIT JÁTSZIK

Dohnányi plays Dohnányi

*The complete HMV solo piano recording
1929–1956*

Appian Publications & Recordings APR 7038

„*Nem lehet a romantikát »en bloc« elítélni.*”
(Bartók Béla)

Ha egyetlen szóval kellene jellemezni Dohnányi Ernő művészetét, akkor leginkább azt mondhatnánk: nagyvonalú. Természetesen ennek a szónak minden pozitív és negatív jelentéstartalmával együtt. Egyesenes következik ebből, hogy megítélni, esztétizálni sem lehet más alapállásból; ez a művészet leráz magáról mindenfajta kicsinyes, okoskodó, a kelleténél analitikusabb megközelítést. Fokozottan érvényes ez Dohnányi előadó-művészetére, amelynek megörökített pillanatai olyan sajátosságokkal szolgálnak, amelyek a művek leírt formájában hiába keresnénk. A dupla CD anyagát többször is végighallgatva tömör kérdés vetődik fel. Ezeknek túlnyomó többsége tulajdonképpen vonatkozhat az egész – sokak által félrecsúszottnak, befejezetlennek, mulasztásokkal terheltnek minősített – életpályára is. A legjelentősebb kérdés valószínűleg örökre megválaszolatlan marad: miért nem tudott Dohnányi újítani, miért nem engedte, hogy a századelő friss szelei őt is felragadják, noha Bartóknál mindössze négy évvel volt idősebb? Hogyan maradhatott egy ennyire tehetséges, világpolgárnak született jelenség végső soron ilyen provinciális? Kényelem? Konformizmus? Vezetői elhivatottság? Talán egy kicsit mindegyik. Tény, hogy a Tanácsköztársaság zenei direktóriumában Bartók és Kodály mellett exponensi minőségben tevékenykedő Dohnányi 1923-ban már konzervatív zeneszerzőnek számít, ÜNNEPI NYITÁNY-a – amely a maga nemében mestermunka – alig-alig kelt visszhangot Bartók TÁNC-SZVIT-je és főként Kodály PSALMUS HUNGARICUS-a mellett. Hiába a legrangosabb zeneműkiadókkal való együttműködés, Európa ekkorra már nem a komponista, hanem az előadó-művész Dohnányira, ám mindenekelőtt Bartókra és Kodályra – marginálisan talán Lajthára, Weinerre is – figyel. Ilyen körülmények

között mit tehet egy konzervatív zeneszerző, aki ráadásul az első, aki Bartók-művet ad elő az Egyesült Államokban, aki nem pusztán divatból áll ki előadóként az új zene mellett, hanem mert mélyen átérzi annak jelentőségét? Maximum őrzi stílusának integritását. Ám mit tehen akkor, ha ez a stílus legalább annyira heterogén, mint az életút, a szétszabdalt karrier, a napi politikától jócskán meggyötört művészi és emberi habitus?

És itt álljunk is meg. E dolgozat célja semmiképpen sem lehet az, hogy Dohnányi életútját értékelve elhelyezze őt az európai zenetörténetben. A nagy muzsikusi életének, művészi pályájának ellentmondásai csakis annyiban érdekesek, amennyiben kapcsolatba hozhatók a jelen kiadványon hallottakkal. Önkéntelenül is fölvetődik a kérdés: miért nem sokkal szélesebb a Dohnányi-diszkoográfia? Miért nem kért fel ilyen kaliberű muzsikust egyik nagy világcég sem, hogy rögzítse mondjuk Beethoven összes zongoraszonátáját és/vagy repertoárjának legfőbb darabjait? Felvételei miért ennyire ad hoc jellegűek, hogyan lehetséges, hogy nem lehet semmiféle vezérfonalat fölfedezni a lemez-oeuvre alakulásában? Karmesteri karrierjéhez képest miért oly csekély azoknak a lemezeknek a száma, amelyekeken vezényel? Talán Dohnányi maga sem volt tisztában a hangfelvétel jelentőségével, és kezdetben csupán játéknak tekintette az egészet? Teljesen kizárt. 1929-re a gramofonok, a normálbarázdas hanglemezek a polgárcsaládok otthonainak részévé váltak, még a mi „vidéki” országunkban is. Az adott pillanat rögzíthetőségétől való ösztönszerű idegenkedés is csak részben magyarázat, hiszen a zeneszerző számára többnyire fontos művének utóélete. Ennek iránya pedig egy jobban sikerült felvétellel hosszú időre – jobb esetben akár örökre – megszabható. Még abban az esetben is, ha – mint Dohnányinál – az előadás improvizatív faktora oly mértékű, hogy már-már ellentmond a kottában leírtaknak. Legyünk realisták (mi mások lehetnénk megváltoztathatatlan, a szerző-előadó által autorizált felvételeket vizsgálva): az alapvetően romantikus alapállás nem jelenti azt, hogy nincsenek előadói sémák, sablonok, modellek. Ha görcső alá veszzük a PASTORALE két – negyedszázados eltéréssel rögzített – felvételét, ha nem is hajszára, de gyakorlatilag ugyanazokat az agogikákat,

ugyanazt a rubátót fedezzük fel bennük. A későbbi felvétel ugyan egy kicsit fáradtabb, de ez természetes egy hetvenes éveit végéig taposó művész esetében. E sztereotípiákat nem csupán Dohnányinál, de jószerivel mindegyik romantikus alapállású művésznél (Rosenthal, D'Albert, Pachmann, Friedheim, Sauer, Lhevinne stb.) megtaláljuk, kinél nagyobb, kinél kisebb mértékben. Akadnak kivételek is: egyáltalán nem meglepő, hogy pontosan ők azok, akik a legkorábban felismerve a hangfelvételek jelentőségét, kezdettől fogva az „örökkévalóságnak” dolgoznak (Hofmann, Backhaus, Lamond, Rachmaninov),¹ kialakítva egyfajta puritán, kizárólag a lejegyzett hangokból kiinduló stílust, amely előadói vonatkozásban tulajdonképpen sokkal előbb megvalósítja a romantikával való szembefordulást, mint a kor zeneszerzői. Ráadásul teszik mindezt a legromantikusabb műveken, szirupos szalondarabok, ráadásszámok ürügyén. Dohnányi éppúgy nem tartozik közéjük, mint ahogy komponistaként sem illik bele egyetlen vonulathoz sem: a tizes évekre zenéje menthetetlenül anakronisztikusává válik. Ha csupán a progresszivitás szempontjai alapján értékelnénk a Dohnányi-életművet, bizonyára nem foglalna el meghatározó helyet még hazánk zenetörténetében sem. Szerencsére az idő múlásának tapasztalása előbb-utóbb kigyógyít mindenkit az efféle előítéletekből: tudomásul kell venni, hogy maradandóság, érték és konformizmus nem feltétlenül egymást kizáró tényezők. A századelőn összevetve Bartók és Dohnányi zeneszerzői invencióját és képességeit, talán nem is olyan meglepő, hogy Bartók nem csupán ügyetlenebb, de lényegesen kevésbé invenciózus alkotó. Megkockáztathatjuk, hogy ugyanebben a stílusban a helyzet így is maradt volna.² Bartók életútját, vívódásait jól ismerjük: illúzió

¹ Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem volt átfedés: mind Backhaus, mind Rachmaninov repertoáron tartotta Dohnányi műveit. Érdekes viszont, hogy Dohnányi – tudomásunk szerint – sohasem zongorázott Rachmaninov-művet.

² Bartók maga is így gondolhatta ezt; egyetlen kivételtől eltekintve sohasem ambicionálta a német romantika talajában gyökerezett korai nemzeti stílusú műveinek előadását. A kivételt a RAPSZÓDIA, Op. 1 jelenti: ennek a darabnak zenekarkíséretes formájában még a harmincas években is közreműködött, utolsó alkalommal éppen Dohnányi Ernő pálcája alatt.

lenne azt hinni, hogy Dohnányi akár egy pillanatra is úgy érezte, hogy esetleg élére állhat a magyar avantgarde-nak. Ahhoz túl könnyen, túl simán alakultak a kezdeti éveit.³ Pályája indulása óta nyilvánvaló volt, hogy nem fog stílust váltani, életét elemét nem fogja egy másikra, bizonytalanabbra lecserélni. Előadóművészként sem: az alapállás élete végéig megmaradt, legkorábbi és legkésőbbi felvételei között mindössze technikai természetű a különbség, a nyolcvanhárom esztendő művész magától értetődően elnagyoltabban, pontatlanabban, enerváltabban játszik, mint tette ötvenkét éves korában.

Nem lehet szó nélkül hagyni, hogy milyen éles ellentét feszül a kortársak Dohnányi zongorajátékát illető csodálattal teli, gyakran gloriifikáló kommentárjai és a fennmaradt anyag mai meghallgatása nyomán támadt „objektív” vélemények között. Valljuk be őszintén, hogy azok közül, akik eleddig csupán legendákat hallottak az előadó-fenoménról, elég sokan élik meg csalódásként a valósággal való szembesülést. Nincs okunk feltételezni, hogy Dohnányi lényegesen másképpen zongorázott vagy jócskán motiváltabb lett volna hangversenyszerű körülmények között – különösképpen saját művei esetében. Ő korántsem volt az a művész típus, aki handabandázással fedeli el technikai vagy egyéb hiányosságait. Éppen ellenkezőleg: a kortársak – s nem utolsósorban a koncerteken készült fotók – tanúsága szerint még a mimikát is mellőzte. Nincs ezen semmi csodáltnivaló, aki ennyire „zenéből van”, annak nincs szüksége zenén kívüli eszközökre, azok használata még zavarná is. Ám az előadói gyakorlat során még a legnagyobbaknál is kialakulhatnak olyasfajta modorosságok, amelyek egyáltalán nem valamiféle leszűrődés termékei, hanem mankók, rossz beidegződések, a sebtében végzett munka szükségszerű kapaszkodói. Ha hozzávesszük, hogy Dohnányi

művészetétől mi sem áll távolabb, mint az analitikus szemlélet – ugyan mit is analizálna saját műveiben –, már közelebb jutunk e manírok forrásához, könnyebb megérteni a kelletnél talán több rubátót, az oldásokra való rási-etéseket, a szűkmenetek összekapását, ha úgy tetszik, „tovább szűkítését”. Cseppet sem meglepő, hogy mindez a rutinnal egyenes arányban jelentkezik, és a legjobban talán az Op. 41 két bejátszásán figyelhető meg. Az első – nem egészen egy esztendővel a kompozíció befejezése után – teljesen friss, minden ízében motivált, merész előadást hallunk, pontosan érzékelhető a felvételen az alapos fölkészülés, sőt még az is, hogy a művész régóta várt erre a pillanatra. A szűk évtizeddel későbbi felvétel a jobb hangminőség ellenére már tompább, fáradtabb, lényegesen több benne a hiba, s mintha Dohnányi maga is elvesztette volna érdeklődését a mű iránt. Az már csak ráadás, hogy az első, kiválóan sikerült bejátszás technikai okok miatt nem kerülhetett a nyilvánosság elé. A művész egész életpályájára jellemző ez, de talán mindenkire, aki pazarlóan bánik a tehetségével: mindazonáltal azoknak, akik Dohnányi felvételeit bírálják, tudniuk kell, hogy művészetéből jó esetben ha morzsákat őriztek meg a hangfelvételek.⁴ Élhetünk a gyanúperrel, hogy a lemeztársaságok vezetői – akiknek létérdeke volt kiszimatolni a technikai perfekció tekintetében megkérdőjelezhetetlen, nagy teherbírású s jól eladható művészeket – éppúgy nem tanúsítottak komoly és tartós érdeklődést Dohnányi művésze iránt, mint ahogy ő sem próbált meg a konzervzenére „szakosodni”.

Azt is mondhatnánk, hogy ez utóbbira nincs is voltaképpen szükség, hiszen a hangfelvétellel

³ Felületes azzal érvelni, hogy ez pl. így volt Richard Straussnál is. Egészen mást jelentett a német zene fővonulatában egyéni hangot – s vele a stílust – kialakítani, mint a magyar nemzeti hangot megtalálni azokban az években. A dolgot Dohnányi sem intézi el egy kézlegyintéssel: korai művein föltétlenül megfigyelhető az útkeresés, amelynek legfőbb erőfeszítése valamilyen szintézis létrehozása a Liszt- és Brahms-féle magyar-magyaros „ízvilágból”.

⁴ Nyilván igazságtalannak érzik ezt azok, akik Dohnányi művészetében látják a zongoraművészetet non plus ultráját. De hogy élte ezt meg maga Dohnányi? Az első, lemezpublikációról szóló panaszkodó levél 1956-ból való. Alapos okunk van azt hinni, hogy lemezkarrierjét mindaddig teljesen rendben lévőnek találta, s nem is kívánta volna a szórványos publikációkat sűríteni, illetve nem voltak ebben a vonatkozásban hosszabb távra nyúló tervei. Értékrendjében minden bizonnyal annyival fölötté állhatott a hangversenyezés a lemezbiznisznek, mint ahogy a nagy színeszék is kizárólag a színhatást vették halálosan komolyan, a film játék maradt számukra.

sődleges célja, hogy mindent a legapróbb rezdülésekig megörökítsen. Gyakorlatilag mindegy tehát, hogy az előadás iniciatíváit a pillanat ihletettsége vagy az örökkévalóság megcélzása vezérelte. A többszöri meghallgathatóság már komoly szűrő, de idő kell hozzá, hogy megfigyelhessük a kiválasztódás eredményét. Félő, hogy ennek semmi köze a His Master's Voice LP-k eladási statisztikáihoz, amelyek – a vállalat képviselőinek magyarázata szerint – a főokot jelentették a tengerentúli publikáció tervének visszavonására. Mi sem természetesebb, mint hogy az azonnali hasznot lefőlözni kívánó, alapvetően profitorientált világcégnek nem maradhatott tartós partner olyasvalaki, akinek nevével a szélesebb közönség csak hébe-hóba találkozhat. Ha nem lett volna háborús bűnösnek kikiáltva,⁵ a múltat megtestesítő, sokak szemében önnön művészetét túlélő Dohnányi akkor sem játszhatott volna jelentékeny szerepet az európai és amerikai zenei élet „main stream”-jében.⁶ A közönségnek marad tehát a legenda, a művésznek pedig a kőkérmény valóság, amelynek kialakulásához a körülmények mellett kétségkívül ő maga is hozzájárult. Valószínűleg nem lehetett szívdérítő tapasztalni a konformizmus emberi, politikai és főleg zenei zsákutcájának tragikumát, de azt sem, hogy a negyvenes-ötvenes évek másról szólnak, mint Dohnányi esztétikai credója. S ha hozzávesszük, hogy agyonalázott kicsiny országunkból indult más muzsikusok is megjárták ezt a poklot, csak csodálkozhatunk, hogy

⁵ Meglehetősen furcsa, hogy pl. Toscanini esetében a – természetesen Wagnerért, de mégiscsak Hitlerrel folytatott – zavaros, korántsem egyértelmű levelezés lényegesen kevesebbet nyomott a latban, mint az ominózus, filmhíradóban is megörökített kézfogás, amelyet Dohnányi a magyarországi nyilas vezérrel váltott.

⁶ Félő, hogy Bartók sem járt volna jobban, ha tovább él. Túlzás lenne azt állítani, hogy pusztán a halála miatt feltámadt nemzetközi méretű lelkiismeret-furdalás lenne az egyedüli oka a háború befejezése után ugrásszerűen megnövekedett népszerűségének, az nyilván a belterjes avantgardistákon messze túlnövő valós közönségigénynek is betudható. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy nagyon-nagyon kevés idővel azelőtt a Bartók házaspár egy teljes estét betöltő hangversenyért mindössze 300 dollárt kapott. Összehasonlításként Jascha Heifetz koncertenkénti honoráriuma abban az időben 9000 dollár volt!

egyáltalán létrejött az a néhány felvétel, amelyeken Dohnányit hallgatva – még – nem kell szánakozással rafinálnunk ítéletünket.⁷

Mert nem kell. Időnkénti ügyetlenségeivel, esetlegességeivel, hibáival együtt is a zongorázás magasiskoláját hallhatjuk. Az első ütemek után kiderül, hogy univerzális muzsikus játszik, a legbonyolultabb megoldásokat is a *alkotó*, a legzongoraszerűbb részeket is a *hangszerelő*, a legriválisabbnak tűnő frázisokat is – nem túlzás – a *költő* szólaltatja meg. Az al fresco attitűd bárki számára érzékelhetően fedi el a pontatlanságokat, és emeli ki a művek kvintesszenciáját. Még a technikai értelemben kevésbé sikerült részeknél is megfigyelhető az a sajátos zongorázás, amely szinte állandóan igénybe veszi mind a tíz ujját, és sugall zeneszerzői ötleteket: semmi kétség afelől, hogy maga a komponálás a zongorából, annak lehetőségeiből fakad, szó sincs semmiféle papír- vagy íróasztalízü munkáról.⁸ Alkotás és előadás olyan mértékben fonódik itt össze, hogy még valahogy a hibákat is hitelesnek érezzük – no persze nem mindenhol. A tréning hiánya itt-ott előtűnt, főként a polifonikus dúsabb részleteknél. Manír is akad bőven: ha igazán szigorúan, a textúrát maximálisan figyelembe véve ítélkezünk, korántsem makulátlan ez a zongorázás. Mégis, Dohnányi pianizmusának hibáit is szívesebben hallgatjuk, mint mások „kottahű”, perfekt játékát. Néhány felvétel kezdetén érezhető, hogy az előadó valamiféle véglegesség szándékától áthatva nyúl a hangszerhez – ezek a kiadvány leggyengébb pontjai. Amikor Dohnányinál átszakad a fegyvelmezetség emelte gát, akkor szellemidézésként élhetjük át a XIX. század, közelebbről a liszti zongoraiskola auráját, akkor döbbenünk rá igazán, mi is a művészi szabadság, mit

⁷ Enyhén szólva felelőtlenség volt az Everest részéről azoknak a felvételeknek a piacra dobása, amelyeket Dohnányi már – mondhatni – halálos betegen csinált végig. Az előadó által soha nem autorizált Beethoven- és Dohnányi-lemezek persze az induló új cégnek hallatlan presztízst jelentettek.

⁸ Ez vonatkozik a zenekari művek partitúráira is. A SZIMFONIKUS PERCEK vagy az ÜNNEPI NYITÁNY némileg zsúfolt felrakása egyértelműen visszaul a zongoraművek faktúrájának gazdagságára, illetve nyilvánvalóvá teszi, hogy Dohnányi a kezdet kezdetétől zenekari színekben gondolkodott.

nevezünk ihletettségeknek, milyen fogyatékos – Bartók szavaival élve – a kottairásunk.⁹ Pontosan megfigyelhető, hogy ebben a zongorajátékban óvatosság úgyszólván nem létezik, kockázati faktor annál inkább. A TOLLE GESELLSCHAFT úgyszólván egyetlen zárata sem sikerül kristálytisztán, mégis a rásiető gesztus többet elárul a szerző szándékáról, mint egy metrikusan biztonságosabbnak mondható megoldás. Az igazság ugyanis akkor is Dohnányi oldalán áll, ha a végeredmény nem százszázalékos.

De létezhet-e egyáltalán olyan előadás, amely minden utána következőt feleslegessé tesz? Bizonyosan nem. Bartóknak a gépzene témájában kifejtett gondolatai szinte sugallják, a művek utóéletéhez – tehát a tradíció alakulásához – a rosszabbul sikerült előadások vagy felvételek is hozzátartoznak¹⁰ (éppúgy, ahogy tulajdonképpen a próbák, sőt a gyakorlás is, nem szólva a zenetudomány oldaláról történő megközelítésekről). A szerzővel rögzített felvétel pedig még a gyengébb produkció esetében is pótolhatatlan információkkal szolgál a kompozíció lényegét illetően.¹¹ Tipikusan ilyen a VARIÁCIÓK EGY MAGYAR NÉPDALRA, Op. 29 bejátszása. Már maga a téma sem makulátlan, mintha Dohnányi restellne előállni olyan műfajjal, amelyben e kompozíciót annyi remekmű előzte meg. Ha igazán szigorúak akarunk lenni, számos, a XX. század egyik legnagyobb előadóművészehez méltatlan hibát, pedálozási, szólamvezetési hiányosságot fedezhetünk itt föl, olyanokat is, amelyeknek hallatán egyszerűen érthetetlen, miért nem javítottak rajta. De ha nem, ha képesek vagyunk elvárások, elő-

ítéletek nélkül hallgatni e felvételt, ha túlteszünk magunkat a zongorázás elégtelenségein – jobban mondva tudomásul vesszük, hogy a fizikai teljesítőképesség az életkorral egyenes arányban csökken –, még e helyütt is komoly esztétikai élvezetben van részünk. Ahogy Dohnányi az egység kedvéért eljelentéktelenít olyan formarészeket, amelyeket bárki más fontoskodva, úgymond „kidolgozottabban” hozna, ahogy egy-egy kulminációs pont hangsúlyozásáért másodlagossá teszi a kristálytisztá játék esélyét, ahogy az összhangzás gyönyörűségeinek létrehozásába bőven belefér az akkordok, futamok, arpeggiók esetleges, „hanyag” kezelése, a pedállal történő szakadatlan korrekció: nos, ez mind-mind a XIX. század és a liszti zongorastílus öröksége. S ez az örökség oly hatalmas, hogy pianisztikusan tökéletesen alkalmas a brahmsi nehézkességet, szigort, töménységet is adekvát módon közvetíteni.¹² Kicsit sarkított megfogalmazás lenne Dohnányi zenéjét a századforduló két meghatározó stílusának szintézisévé aposztrofálni, de egy bizonyos zongorázásában folyamatosan jelen van az azokhoz való anyanyelvi kötődés. Persze sok minden más is: ez a hangszerjáték úgy tud akcentuált lenni, hogy közben egy pillanatra sem veszíti el olvadákonyságát, a parancsoló mód, ahogy Dohnányi szinte mindig a zongorához nyúl, egyben a lehetőségek gazdag tárházát kínálja, a frazeálás sohasem mutat fel csupán egyféle perspektívát.¹³ Nem a konfor-

⁹ L. Bartók: A GÉPZENE.

¹⁰ „Ha tehát sikerülne... egy zeneszerző műveit egy adott pillanat szerinti elképzelésében valamilyen teljesen tökéletes eljárással teljesen tökéletes módon konzerválni, akkor sem volna ajánlatos ezeket a műveket állandóan csakis így hallani.” (Bartók: A GÉPZENE.)

¹¹ Valamilyen oknál fogva Grieg: A TAVASZHOZ (Op. 43/6) c. lírai darabjánál alakult ki valami hihetetlen, az eredeti tempójelzéssel – Allegro appassionato – gyökeresen szemben álló tradíció. Világnagyságok játsszák elviselhetetlenül lassú tempóban ezt a kis kompozíciót, amely a szerző által 1903-ban készített rendkívül rossz minőségű lemezfelvételen (Dp G GC 35510 [2147 F]) kifejezetten izgatott, sőt sietős darab benyomását kelti. Mindennek végét lehetne vetni, ha a zongoristák vennék maguknak a fáradtságot, és meghallgatnák a felvételt...

¹² Források szerint Lisztnek szándékában állott megtanulni Brahms B-DÚR ZONGORAVERSENY-ét, amelynek kottáját a német zeneszerző kiadója el is küldte neki. Nincsenek viszont adatok arról, hogy Liszt miért nem adta elő a remekművet, amelyet végül a szerző mutatott be Budapesten.

¹³ Az egyetlen fennmaradt hangversenyfelvétel, amelyen 1939-ben Bartók és Dohnányi Liszt-Bülöw PATETIKUS KONCERT-jét hangversenyen együtt adják elő két zongorán, ékes bizonyítéka ennek. Jóllehet a mű felrakásából következően a két szólam szinte kínálja magát a romantikus alapállású s a szikárabb, expresszionistább játékosra, mégis megkockáztatható: Dohnányi alkalmazkodása nélkül bántóvá válhatna a kontrasztálás, jobban kilógna Bartók megalkuvást nem ismerő, puritán, a színeket csak a legszükségesebb mértékben adagoló előadómódja. De ugyanakkor feltűnő, hogy néha bizony még Bartók is enged a romantikus csábításnak: összhangzásában ezért is oly megkapó ez a valószínűleg nem nagyon túlpróbált előadás (Hungaroton HCD 12337).

mizmus jele ez, sokkal inkább a liszti értelemben vett, az impressziók habzsolására és újrafeldolgozására irányuló attitűd. Bizonyosan nincs még egy előadóművész, aki a zenei anyanyelv jogán ilyen teljességgel birtokolná a különféle stílusokat, ugyanakkor ennyire felismerhető lenne az általa egyedülként képviselt összetéveszthetetlen játékmód. Az már csak természetes, hogy még egy ekkora formátumú zenész sem tud elkerülni bizonyos buktatókat, sokszor – és valljuk be, olykor a legnagyobb élvezettel – esik bele önnön csapdájába, de sosem lő túl a célon. Az a könnyedség, amely ezt a hihetetlenül impulzív zongorajátékot jellemzi, meglehet, néha a kontroll rovására megy, ám eleve kiküszöböli a felesleges ünnepélyeskedést. „Ezt tudom könnyűszerrel megcsinálni, elnézést, hogy nekem annyival hamarabb sikerül, mint az átlagnak” – foghatnánk fel üzenetként a felszínen. Szerencsére azonban nem csak ez a réteg létezik, s aki hajlandó mélyebbre ásni, aki komolyabb erőfeszítést tesz, hogy megértse a mélyről és még mélyebbről érkező üzeneteket, előbb-utóbb rájön, hogy Dohnányi nem akar hegyeket elhordani, nem szándékozik világokat megváltoztatni, nem óhajt lelkekre rátelepedni, még csak zavarni sem. Ő egyszerűen muzsikálni akar, s pontosan ezzel adja azt az élményt, amely egyre ritkább, amelyet egyre kevesebbek antennája vesz, amelyből kimaradni – akár a „fejlődés mindenekelőtt” prekonceptiója miatt, akár másért – egyszerűen sajnálatos.

Budapest, 2004. augusztus 4.

Kocsis Zoltán

SZÉTESŐ DICHOTÓMIÁK

Klanciczay Júlia–Sasvári Edit (szerk.):
Törvénytelen avantgárd. Galántai György
balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973
Artpool–Balassi, 2003. 459 oldal, 4500 Ft

I

A TÖRVÉNYTELEN AVANTGÁRD kötet (a *Somogyi Néplap* 1971. július 8-án megjelent tudósításának címét megörökítve) a Balatonbogláron 1970 és 1973 között szervezett kápolnatárla-

tok történetét, az események politikai, társadalmi, kulturális környezetét mutatja be. „*Elődleges célunk nem a Bogláron készült műalkotások, kiállítások és művészeti akciók művészettörténeli elemzése, hanem az eddig feltárt források publikálása és az események történelmi/kultúrpolitikai kontextusba helyezése volt*” – írják a szerkesztők (7.). Noha a könyv szerkesztői (Klanciczay Júlia és Sasvári Edit) példás szerénységgel hangoztatják, hogy a művészettörténeli, illetve művészetelméleti konzekvenciák levonása más szakemberek feladata lesz majd, már maga a szerkesztés, a kötetkonceptió markáns karaktere lehetőséget nyújt néhány elméleti, esztétikai, művészettörténeli következtetés levonására. A szerkesztői-kiadói teljesítmény, az ezen keresztül megjelenített szöveggyűjtemény, a „kontextualizált kontextus” már tárgyi-fizikai mielváltásban is lehetővé teszi, sőt elvégzi bizonyos állítások, elméleti következtetések megfogalmazását.

Balatonboglár – mint *hely* (kápolna, galéria, műterem, egy közösségi és esztétikai kísérlet „laboratóriuma”), mint *közösség* (autonóm kulturális szcéna) és végül mint sajátos esztétikai képződmény, tehát *műalkotás* – nagyon tömény és rendkívül poliszémikus kulturális produktum. A Balaton-parti üdülőhelyen a magyar neoavantgárd, illetve underground kultúra egyik legfontosabb műhelye bontakozott ki. Művészettörténeli szempontból megállapítható, hogy helyet kaptak itt különféle *stílusok* és *műfajok*, az absztrakt festészet és szobrászat, a happening, a színház, a fotó, a land art és a concept art és sok más törekvés alakjában. A művészek munkáját – a korszak kultúrpolitikai környezetének köszönhetően – számtalan *hatóság* és *politikai szervezet* szabályozta, akadályozta, végül tiltotta, így a pártközpont, a lektorátus, az egyház, a rendőrség, a tanács, a KÖJÁL, a sajtó együttes beavatkozása, működése. A tűrés, majd a tiltás közegeiben, a politikai hatalom transzmisszióiként működő intézmények hálójában autonómiára és önszabályozásra épülő kulturális kezdeményezés jött létre, melyen keresztül jó lehetőség nyílik az olyan problémák végiggondolására is, mint az ellenkultúra születése, a subkulturális képződmények megszerveződése vagy az ellenszegülés, az ellendiskurzus kérdései. Boglár tehát egyrészt egyedi esetnek tekinthető, melyet az antropológiai „sűrű leírás” eszközeivel közelíthetünk meg, másrészt olyan

példaszerű képződménynek, amely a „szub-társadalmi”, illetve „szub-terrán” jelenségek általános törvényszerűségeit modellezi.

A kötet alapján jól érzékelhető, hogy Balatonboglár nemcsak szubkulturális mítosz vagy legenda, illetve egy izolált művészcsoporthoz vagy „szekta” saját ügye, hanem a magyar (és nem csak a neoavantgárd) kultúra történetének egyik legizgalmasabb fejezete. A könyv szűkebb tartalmi kérdéseken túlmutató sajátossága, hogy a boglári eseményeket és a szcénát a „*társadalmi kontextus mint a művészet médiuma*” összefüggésben helyezi el,¹ másrészt a kapcsolódó szövegek sokrétű egymásra vonatkoztatásán keresztül ugyancsak e kontextus bemutatására törekszik. A kötet által feldolgozott és reprezentált „történeti/kultúrpolitikai kontextus” maga is mediatiszálódik, és a tárgyak rendszere, a tér, a korszak, a szcena és a milió egységes műalkotássá lényegül át.

A könyv számtalan technikai és értelmezési alternatívát hagyó szerkezete, a szövegek és az adatok többszörösen egymásba „linkelt” rendezésmódja mögött talán nem túlzás az Art-pool kitűnő weboldalának prezentációs megoldásait is felfedezni. Egy szöveg vagy korpusz *weben* történő elhelyezése természetesen maga is filológiai, szövegkiadási probléma, sajátos tanulságokkal és következményekkel.² A számítógép memóriája és a hálózati közlés viszonylag egyszerű „kezelhetősége” sokféle elemzési és értelmezési szempont érvényesítését teszi lehetővé, és ez a szöveg sztochaisztikus, statisztikai természetére irányítja a figyelmet: „*a szöveg mindig széthullik változatok garmadája, és úgy kell tudomásul vennünk, mint ami eleve többes számú, és eleve csak statisztikailag létezik*”.³ Horváth Iván kiadásméleti értekezésének következtetéseit általánosítva (és így kicsit leegyszerűsítve) megállapíthatjuk, hogy a Boglár-kötet koncepcióján és struktúráján érzékelhetően átszűrőlenek, sőt fontos szemléleti szerkezeti alapulvé válnak a *webes* közlés sajátosságai. Ilyen a *kölcsönös hivatkozások* rendszere, tehát minden dokumentum (szöveg) mögött található és elérhető egy másik dokumentum (vagy szöveg). A közlés által nyújtott kép sok tekintetben *elaprózódik*, így *nyitottabb szerkezetű* lesz, egyrészt jól meghatározott kezelési és értelmezési javaslatokat kínál, másrészt pedig – éppen a nyitottság és elaprózottság miatt – egyéb, akár nem tervezett következtetéseknek is széles teret hagy.

Dávidházi Péter a szövegkiadás újabb fejleményeiről értekezve több fontos elmozdulási pontot is megemlít, melyeknek eredményeként egy kiadási gyakorlatot posztmodern jellegűnek tekinthetünk. Így például az egyedi, végső és hiteles szöveg helyett „*szinoptikus szövegfolyam*” jelenik meg e gyakorlatban. A szerző auktoritása relativizálódik: a szöveget nem egyetlen szerző termékeként fogjuk fel és olvassuk. A szöveg nem rendelkezik egyértelmű körvonalakkal és rögzítettséggel, amit szövegnek nevezünk, az a kapcsolatok, lehetőségek, változatok ellentmondásos rendszere, melynek keletkezési körülményeit és struktúráját a kiadási folyamat végtermékeként leginkább egy „*genetikus szövegkollázs*” képviselheti. Dávidházi, noha szemmel láthatóan nincs jó véleménnyel Ihab Hassan posztmodern-típológiájáról, mégis hangsúlyozza, hogy ennek jegyei alapján bizonyos szövegkiadási gyakorlatokban felfedezhetjük a posztmodern diskurzus sajátos ismertetőjegyeit. Az ok és a cél helyett a *játék*, a hierarchia helyett az *anarchia*, a tárgy és a lezárt mű helyett a *folyamat*, az *előadás*, a *happening*, a teremtés helyett a *szétbontás*, a szelekció helyett a *kombináció*, a típus helyett a *mutáns* határozza meg a kultúra különféle jelenségeit, működési mechanizmusait.⁴

A Balatonboglár-kötet akár a fenti szempontrendszer képviselőjeként is értelmezhető. A „szövegfolyam” ez esetben nem egyetlen szöveg variációit tárja az olvasó elé, de ennek ellenére felfedezhető a kötetben egy szinoptikus struktúra létrehozására irányuló törekvés. Mégpedig a *szakszöveg* (például Sasvári Edit bevezető tanulmánya), az *esszé* (Galántai György írása), az *oral history* (a résztvevők visszaemlékezései), a *nyers kronológia*, a koncepciózusan szervezett *forrásanyag* és végül a *dokumentumok* (hatósági határozatok, hivatalos és magánlevelek, ügynökjelentések) együttes közlésén keresztül. Ezek a közlések a kereszt-hivatkozások, utalások, kölcsönös idézetek sűrű alkalmazásával olyan bonyolult kapcsolati hálót eredményeznek, melyet Borges „*elágazó ösvények kertje*” metaforájával is jellemezhetünk: „*az összes fejlemény megtörténik, és mindegyik újabb elágazások kiindulópontja*”.⁵ Ennek köszönhetően pluralisztikus olvasási-tájékozódási módszer válik követhetővé, amelyben szoros kapcsolatba kerülnek egymással a politikai, művészettörténeti, morális, esztétikai megközelítésmód lehetőségei, illetve olvasá-

tai. A „szinoptikus”, illetve a „körkörös” elbeszélés mód egymásmellettsége mintegy modellelálja azt a kettősséget, amely a lineáris szerkezetet és a fixált jelentést szétfeszítő fluktuáló szöveg univerzum, illetve az ezzel szemben ható, integráló vagy holisztikus törekvések között figyelhető meg. Miként a Galántai György által előszeretettel idézett Vilém Flusser írja: „*A tudomány, a művészet és a politika, ha egyszer egységes olvasási módba tömörülnek, a világból és belőlünk eddig nem sejtett dolgokat hozhatnak ki.*”⁶

II

„Minden történetnek megvan az a képessége, hogy az olvasó (vagy a hallgató) fejében egy másik, új történetet hozzon létre, hogy megismételjen vagy felcserepljen egy korábbi történetet” – állapítja meg a történetmondás allegorikus természetével kapcsolatban James Clifford.⁷ A Boglár-kötetet is ilyen, többszörösen rétegzett allegóriának tekinthetjük. Allegorikus jelentéslelésítés valósul meg például a dokumentálás és az elbeszélés, a vizuális közeg és a nyelvi szöveg eltérő pólusai között – ennek különösen szemléletes példája az a két fejezet, mely fényképek sorba rendezésén keresztül keresztléti el a kápolnatárlatok történetét. A VÉLETLEN PILLANATKÉPEK 1970–1973 című fotóösszé Galántai György műve, mely elsősorban a fényképek vizuális erejére alapozva foglalja össze a történetet, hiszen a fotók mellett csupán a rajtuk látható személyek neve olvasható. Az ESEMÉNYTÖRTÉNET 1966–1974 című rész (Bényi Csilla, Galántai György, Sasvári Edit munkája) pedig – mely a kötet sok szempontból leginformatívabb része – kronologikus rendben közli a kápolnatárlatok eseményeit úgy, hogy folyamatosan fényképekkel, reprodukciókkal, szöveges és képi dokumentumokkal illusztrálja, illetve szembeállítja azokat. Az itt látható képek és szövegek abban az értelemben is dokumentumok, ahogy a dokumentum fogalmát Dalos György jellemzi: a háttér előtérre válik (és viszont), a szürke életkulisszák műalkotások lesznek, a műtárgyak viszont gyakran elszürkülnek, inkább beszélnek egy korszak szociális-kulturális miliójéről, mintsem esztétikai minőségeket közvetítenek. „Így áruklodnak majd korunkról a jövőnek a dokumentumok. Mítoszainkból a XXI. század másodfokú egyenleteket olvas ki, társadalomelemző tanulmányainkból babonás hiedelmeket. A monográfákat elfelejtik, a használati utasításokat idézni fogják. A vezércikkeket nosztalgikus sóhajjal suttoz-

ják egymás fülébe a szerelmesek. A reklámszövegek korunk filozófiai aforizmáinak fognak tűnni. A tényleges kortudatot önkéntelenül kimondott, leírt szövegek hordozzák.”⁸

A dokumentum gyanánt közölt fényképek egyrészt (gyakran önmagukban is) műalkotásoknak tekinthetők, másrészt a szekvenciaszerűség, az egymásra következők rendező rajzolói egy sajátos – allegóriáként is értelmezhető – történetet. A Boglár-kötet fotódokumentumai esetében a képeken keresztül a szcéná átalakulását, az életmód és az életstílus változásait követhetjük nyomon. A szocialista kulturális élet rendezvényeinek obligát kellékeit és rítusait (a nyakkendőt, az öltönyt, a fehér inget, a szavalatot, az énekkart, a kiállítás megnyitó híres embert) egyre vadabb jelenetek és egyre ziláltabb megjelenésű individuuumok váltják fel. Dokumentum és művészet – Benjamin szavaiival „tárgyi tartalom” és „igazságtartalom” – kettősségén keresztül a Boglár-kötet egyszerre idézi fel és aktualizálja az eseményeket. E „kettős látás” eredményeként Boglár egyaránt elhelyezhető a hatvanas és a korai hetvenes évek *ellenkultúrájában*, underground társadalmi és művészeti áramlataiban, illetve jól értelmezhető az olyan eklektikus (az élménytársadalom kialakulására, a szubkulturális stílusközösségek, a választható identitások térhódítására reflektáló) kortárs koncepcióban is, mint a *Lebenskunstwerk*.⁹

Az LKW radikálisan eklektikus – egyesek számára talán túlzottan is heterogén és holisztikus – elmélete azokra a folyamatokra, törekvésekre irányítja a figyelmet, amelyek felszámolják a művész magánélete és produkciója közötti határokat, tehát a „művet” az egyén kapcsolatain, mítoszain keresztül, illetve a művész és a szociális környezet kölcsönhatásain, kommunikációján keresztül határozzák meg. E felfogás alapvetően reprezentációellenes, nem számol olyan metafizikai vagy szemantikai differenciákkal, törésekkel, melyeket a művészetnek kellene helyreállítania. A *Lebenskunstwerk* „nem a világ képe, hanem maga a világ. Egyének, közösségek, terek, eszközök, írások és nyelvek alkotta egész, melyet egy rendszer határoz meg” – állítja Paolo Bianchi.¹⁰ Az LKW „a művészetet a világ megformálásaként fogja fel, beleértve az életformákat, az élettereket, életvilágokat, életkonceptiókat, életpályákat, életstílusokat – tehát magát az élet egészét”.¹¹

Az „életművészet” mint értelmezési szem-

pont arra is felhívja a figyelmet, hogy a művész (újra) mint *dandy* jelenik meg a társaság színpadán. A „színpad” és közönsége természetesen sokat változott a *l'art pour l'art* és a történeti avantgárd dandyzmusa óta. A Boglár-kötet fotóin jól megfigyelhető, ahogy a neoavantgárd szubkultúra szereplői – akik mesterei voltak az önszenírozásnak, a személyiség művészi-színpadias felstilizálásának – Boglár sajátos miliójében és az ezeket dokumentáló fényképeken mint saját mítoszukat építő és megélő hősök, dandyk, guruk, intellektuális forradalmárok jelennek meg, illetve mint olyan aktorok, akik saját életszínházukban minduntalan saját személyiségüket és stílusukat inszenálják és adják elő. A személyiség szimbolikus szenírozása pedig az *életstílus* része, mely utóbbi – tehát „*a stílus mint célzatos kommunikáció*” (Dick Hebdige)¹² – önmagában is a normalizált szocialista társadalom ellenvilágaként értelmezhető. És miközben az életmód életstílussá lényegül,¹³ a csoport és a milió egy – Lajtai Péter szavával – *életformatikus* közösség vagy kísérlet kerete lesz. A kísérlet eljárásait és eredményeit a magánélet és a nyilvánosság egymásba szervesülése, az életvilág esztétizálása, a szociális szféra művészeti experimentum közegeként való megközelítése határozza meg. E tekintetben Boglár az ellenkultúrában fontos szerepet játszó kommunatörekvések kelet-európai variációja, továbbá a csoportmunkán, a kapcsolaton, a *network* szerveződésen alapuló művészet egyik kísérleti műhelye volt. Olyan hibrid termelődött ki ebben a környezetben, melyben a nyugati ellenkultúra életforma-kísérletei és hedonizmusa, a szocialista életmódmodellek egyszerre aszketikus és forradalmi elutasítása, a szubkulturális lázadás stílusalkotó törekvései, a civil, autonóm, önszerveződő társadalom kezdeményei, illetve a „belső emigráció” saját szabályaival bíbelődő, gyakran doktriner ellenvilág keveredett egymással – természetesen változó, képlékeny hangsúlyokkal és arányokkal.

Ezt a szemléletet a Boglár-kötet mint szimbolikus struktúra (mint szöveg) és mint fizikai struktúra (mint tárgy) is érvényesíteni tudja. A könyv koncepciójának ideológiai hátterét pedig leginkább Galántai, illetve a fluxusmozgalom holisztikus világsszemlélete határozza meg. „*Ennek az évnék volt egy valóban pozitív eredménye: lényegesen megváltozott a gondolkodásom a művészetről. Eddig a műtárgy maga – a da-*

rab, mint egy/a remekmű – volt fontos. Ettől kezdve pedig a műtárgy nem maga, hanem a valamire vonatkozó, tehát vonatkoztatott, informált műtárgy lett. A vonatkozás – az információ – által a tárgy valószínűtlen formát kapva kulturálissá válik. A vonatkoztatás más szóval »informálás«, munka, és az eredmény az informált tárgy, a mű.” (58.) E „vontatkoztatás” egyik sajátos esete a környezet, melybe a helyszín, a szcéna, az életstílus, a milió egyaránt beletartozik. Ezt a felfogást Molnár Gergely DREAM POWER – GALÁNTAI-KIÁLLÍTÁS NEW YORKBAN című esszéje az *expanszió* nem kevésbé fontos mozzanatával egészíti ki. „*Mint már korábban, erre felé is vannak sírkövek, szándékosan megkülönböztethetetlen, melyik eredeti és melyik a kiállítás része. De eléggé nyilvánvaló, hogy minden a kiállításához tartozik, a tér teljes egészében konstruált, s épp azért, hogy a művek tökéletesen alkalmazkodnak a környezethez. Mint látogató magam is a környezet részévé válok, automatikusan a kiállításához tartozom.*”¹⁴

Az egyedi-izolált műtárgyat és a környezetet egységes médiummá integráló gyakorlatok, illetve a bennük tetten érhető utópikus esztétikai és társadalomfilozófiai törekvések felidézik a *történeti avantgárd* kiállítási koncepcióit is, melyekben a műalkotást a korszakához tartozó „hétköznapi” tárgyak gyakran esetlegességet, töredékességet sugalló, de valójában gondosan megtervezett miliójében helyezik el. Jellegetes példája ennek a törekvésnek a Prágában 1923-ban megrendezett A MODERN MŰVÉSZET BAZÁRJA kiállítás, ahol a cseh avantgárd művészei mutatkoztak be. „*Itt a kiállítás maga is műalkotássá válik. [...] Az 1920-ban rendezett berlini Dada-Vásárhoz hasonlóan (ahol a reprodukciókat az eredeti alkotásokkal együtt állították ki), az eredeti műveket elsődlegesen referenciaként szolgáló tárgyak egészítik ki. De a Dada-Vásártól eltérően itt az eredeti és a nem eredeti alkotások nem arra válnak, hogy a nézőt megtéveszék vagy megzavarják, hanem hogy saját százandékaikat, a modernizmusról alkotott elképzeléseiket még világosabbá tegyék.*”¹⁵ Az egyik rendező, Karl Teige szavaival: „*Ez a változatos és provokatív keveréke volt a világ minden tájáról érkezett képeknek, építészeti terveknek és fotóknak, plakátoknak és ready-made objektumoknak... ebben a bazárban, a kis számú festmény mellett, a látogatót nem művészi tárgyak provokálják, amelyek (az orosz futuristák kifejezésével) pofont adnak a közönségnek.*”¹⁶ De a történeti avantgárd művészetfelfogásában gyökerező hajdani „Bazárral” való összeha-

sonlítás legfontosabb tanulsága nem is a provokáció, hanem inkább annak inspiráló lehetősége, hogy a kápolnatárlatokat sajátos médium gyanánt fogjuk fel, amely egyaránt képes integrálni az esztétikai és a praktikus funkciót betöltő tárgyakat, illetve a műalkotás és a környezet, a művész és a szcéna teljességét. A „régii” avantgárd gesztusa, mely a műalkotást és a hétköznapi-ipari környezetet egyetlen képződménybe sűrítette, évtizedekkel később másféle kontraszttal és átalakulással is szembesít minket, annak tapasztalatával, hogy az idő múlása radikálisan felforgatja előtér és háttér, esztétikum és dokumentum rendjét. Megváltoztatva a megváltoztatandókat, ugyanez vonatkozik a Boglár-kötetben látható tárgyra is. Igaz, Major János kiállított kabátja (154.), a gumimatracon fekvő Erdély Miklós oldalához támasztott Füst Milán-verseskötet (41.) már akkoriban is műalkotás volt, de mostanra *valami más* is lett. Ezek a tárgyak a hetvenes évek elején egy konceptuális művészeti kísérlet alkotóelemei voltak, de most inkább a korszak szürke életkulisszáinak, szegényes képzőművészeti feltételrendszerének groteszk-ironikus elutasításáiként értelmezhetők. Ugyanígy a kápolnaudvar fűvén heverő emberek, a hosszú hajak és szakállak, a lezser ruhák és a kiszámított pózok is műalkotások és dokumentumok. Valóban, „minden a kiállításához tartozik” (Molnár Gergely), a kötetten keresztül megpillantható hajdani életvilág a Boglár-*LifeWork* szerves alkotóelemévé lényegül át.¹⁷

III

A Boglár-kötetben kulcsszerepet játszik Galántai György HOGYAN TUDOTT A MŰVÉSZET AZ ÉLETBEN ELKEZDŐDNI? című írása. Galántai szövege különös átmeneti műfajt képvisel, naplóbemegjegyzésekből, kordokumentumokból, emléktörödékekből, műelemzésekből összeállított szövegkollázsnak tekinthető. „Mozgékonyság, játékos gesztusok, perspektívikus pillantás, a dolgoknak a kontextuson keresztül való megragadása, bátorság a bizonytalansághoz és a kezdeményezéshez, lemondás a szülői identitásokról és a rögzült elképzelésekről” – sorolja az esszéista jellemző tulajdonságait Wolfgang Müller-Funk.¹⁸ Ezek a tulajdonságok messzemenően jellemzik a szöveget, illetve magát a szerzőt, Galántait. Ez az izgalmas szöveg magán viseli a sokoldalú művész kézjegyét, hiszen szerzője – azon túl, hogy szobrász, grafikus, zenész és küldeménymű-

vész – a nyelv közegével is biztosan, érzékenyen bánik. Az ő esetében a nyelv nem szekunder közeg, nem egyszerűen a kritika, a pedagógiai tanulmány vagy a vallomás pusztá eszköze, tehát nem afféle intellektuális „melléktermék”. A Galántai írásaiban megfigyelhető markáns fogalmi/metaforikus kettősség, a mélységes komolyság és a groteszk szemlélet egymásba szövődése, a vicces neologizmusokhoz való vonzódás – mindezek együtt különös erővel jellemzik a szerző művészetfelfogásának egészét. Erre a kettősségre Pernecky Géza 1993-as katalógusszövege is utal: „*A szobrászat területére tévedt irodalmár, vagy inkább dadaista lázadó, esetleg valami egészen furá, a budapesti vicckultúrán nevelkedett Fluxus-objekt-művész?*”¹⁹ De Galántai több ennél, jó szemű elemző, ihletett leíró és felidéző, aki mind az érzéki-esztétikai, mind az intellektuális-fogalmi közeg iránt affinitással rendelkező esszéistának bizonyul. Érthetően és érzékletesen mutatja be a kápolnatárlatok jelentőségéről alkotott egyéni felfogását is, melynek alapján a kápolna körül végbemenő eseményeket, szubkulturális repertoárokat, illetve rendőrhathatósági, hivatali packázásokat következetesen *esztétikai eseményeknek, műalkotásoknak* minősíti.

A szociális és az esztétikai dimenzió, a politika és a kultúra egymásra vonatkozását, sőt egymásba olvadását Galántai alapvetően a *kontextus* és az *értelmezés* felől közelíti meg. Nem a tárgyak és gesztusok immanens politikai, szociális, esztétikai minőségeit, illetve jelentéseit keresi, hanem azt hangsúlyozza, hogy éppen Boglár tanította meg arra – lásd „*Boglár a második főiskolám volt*” (89.) –, hogy ezeket egymásra kell vonatkoztatni egy sajátos értelmezési gyakorlaton keresztül. Kifejti azt a rendkívül innovatívnak bizonyuló megközelítésmódot, melynek megfelelően gondolkodik a történetekről, és amely művészi világlátásának alapja is. „*A módszer esszézerű, tehát mondhatom ismét, nem új. Mégis, az újdonság az, hogy a létszemléletek egymással összefüggésben nem lévő szempontjait cserélgetem oly módon, hogy összefüggések keletkezzenek távoli dolgok és jelentések között. Könnyen kiderül, hogy ez sem teljesen új, de újabb, vagyis a flusseri értelemben, ez az összerakó (komputáló) olvasási mód, ezért úgy írom le a dolgokat, mintha olvasnám. Nem szövegeket olvasok, hanem jelentéseket. Ebben az olvasási módban bármilyenvel összekapcsolható, ha legalább egy pontja indokolja.*” (89.)

A RÉSZTVEVŐK VISSZAEMLEKEZÉSEI (az interjúkat készítette, sajtó alá rendezte Sasvári Edit) fejezethez kapcsolódva azt próbálom rendszerezni, milyen fogalmi eszközökön keresztül, milyen szótárakat alkalmazva tesznek kísérletet az egykori szereplők Boglár értelmezésére. Az egyes szótárak keverednek egymással, továbbá minden szótárban szinte szükségszerűen megjelennek a politikai motívumok is. Ezen a helyen nem hagyható figyelmen kívül a történet egyik problematikus oldala, a Bogláron kiállító művészek közötti *belső konfliktusok* kialakulása sem. A kápolnatárlatokon közreműködő művészek és csoportok sok tekintetben – stílusuknak, művészeti felfogásuknak, a hagyományhoz és a kortárs áramlatokhoz kialakított viszonyuknak köszönhetően – különböztek egymástól. Amit ma valamiféle egységnek látunk, az a politikai represszió akkori hatásának, illetve a visszaemlékezés egységesítő erejének köszönhető.

„1971-ig a Szüirenon-konceptió érvényesült a kiállítások rendezésében. A Szüirenonnak nemzeti formája is volt, és mi adtunk arra, hogy az, amit kiállítunk, ha áttételesen is, de magyar legyen. Ez nem nemzeti szalagos magyarságot jelentett, hanem a gondolat inkább áttételesen, a filozófiánkban volt jelen” – emlékezett vissza Molnár V. József (201.). Ezzel szemben az „Ipartervesek”, illetve a hozzájuk kapcsolt/kapcsolódó konceptuális, illetve happening törekvések igyekeztek felzárkózni a nemzetközi fejleményekhez, vagy esetleg megelőzni azokat. Az eltérő koncepciók, habitusok és mentalitások komoly ellentétek forrásává váltak. „Később, 1971-től az Ipartervesek átvették a kezdeményezést. [...] Beke László művészettörténész kezdeményezésére és az ő nagyon aktív személyisége miatt egyre inkább a kozmopolita természetű Ipartervesek kerültek előtérbe. Ők a világ képzőművészetében megjelenő legújabb irányzatokat próbálták megvalósítani a kiállításaikon is, és nagyon sok akciót rendeztek 71-től kezdve... Egy idő után ez a másik fajta szellemiség érvényesült majdnem teljes egészében, és a csapatban kontraszelekció kezdődött el. Az egész tevékenységünk azt célozta, hogy tiltakozunk a szelekció, a kontraszelekció ellen, és mi magunk is abba a csapdába estünk, ami ellen szóban és másféle módon, cselekedetben is harcoltunk. Véleményem szerint Beke László sugallatára a résztvevők egy részét dilettánsnak titulálták.” (Molnár V. József, 201.) Mezei Ottó hasonlóképpen vélekedik: „Végül 1972-ben történt meg, hogy egy másik társaság kvázi kiszorította ezt az ere-

deti, a kiállításokat indító társaságot [...]. Ennek a kiszorítósdinak az egyik műfaja a konceptuális művészet, akciók, happeningek stb. lettek.” (201.)

Látható, hogy itt nagyon sokféle érdek, előítélet, sérelem fonódik össze, a művészettörténeti stílusfogalmakkal és esztétikai kategóriákkal leírható különbségek mellett megjelennek a centrum és a periféria, az autochtónia és a nemzetközi összemérhetőség művészetszociológiai problémái, és olykor az is érzékelhető, hogy valójában a szokásos népi/urbánus elmentét jól-rosszul takargatott megnyilatkozásairól van szó. Az említett szempontoktól független(ebb)ül látja a dolgokat Szentjóby Tamás, aki valamiféle kultúrátipológiai ellentét megosztó hatására hivatkozik: „Az egyik képmádó, a másik képromboló. Az egyik katolikus, a másik protestáns, az egyik a hindu, a másik a zsidó/mohamedán. A nomádok és a városlakók. Akik ezt a balatonboglári dolgot elkezdték, ők városlakók voltak, képmádók. Úgyhogy amikor mi odamentünk, akkor szükségképp mást csináltunk, mert mi nomádok voltunk és képrombolók.” (202.) Az ellentéteket egyébként Galántai is érzékelté, aki szándékán kívül két egymással szemben álló fél közé szorult. Így, miközben – először több, majd kevesebb sikerrel – közvetítenie kellett az érdekeltek között, maga is felismerte az egymással ellentétes törekvések kedvezőtlen mellékhatásait. „A konceptuális művészet megjelenésével a vizuálisan gondolkodó művészek elég nehéz helyzetbe kerültek. A nehéz helyzetet nemcsak a koncepció okozta, hanem az a rohanó, sokszor lóholó avantgárd elkötelezettség, hogy mindig benne kell lenni a legújabb áramlatban és minden eseményben” – írta Galántai (59.).

Az említett konfliktusoktól nem egészen függetlenek, de más szempontból is figyelemre méltóak azok a reflexiók, melyek a galéria és műterem, később pedig afféle „laboratórium” céljára szolgáló kápolna eredeti, szakrális rendeltetéséhez kapcsolódnak. A kápolna eredeti funkciói, a benne található vallási rekvizitumok (kripta, sírkövek, kereszt stb.) nagy erővel szólították fel az épület használóit és az erről gondolkodókat arra, hogy a térhasználatot, a kápolnában folyó gyakorlatokat a szent fogalmának szemantikai és pragmatikai terében értelmezzék. Egyesek – így például Galántai is – a vallás történetileg meghatározott formáitól elvonatkoztatott, inkább a szekularizált világ profán, aura nélküli tereit képest meghatározott szakrális tér képzeteiben gondol-

kodtak: „A tengernyi víz fölött – a falu közepén, de mégis kívül – a megkopott fehér falú, ódon épület, toronnyal, csenddel, nyugalommal, a »méltóságot«, a tiszteletre méltót jelentette számomra. Egy mágikus hely – gondoltam, amely önmagában is egy csoda, és ahol feltételezhetően csodák történhetnek.” (44.)

Mások viszont a kápolna épületét és környezetét a keresztény vallás szakrális tereként tartották inspirálónak és megélhetőnek. Ebben a motívumrendszerben az egyes szövegek implikációi viszonylagossá teszik vagy semlegesítik egymást. A művészek tudták, hogy teológiai értelemben szakrális voltától megfosztott térről és építményről van szó, amit nyomatékosított a mindenki által evidensnek tartott új funkció (kiállítótér és műterem), illetve az, hogy a mindennapi élet apró eseményei (a kápolnában való főzés, alvás, a hiányos öltözékben járkáló emberek) folyamatosan szembe szegültek a vélt vagy beleolvasott szakrális intencióval, rendeltetéssel. Ehhez képest talán érthető, de kissé problematikus is Molnár V. József kijelentése a SZEMBESÍTÉS nevű projekt kapcsán, mely szerint a kápolnában bemutatott happeningek megfosztották szentségétől az épületet, és ő mint hívő ember szükségét érezte, hogy műveivel újraszentelje azt. „*Szándékunk szerint szakralizálni akartuk a teret, mert úgy éreztük, hogy azok a happeningek – vagy legalábbis a happeningeknek egy része, ami ott a kápolnában volt – deszakralizálták a kápolnát. Ez szubjektív dolog persze, de én ezeket ott a kápolnában szentségtörésnek tartottam, azért, mert én istenhívő ember voltam, és ma is az vagyok. És a kápolna számomra szentség.*” (150.) A helyzet nem feltétlenül jóhiszemű félreértése ez. Egyrészt teológiai szempontból naivitás egy hívő részéről azt gondolni, hogy egy exszakralizált épületet ezen a módon újraszentelhet, másrészt az is nyilvánvaló, hogy itt inkább a kápolna körül tevékenykedő konkurens csoportok és egyes produkciók (elsősorban Halász Péterék KING KONG című előadásának) sajátos bírálóiról van szó.

Galántai György visszaemlékezése további dimenzióját is felveti a „szent tér”, illetve a művészet és a mágia kapcsolatának. „*Az éjszaka – egyedül a kápolna üres terében – az első napokban nem kis próbatétel volt. A szél itt a dombon mindig fúj, és a vaksötétben minden apró hangot felerősített a kápolna jó akusztikája. A bádogtetőhöz verődő faágak és a denevérek suhogó csapkodása... a szellemkastélyok hangulatát idézte. A meszelés be-*

fejezése előtti »munkaszüneti« héten... rendeztem egy próbakiállítást magamnak a saját munkáimból. Erdemes volt, mert a kiállítás mágikus hatásaként megérett az éjszakai hangokat, megszűnt a szellemkastély-hangulat.” (47–48.) Aby Warburg művészetfelfogását idézi fel ez a jelenet: a magányos, környezetének kiszolgáltatott embert megrémítő árnyak, kísértetek, félelmetes üres terek fegyvelmezését, szublimálását végzi el a művészet, az ember által uralhatatlan idegen világ árnyait oszlatja el és vonja be a humanitás birodalmába.²⁰ Boglár tehát nemcsak társadalomtörténeti vagy művészettörténeti szempontból, hanem – kicsit emfatikusan fogalmazva – kozmogóniai és mitológiai szempontból is a „kezdet” volt, Boglár története a kultúra alapításának és sorsának allegóriaként is értelmezhető. Ez a történet a káosz legyőzésén keresztül a kozmosz megalapításáig, a kísérteties hangoktól uralt üres hely humanizálásáig, az organikusnak és szakrálisnak a szervesenbe és a szekularizáltba való átfordulásáig, illetve a kultúrát megalapító hérosz elbukásáig tart. Az ősvilág megszelídítését a mágius-archaikus beszédmód terminusaival elemző történet természetesen akadálytalanul visszafordítható a társadalomtörténeti folyamat részeként értett szociokulturális olvasatba is. Ez esetben Boglár (ismét) mint az „első” autonóm szcéna, az underground művészet kezdete fogalmazódik meg. Szkárosi Endre szavait idézve: „*ennek a – nevezik visszamenőleg avantgárd, alternatív, underground, vagyis földalatti – kultúrának ez volt az első olyan intézménye, amelyik éveken át fönt tudott maradni... Tehát a kápolna tulajdonképpen ennek a kultúrának az első saját intézménye volt*” (198.).

IV

A visszaemlékezéseket olvasva érdemes megfigyelni, hogy az egyes szereplők milyen sokféle módon és milyen jellemző eltérésekkel látják a kápolnatárlatokat az ellenállás, ellenszegülés, ellendiskurzus terepének. Az egyes megközelítések két szélsőség között fogalmazódnak meg. Néhányan a Bogláron történeteket a Kádár-rendszer egyértelmű és szándékos politikai kritikájaként értelmezik, mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy a bíráló, az ellenszegülés, a felforgató funkció csak a kontextushoz való viszonyuláson keresztül észlelhető. Ez a kérdéskör (mint rész az egészet) a neoavantgárd szubkultúrának a politikai ellenzékhez és

ellenálláshoz való viszonyát is magában foglalja. A politikai jelentőség ebben a szcénában és ebben a történetben elsősorban a jelentéstudajdonítás, a „ráértés” művelein keresztül fogalmazódik meg, függetlenül attól, hogy a jelentést tulajdonító ágens a repressziót gyakorló politikai hatalom körét vagy a neoavantgárd szcénát képviseli-e. Boglár egyrészt azért lehetett politikai kérdés, mert a hatalom annak tekintette, annak akarta látni. *„Mindenki tudta, hogy Boglár a nagypolitika célkeresztjében van, mindenki értette, hogy Aczél ezt az egész undergroundot felszámoltatja, hogy közös nagypolitikai elhatározással rendőrségi kérdést csinálnak Boglár-ból. Ebben az értelemben a bogláriak az egész rendszer ellenzékének, az egész kultúrpolitika ellenzékének tudták magukat, és a politikai ellenzék hősei voltak, pedig nem óhajtottak konkrét politikai kérdésekkel foglalkozni”* – fogalmaz elég egyértelműen a kérdés iránt fokozott érzékenységet tanúsító Haraszi Miklós (205.). De azt is mondhatjuk, hogy a Bogláron kibontakozó művészeti diskurzuson belül is érvényesültek a „rendszer” bíráló, provokáló gesztusok – elsősorban a kápolnatárlatok szabályozását, majd betiltását célzó hatósági intézkedéseket parodizáló, kigúnyoló sajátos – Eco szavaival – „szemiotikai gerillaharc” keretein belül.

Egy másik szempont alapján azonban az „ellendiskurzus” mibenléte és jelentősége függetlennek tekinthető a hatalom, illetve az avantgárd művészvilág közvetlen szándékaitól. Noha a neoavantgárd kultúra szereplői – néhány kivételtől tekintve – alapvetően művészeti, nem pedig politikai tevékenységet szándékoztak végezni, az adott kontextusban és a rájuk vonatkozó véleményekben működésük mégiscsak politikai jelentőséggel ruházódott fel. *„Egy olyan társadalomban, amely ennyire ellenezte az egyediséget és a különbözőséget, a művészek eleve ellenségnek minősültek. Mivel a társadalmi deviancia egyenértékű volt a politikai devianciával, nem volt szükséges, hogy a művész a művészetében bizonyítsa ellenzékiségét”* – foglalja össze a helyzetet Szántó András.²¹ Az ellenszegülésnek a „prepolitikai” jelenségekre irányuló felfogása olyan tevékenységeket, szimbolikus folyamatokat, gesztusokat von be az ellenállás jelenségkörébe, amelyek a szokásos megközelítés számára láthatatlanok vagy politikai jelentőség nélküliek maradnak. A boglári szcéná az életvilág millió apró részletének különb-

ségeit tekintve is oly radikálisan különbözött a konszolidált kádárizmus normalizált világától, hogy mindez a *hétköznapi ellenállás* eseteként értékelhető.²² A hétköznapi ellenállás fogalma olyan jelenségeket ragad meg, melyek különböznek a „diszkurzív tudatosság” megfelelő szintjével rendelkező, megtervezett és jól artikulált politikai cselekvések terrénumától.²³ Az ellenzéki karakter a neoavantgárd szcéná esetében a szubkulturális kívülállás és a műalkotások szimbolikus-metáforikus hatóereje mellett éppen a hétköznapi ellenállás gesztusaiban keresendő.

Rév István szerint a hétköznapi ellenállás apró fogásainak – melyek többnyire a pusztá túlélést szolgálták – a hatalom reakciói tulajdonítottak politikai jelentőséget, a semminél éppen csak valamivel több gesztusból a hatalom tekintete kreált politikai ellenállást. A történész az ellenállás kérdésének e sajátosan expanzív értelmezését a művészet határainak avantgárd ihletésű radikális kibővítésével hasonlítja össze: *„Az életem lesz a művészet: minden pillanat, minden lélegzet egy semmibe írt műalkotás» – mondta Marcel Duchamp, amikor felhagyott a festéssel. Ha bármi megteszi műalkotásnak, akkor bármi megteszi ellenállásnak is: az élet műalkotás, az élet ellenállás. »Bármilyen hang lehet zene» – mondta John Cage, »bárki lehet művész» – állította Andy Warhol.”* Rév István ezt a gondolatmenetet a következőképpen folytatja: *„Művészet nincs befogadó nélkül, ellenállás sincs reakció nélkül. Az állam interpretálása szükséges volt ahhoz, hogy a paraszt élete ellenállássá váljék. Az államnak John Cage-éhez és Andy Warholéhoz hasonló képzei voltak, a parasztok pedig lassan elfogadták az életüknek tulajdonított jelentést.”*²⁴

Boglár esetében tehát a hatalom is szerző, a körülötte folyó diskurzusnak mind a hatalom, mind az avantgárd szcéná egyaránt *ritkítója* és *termelője*.²⁵ Egyértelmű, hogy az ellenállás sajátos aurájával felruházott kápolnatárlatok konstitúciójában nemcsak Galántai és barátai működtek közre, hanem az egyház, a párt, a közigazgatás, a KÖJÁL, a hivatalos sajtó és (fájdalom) a titkosrendőrség ügynökei is. E megközelítést képviseli Galántai koncepciója is, amely saját tapasztalatai, illetve a fluxusmozgalom tanításai alapján egyenlőségjelet tesz politikai és esztétikai gyakorlat, illetve az élet és a művészet közé. De a politikával azonosított művészet nemcsak az avantgárd mű-

vészek gesztusaira vonatkoztatható, hanem a hatalmat gyakorló, ellenőrző, beavatkozó, normalizáló rendőri és egyéb hivatalos szervezetek tevékenységére is. „A funkcionáriusokkal folytatott kényszerű eszmecsereimet mint spontán művészeti (fluxus) eseteket... tekintettem.” (74.) A „fluxus” és a „koncept” kategóriái vetülnek rá a következő történet elbeszélésére és értelmezésére is: „Másnap, hajnali négykor, a kápolna bezárt ajtaja előtt furcsa esemény történt. Művészeti szempontból nézve két rendőr-művész-járőr »akciója«. Többször »művész urat« kiáltva kezdtek, majd gumibotjaikat és a faajtót hangszerként használva »koncerteztek«. A hangok a kápolna remek akusztikájú terében mennydörgéssé erősödtek. A gumibotkoncert – mint experimentális zenei produkció – talán egy zenetörténelmi esemény. Ezután a rendőr-művészek – mintegy szünetképpen – kísérletet tettek a zár felnyitására, de mivel nem sikerült, a frissen festett hófehér ajtón – a koncert és a koncept szellemében – nyomot hagyva dokumentálták múló jelenlétüket: a gumibotot és a kulcsat is felírták, hogy RENDŐR.” (85.)

Beke László egy másik szempontra hívja fel a figyelmet, arra, hogy nemcsak a hatalom figyelő tekintete, rendszabályozó, normalizáló akarata konstruálja meg az ellenállást (miként arról Rév István értekezik), hanem maga a műalkotás is lehet politikai gesztus, még az olyan látszólag ideológiamentes és minimalista művészeti program esetében is, mint amilyen a konceptuális művészet volt. „A konceptuális művészetnek volt egyfajta politikai színezte. Ez egyrészt magával a létevel és a furcsaságával, másrészt pedig a kommunikációs ügyességével – mert egy seereg olyan csatornát használt ki, amely őrizetlen volt –, harmadrészt pedig a kimondottan politikai jellegű munkáival, műveivel volt kapcsolatos.” (203.) Beke László megállapítását általánosítva: mivel a propaganda, a nyelv, a jelentés, általában véve a kommunikáció feletti uralom megszerzése és tartósítása a diktatórikus kultúrpolitika működésének egyik alapfeltétele, ezért a kommunikáció, a média, a nyelv, a szemantika kérdéseit vizsgáló művészet önmagában is gyanús, felforgató, „ellenzéki-kritikai” karakterű.

V

A kötet nemcsak a magyarországi neoavantgárd kultúra egyik korszakának és szcénájának alapos feldolgozása, hanem olyan neuralgikus, többféle irányban is pszichologizálható komplexumnak is, amely a „megfigyelés”, az

„ügynökkérdés” problémájához kapcsolódik. A neoavantgárd (illetve a politikai ellenzék) soraiban mindennapi probléma volt az „ügynökkparanoia”. „Jöttek hozzánk kirándulók, akik ott tartózkodtak, és akkor meggyanúsítottuk őket azzal, hogy besúgók. Olyan neves személyiségeket is meggyanúsítottunk, akiknek nem szívesen mondanám ki a nevét, és később ki is derült, hogy ártatlannok... Az üldözési mánia lassan terjedt közöttünk” – mondta Pauer Gyula (207.). A posztoszocialista közvéleményt már többször és alaposan felrázta egyes jelentős, közismert személyiségek ügynökmúltja, elég itt Németországból Rainer Schedlinski és Sascha Anderson, Magyarországról pedig Tar Sándor ügyére vagy az Esterházy Péter JAVÍTOTT KIADÁS című könyve körül kibontakozó diskurzusra utalni.²⁶ Mindez lehetőséget nyújtott a kultúra, a morál, a felelősség alapkérdéseinek gondos, bár többnyire fájdalmas átgondolására is. De bármennyire is kínos, megerőltető vagy – idővel – unalmas ez a történet, szükséges, hogy a Boglár-könyv kapcsán is gondoljunk valamit erről. Hiszen mi másért jelentek volna meg a kötetben az ügynökjelentések? A mások által nagy alaposággal tárgyalt morális kérdések mellett nyilvánvalóan felvetődik a jelentések forrásértéke, továbbá az, hogy módosítja-e az „árnyékvilág” léte²⁷ a nyilvánosság szerkezetéről, működéséről, funkcióiról alkotott elképzeléseinket. Végül azt is említeni kell, hogy (részben a „földalattiság” nyomasztó körülményeinek köszönhetően) néhány művész esetében az ügynökszeret egy sajátos művészi-esztétikai személyiségmodell elemévé vagy inspiráló mintájává alakult át.

A jelentések forráscsoportként történő értelmezését Eörsi István vetette fel A BESÚGÓJELENTÉS MINT KULTÚRTÖRTÉNETI FORRÁSMUNKA című írásában. „Ne feledjük el: ezek mind a Kádár-korszak módszertanának pótolhatatlan, becses dokumentumai, melyek szinte egyedül őrizték meg e kor művészeti életének és értelmiségi közérzetének egyik elnyomott, megrágalmazott, de igen jelentékeny vonulatát.”²⁸ Ugyanakkor e sajátos forráscsoport kezelése, a velük/rajtuk végzett filológiai és kritikai munka körülményeinek, illetve intellektuális légkörének elképzelése, végiggondolása már problematikusnak bizonyulhat. E megközelítés több dilemmát eredményez, melyek a kötet filológiai teljesítményének megítélésakor sem kerülhetők meg, hiszen a közreadott dokumentumok jelentős része ügynökjelen-

tés. Sok szempontból használható forrásokról van szó, noha feltételezhető, hogy számos olvasó csak kíváncsiságból vagy a pletykaéhség okán lapozza fel a jelentéseket. A használhatóság melletti érvek közismertek: sok eseményről jóformán csak a besúgók beszámolóí maradtak fenn, és volt néhány kétségbevonhatatlan illetékességgel rendelkező ügynök is, aki a látottak-hallottak adekvát, okos, érzékeny elemzését nyújtotta – a hatóságok számára. Eörsi István cikkéhez kapcsolódóan Derék Pál a következőket állapítja meg: „*A neoavantgárd körül tevékenykedő alkotók, szimpatizánsok is a III/III. állandó megfigyeltjei közé tartoztak – ennek köszönhetően ránk maradt jó néhány remek korabeli »műelemzés«...*”²⁹

Ezt a szellemes „forráskonceptiót” azonban bírálni is lehet. Egyrészt a dolog nehezen általánosítható, hiszen a jelentések egy része elfogult, elnagyolt, máskor értelmetlen részletekbe bonyolódó vagy egyszerűen ostoba. Azt hiszem (bár lehet, hogy tévedek), hogy kevés olyan „hiperértelmiségi” található az ügynökök között, mint amilyen – két már nyilvánosságra hozott nevet említve – Bódy Gábor vagy Algol László volt. A legtöbb szöveg esetében legfeljebb olyan adatokra derül fény, melyek alapján esetleg felrajzolható a „közösségek (még) rejtett(ebb) hálózata”, egy torz és fonák szociometriai vázlat, amely részben közismert, részben tautologikus, és ezért a történeti kutatás számára érdektelen is lehet. Végül, a morális értelmezések egyes szempontjainhoz viszonyítva az ügynökjelentések „elfogulatlan”, „tudományos” tanulmányozása olyan magas fokú morális és szakmai integritást feltételez, melynek birtoklása bizonyára érdem, de amelynek veszélyei is lehetnek. A kutatónak az örvénybe nézve el kell kerülnie az örvény tekintetét – de ha sikerül is mindez, a sértetlenség vagy a megőrzött integritás vajon nem válik-e a büszkeség vagy az önhittség alapjává?

Azt is figyelembe kell venni, hogy ezek a szövegek sajátos praxison keresztül jöttek létre, amelyről nem biztos, hogy érdemben leválaszthatók. Az ügynökjelentés olyan forráscsoport, melyre túlságosan rávetül a keletkezés körülményeinek árnya. Hasonlóan torzítanak, mint a boszorkányüldözések kínzással kicsikart jegyzőkönyvei: „*Az inkvizítorok igazság (természetesen a saját igazságuk) iránti vágya rendkívül gazdag bizonyítékanyagot hozott létre szá-*

munkra, ezt azonban mélyen eltorzították azok a lelki és testi kényszerítő eszközök, amelyek oly fontos szerepet játszottak a boszorkányperekben.”³⁰ De az inkvizíciós jegyzőkönyvek esetében – melyek nélkülözhetetlenek a mágia, a népi hitvilág kutatásához – a keletkezés és a jelen között több száz évnyi a távolság, a kutató énje és az egykor meggyötört emberek között már nincs „élő” emlékezet, nem létezik olyan lélektani folyamatosság,³¹ amely szembenézésre vagy empátiára kényszerítené felhasználójukat. Mindezzel semmiképpen sem Sasvári Edit kitűnő filológiai és történeti munkáját bírálom, csak utalni szeretnék rá, hogy a kérdés valamivel összetettebb, mint ahogy (a szellemes és megdöbbentő gesztusoktól soha nem idegenkedő) Eörsi István publicisztikája alapján gondolható.

A fentiek ellenére a besúgók aktái alapján is megfogalmazható valamiféle tanulság. Így például az ügynökjelentések felhívják a figyelmet arra, hogy a szocializmus körülményei között működő társadalom és kultúra nem csak az első (legális) és második (illegális), továbbá a „harmadik”, a „párhuzamos”, a „köztes” stb. nyilvánosság szféráira bontható szét.³² A nyilvános és a titkos terenumai mögött, azok baljós árnyékában körvonalazódik az ügynökök és jelentéseik torz és félelmetes nyilvánossága is. Ez a nyilvánosság *fonákja*: beteges, elferdült, titkolni való, ugyanakkor paradox módon inspiráló lehet. A besúgói hálózat eredete maga is összefüggésben van a polgári nyilvánosság kialakulásával, illetve annak kezdeti hiányával. „*A titkosrendőri szisztéma a tizenhét-nyolcadik századi »fölvilágosult abszolútizmus« idején alakult ki, amikor a Polizey a politika (policy) egyik szimonimája volt... Szabad nyilvánosság nem lévén, a kormányzat... a közvélemény megismerésére és a közvélemény alakítására csak titkos ügynököket vehetett igénybe, ám mivel a rendőrkérek megbízók szája íze szerint jelentettek, ellenőrzésükre párhuzamos titkoszolgálatokat kellett szervezni, és i. t.*” – írja a JAVÍTOTT KIADÁS kapcsán Tamás Gáspár Miklós.³³ Pusztán szerkezeti szempontból a hatalom és az ügynök közötti kommunikáció valóban felfogható a nyilvánosság sajátos dimenziójának. E „*kölcsönösen paranoid kapocs*” (Tamás Gáspár Miklós) meglétének azonban – bár a hatalomgyakorlás technikái szempontjából nyilván funkcionális jelenségről van szó – semmiképpen nem tulajdonítható pozitív sze-

repkör. Mégis ezt tette például Rainer Schedlinski, a kelet-berlini underground szcéna egyik vezető alakja, aki A HATALOM ILLETÉKTELENSÉGE című tanulmányában a titkosrendőrség pozitív társadalmi funkcióinak hangoztatásával igazolta (utólagosan) Stasi-besúgói tevékenységét. „A Stasit már évekkel ezelőtt úgy irtam le, mint egy mindent átfogó rejtjelképző gépezetet. Ha a társadalom kommunikációs csatornáit eltörik, kerülő útra kell terelni őket, hogy akik a valóságos viszonyokról beszélnek, egyáltalán megérthessék egymást. [...] Ahogy létezett egy második, részben alvilági, részben állami árnyék gazdaság, szükség volt egy második, titkos nyilvánosságra is – az ellenzékre és a Stasira, tudniillik, akik elvállalták mindazt, amire a köznyelvnek nem volt szava.”³⁴ Ez az érveit és magyarázóerejét tekintve elfogadhatatlan elmélet ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az állam és a társadalom, az uralkodó és az alávetett, a nyilvános és a titkos közötti határok nem olyan egyértelműek, mint ahogy azokat látni szeretnénk.

Schedlinski szavai arra is utalnak, hogy a totális (diktatórikus) állam hatókörén belül kormányzók és kormányzotok, elnyomottak és ellenszélülők körében az „árnyékvilág” léte olyan skizofrén vagy paranoiás karakterű meg hasonlóságot hozhat létre, amely – akarva-akaratlan – a különféle kulturális, metafizikai, esztétikai, nyelvi modellekben is érvényesül. Így például az avantgárd művészet meghatározó kategóriájának tekinthető „személyiség-elhasonulás” jellegzetes példája az *ügynök*, a *kém*, az *árulás*. Ennek legprezentatívabb formája nálunk Molnár Gergely tevékenységében bontakozik ki – noha a jeles punk-művész munkásságának ez a dimenziója a Boglár-kötetben még nem tetten érhető, hiszen a könyv csak 1973–74-ig tárgyalja részletesen az underground szcéna történetét. Csak párhuzam gyanánt szeretnék utalni itt Molnár Gergely LEVÉL EGY HUSZADIK SZÁZADI ZENESZERZŐHÖZ című esszéjére, amelyben jól látható, hogy az ügynök/kém mítoszon keresztül Molnár rendkívül radikálisan választja le személyiségéről a politika, a társadalom és a morál kötöttségeit: „Egy új ideológiáról van szó: egy gyakorlat törvénybe foglalásáról. Az árulás ideológiájáról. A Spions ennek az ideológiának filozófiai modellje a politikai gyakorlatban. [...] A kémek hatalma a legjobban bebiztosított hatalomnak tűnik. Morális kétségek nem gyötrik, etikai gátak nem bénítják őket, a kisebbségi

tudattól megszabadultak, nemzeti hovatartozásuk elévült – egy új, idegen és ismeretlen nép, egy új faj: az idő emigránsai.”³⁵

A személyiség megsokszorozódásának hasonló példáját idézi fel a Boglár-kötetben Galántai György, mégpedig Algol László történetén keresztül. Algol ugyanis Balatonbogláron A HÁROMSÁG SZEMÉLYISÉGE címen „approximációs” gyakorlatot mutatott be, melynek alapelve a következő gondolat volt: „a legfelsőbb háromság minden jelensége a háromság legmagasabb személyiségeinek kezéből ered” (83.). Néhány sajátos véletlennek köszönhetően Galántai a következő értelmezést volt kénytelen fűzni a kiváló nyelvpszichológusból lett akcióművész munkájához: „A »háromság személyiségének« kérdését sem értettem egyelőre, de továbbra is foglalkoztatott. Egy évvel később véletlenül hallottam a rádióban egy zenei vetélkedőt, és a férfihang, amely minden kérdésre jól válaszolt, Algol hangja volt. Ő volt az aznapi nyertes, és meglepetésemre Hábermann M. Gusztávnak hívták. Nemsokára véletlenül találkoztam Algollal az utcán, nem messze Halász Péteréktől. Ez a találkozó azért is érdekes, mert ekkor már megvolt a harmadik neve is, a boglári »approximációs gyakorlatban« keresett harmadik személyisége. [...] III/III-as fedőnéven Pécsi Zoltánnak hívták.” (83.) Különös – „önmagán túlmutató” – történet ez. Galántai készen állt arra, hogy azonnal allegorikus jelentőséget kölcsönözzön az esetnek. Miként a rendőr, a tanácselnök, a KÖJÁL-ellenőr – ugyanígy a besúgó is lehet „művész”. De ezen a ponton mintha az elbeszélő is belefáradna már a történetbe. Rezig-náltan legyint: „leleplezte magát, nincs egység a három személyiség között, nincs átjárás, elkülönülnek egymástól”, majd később mégiscsak visszatál eredeti, nagyvonalú, a fluxus rugalmasságával működő értelmezői szerepköréhez. „Ennek ellenére később is érdekelt a háromság személyisége, mert elképzelhető volt, mint különös, jövőbeli személyiségmodell: a tudós, a művész és a politikus – a háromféle gondolkodás szintézise – egy személyben.” (83.) A tanulság – a kései olvasó számára – talán az lehet, hogy az „árnyékvilág” léte nemcsak a mindennapi élet ügyeinek bonyolítását határozta meg, hanem olyan konspirációs világképet is kialakított, amely sok tekintetben a neoavantgárd művészet megkerülhetetlen, mindenképpen elemzésre szoruló ideológiai-tudásszociológiai alapjának is tekinthető.

Jegyzetek

1. Lásd Mészöly Susanne (szerk.): POLIFÓNIA. A TÁRSADALMI KONTEXTUS MINT MÉDIUM A KORTÁRS MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN. Soros Alapítvány Kortárs Művészeti Központ, 1993.
2. Horváth Iván: SZÖVEG. In: MAGYAROK BÁBELBEN. JATE Press, Szeged, 2000. 139–174.
3. Uo. 139.
4. Dávidházi Péter: A HATALOM SZÉTOSZTÁSA: (POSZT)-MODERNIZÁCIÓ A SZÖVEGKRITIKÁBAN. *Helikon*, 1989/3–4. 341–342.
5. Borges, J. L.: AZ ELÁGAZÓ ÖSVÉNYEK KERTJE. Ford. Boglár Lajos. In: KÖRKÖRÖS ROMOK. Kosmosz, 1972. 54.
6. Flusser, Vilém: AZ ÍRÁS. Ford. Tilmann József és Jósvai Lídia. Balassi–BAE Tartóshullám–Intermedia, 1997. 71.
7. Clifford, J.: AZ ETNOGRÁFIAI ALLEGÓRIÁRÓL. Ford. Vörös Miklós. In: N. Kovács Tímea (szerk.): NARRATÍVÁK 3. Kijárat, 1999. 152.
8. Dalos György: ELŐTÖRTÉNETEK. Magvető, 1983. 5–6.
9. Bianchi, P.: DAS LKW – VOM GESAMTKUNSTWERK ZUM LEBENSUNSTWERK, ODER AESTHETISCHES LEBEN ALS SELBSTVERSUCH. *Kunstforum International* (Bd. 142). Oktober–Dezember 1998. 50–61. Az ellenkultúra és az LKW közötti folytonosságot érzékelteti egyébként, hogy a *Kunstforum International* nagyszabású LKW-körképében a hatvanas évek bécsi akcionizmusából előlépő kommunaalapító Otto Muehl is fontos szerepet kap. Lásd Altenberg, T.: SITUATIONISTISCHE TRANSGLOBALE. I. m. 97–129.
10. Bianchi, 51.
11. Uo. 52–53.
12. Hebdige, D.: A STÍLUS MINT CÉLZATOS KOMMUNIKÁCIÓ. Ford. Boross Anna. *Replika* (17–18), 1995. 181–200.
13. A szocialista „életmód” és a nyugati „életstílus” kettősségéről lásd Merkel, I.: UTOPIE UND BEDÜRFNIS. DIE GESCHICHTE DER KONSUMKULTUR IN DER DDR. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 1999. 301.
14. Molnár Gergely: DREAM POWER – GALÁNTAI KIÁLLÍTÁS NEW YORKBAN. In: Papp Tamás (szerk.): SZÓGETTŐ. VÁLOGATÁS AZ ÚJ MAGYAR AVANTGÁRD DOKUMENTUMAIBÓL. *Jelenlét*, 1989/1–2. 189–206. Idézi Galántai, 76.
15. Passuth Krisztina: AVANTGARDE KAPCSOLATOK PRÁGÁTÓL BUKARESTIG. Balassi, 1998. 123.
16. Uo. 123.
17. Lásd Galántai György: ÉLETMUNKÁK – LIFEWORKS. (Kiállítási katalógus.) Ernst Múzeum, 1993.
18. Idézi Bianchi, 57.
19. Perneczky Géza: BEVEZETŐ. In: ÉLETMUNKÁK – LIFEWORKS, 1993. 8.
20. Vö. Radnóti Sándor: A PÁTOSZ ÉS A DÉMON. In: „TISZTELT KÖZSÉGÉS, KULCSOT TE TALÁLJ”. Gondolat, 1990. 120–121.
21. Szántó András: A CSENDTŐL A POLIFÓNIAIG. In: Mészöly Susanne, 25.
22. Lásd Scott, J. C.: AZ ELLENÁLLÁS HÉTKÖZNAPI FORMÁI. Ford. Kiss Anna. *Replika* (23–24). 1996. december. 109–130. Rév István: AZ ATOMIZÁCIÓ ELŐNYEI. *Replika* (23–24). 1996. december. 141–158.
23. Rév, 150.
24. Uo. 156.
25. Foucault, M.: A DISKURZUS RENDJE. Ford. Romhányi Török Gábor. *Holmi*, 1991. július. 869–870.
26. Lásd Fekete Ibolya (szerk.): EGY NEMHIVATALOS MUNKATÁRS MEG A BARÁTJA. Ford. Derék Géza és Kálász Orsolya. 2000, 1992/11. 7–16., Dalos György: A STASI KÖLTŐI. 2000, 1992/11. 17–20., Nadas Péter: SZEGÉNY, SZEGÉNY SASCHA ANDERSONUNK. Esszék. Jelenkor, Pécs, 1995. 150–186., illetve az Esterházy Péter JAVÍTOTT KIADÁS című regénye (Magvető, 2002) által indukált sokrétű kritikai vitát.
27. Az „árményvilág” metafora Zólyomi Tamás könyvének címéből származik. Lásd Zólyomi Tamás: ÁRNYÉKVILÁG. EGY ÁLLAMBIZTONSÁGI FIGYELŐ EMLÉKEI. Aura, 1990. A könyv a rendszerváltás korát jellemző szenzációhajhász „aluljáró-irodalom” jellegzetes terméke volt.
28. *Élet és Irodalom*, 2002. november 22. 8.
29. Derék Pál–Müllner András (szerk.): NÉ/MA? TANULMÁNYOK A MAGYAR NEOAVANTGÁRD KÖRÉBŐL. Ráció, 2004. 13. Müllner András hasonlóan fogalmaz: „A kelet-európai abszurd egy következő fejezete lehetne annak elemzése, hogy a titkosügynöki jelentések... tulajdonképpen az első és egyetlen híradások bizonyos akciókról (sőt, előfordulnak köztük elemzések is, hiszen a rendőrök számára értelmezni kellett őket.” (189.)
30. Ginzburg, C.: AZ INKVIZÍTOR MINT ANTROPOLÓGUS. Ford. Boross Anna. In: Sebők Marcell (szerk.): TÖRTÉNETI ANTROPOLÓGIA. *Replika-kör*, 2000. 149.
31. Az ügynökjelentések esetében még az a négy évtized sem telt el, amely elegendő a múlttal való érzelmi folytonosság megszakadásához. Lásd: „Negyven esztendő korszakos küszöb a kollektív emlékezésben: az eleven emlékezés megfakulásával és a kulturális emlékezés formáinak megkérdőjeleződésével fenyeget.” Assmann, J.: A KULTURÁLIS EMLÉKEZET. Ford. Hidas Zoltán. *Atlantisz*, 1999. 5.
32. A Kádár-korszak nyilvánosságának rétegződéséről lásd Bajomi Lázár Péter: A MAGYARORSZÁGI MÉDIAHÁBORÚ. Új Mandátum, 2001. 19–42., Németh György: A MOZGÓ VILÁG TÖRTÉNETE. Palatinus, 2002. 13., Tábor Ádám: A VÁRATLAN KULTÚRA. Balassi, 1997. 67. skk.
33. NINCSE BOCSÁNAT. *Élet és Irodalom*, 2002. május 24. 5.
34. Idézi Fekete Ibolya, 9–10.
35. LEVÉL EGY XX. SZÁZADI ZENESZERZŐHÖZ. *Magyar Műhely*, 1988. június. 52–53.